

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

REVISTA ISTORICĂ

PUBLIKAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

N. IORGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VOL. XXV, N-le 4-6.

APRIL-IUNIE 1939.

Comitetul de direcție: *N. Bănescu*, profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor*, profesor la Universitatea din Cernăuți.

Comitetul de redacție: *D. Berciu*, profesor secundar. *V. Brătulescu*, directorul Muzeului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu*, conferențiar la Universitatea din București. *Maria Holban*, profesoară la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie. *C. J. Karadja*, consul general. *Emil C. Lăzărescu*, profesor secundar. *Șt. Meșes*, directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Papahagi*, profesor secundar. *Iulian M. Peter*, inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoțeanu*, profesor la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie, directorul Arhivelor Statului. **Secretar de redacție:** *Virginia Sacerdoțeanu*.

Redacția: Manuscrisurile, cărțile de recensat și orice privește redacția, se trimet d-lui N. Iorga, Șoseaua Bonaparte, 6, București III.

Administrația: Abonamentele și orice comandă se trimet la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale”, Str. Banu Mărăciac, 1, București.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odală încheiat, prețul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

CUPRINSUL

Articole:	Pag.
<i>N. Iorga</i> : Taina lui Mihai Viteazul și rostul istoric al Ardealului (conferință la Alba-Iulia, 10 Decembrie 1938)	101-114
<i>N. A. Constantinescu</i> : Noua Istorie a Românilor de <i>N. Iorga</i>	114-132
<i>N. Iorga</i> : O scrisoare către Petru-Vodă Șchiopul (1587) și un alt Nicolae Mavrocordat	132-134
„ „ Considerații noi asupra rostului Secuilor (conferință la radio) (1934)	134-141
„ „ Un martur german al timpurilor de prefacere românești	141-146
„ „ Dora d'Istria și Români	146-147
„ „ Scrisoarea lui Todleben despre luarea Plevnei	148-157
<i>Ștefan Manciulea</i> : Granița de Apus a Românilor din vechea Ungarie	157-170
Dări de samă :	
<i>Al. Rosetti</i> : <i>Istoria limbii romine</i> (Th. Capidan)	171-175
<i>Dr. Abdullah Zihni Soysal</i> : <i>Z dziejów Krymu</i> (T. Holban)	175-177
<i>Pietro Orsi</i> : <i>Storia mondiale dal 1814 al 1938</i> (N. Iorga)	177-179
<i>Păr. Eusebiu Roșca</i> : <i>Monografia Mitropoliei ortodoxe romine a Ardealului, incepind de la repausarea Arhiepiscopului-Mitropolit Andrei, baron de Șaguna, până astăzi</i> (N. Iorga)	180-181
<i>Dr. V. Gomoiu și dr. V. Plătăreanu</i> : <i>Centenariul Spitalului Brincovenesc (1837-1937)</i> (N. Iorga)	181
<i>Ștefan Mărcuș</i> : <i>Sátmar</i> (N. Iorga)	181-182
Cronică:	182-193
Notițe:	193-196

	Pag.
Vasile Grecu: Izvorul principal bizantin pentru cartea cu învățături a diaconului Coresi din 1581: Omiliile Patriarhului Ioan XIV Caleca (1334-1347) (N. Iorga)	276
Alex. I. Băleanu și C. A. Stoide: Documente moldovenești privitoare la familia de boier Neaniul, cu un studiu (N. Iorga).	276
Ilie Corfus: Documente polone privitoare la Domnia lui Simion Movilă în Țara-Românească (N. Iorga)	276-277
Roger Bigelow Merriman: Six contemporaneous revolutions (N. Iorga)	277- 78
Al. Ciorănescu: L'Arioste en France. Des origines à la fin du XVIII e siècle (N. Iorga)	278-279
Sebastian Stanca: Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (N. Iorga).	279-280
Dr. Ivan Duicev: ЧИРОКЕЦЪ И ВЪЗСТАНИЕГО ПРЕЗЪ 1688 ГОДИНА (C. Velichii).	280-284
George Potra: Contribuțiuni la Istoria Țiganilor din România (N. Iorga).	284-286
Cronică:	286-292
Notițe:	292

Din N. IORGA:

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„ISTORIA ROMÂNILOR”

au apărut și se găsesc de vânzare:

Vol. I partea I, Strămoșii înainte de Romani, 267 pag.	sfârșit
„ I „ II, Sigiliul Romei, 353 pag.	150 lei
„ II, Oamenii pământului (până la anul 1000), 342 pag.	150 „
„ III, Cătorii, 353 pag.	180 „
„ IV, Cavalerii, 451 pag.	280 „
„ V, Vitejii, 427 pag.	250 „
„ VI, Monarhii, 520 pag.	300 „
„ VII, Reformatorii, 352 pag.	200 „
„ VIII, Revoluționarii, 398 pag.	250 „
„ IX, Unificatorii, 402 pag.	250 „
„ X, Întregitorii, 500 pag.	300 „

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXV-lea, n-*le* 4-6.

April-Iunie 1939.

Taina lui Mihai Viteazul și rostul istoric al Ardealului

— Conferință la Alba-Iulia, 10 Decembre 1938 —

Iubiți ascultători, nu pot spune altceva decît că în mare parte cuvintele așa de frumoase pe care le-a rostit tînărul meu coleg, nu mi se pot aplica mie în deosebi. Noi am fost o generație care a avut și multe neajunsuri, dar care a avut o siguranță în ce privește ținta și o îndărătnicie în a o urmări, un despreț pentru orice fel de piedeci, care ne-a ajutat să îndeplinim rostul nostru în desvoltarea istoriei naționale. Așa încît eu pentru mine n'am păstrat chiar nimic din ceia ce s'a spus, dar, dacă este vorba de un omagiu adus generației care a ajuns să îndeplinească lucrul, așa de fericit și destul de greu de păstrat, pe care îl avem cu toții, atunci omagiul acesta, în numele celor vii și al celor cari nu mai sînt vii din generația mea, cred că-l pot primi.

Ce cred eu despre isprăvile lui Mihai Viteazul, am spus-o de multe ori, în cărți, mai cetite, mai puțin cetite, dar o carte bine cetită de cîțiva și cetită de mai multe ori este un lucru mai bun și ține mai mult cald autorului decît una din acele cărți pe care toată lumea le cetește într'un moment și a doua zi le uită. De atîtea ori m'am oprit asupra acestui mare subiect cu sentimente pe care le hotărau și vîrsta mea și cunoștințele mele, care natural că au evoluat cu împrejurările în care am scris, așa încît vă puteți închipui că foarte puțin aș avea de adăugit pe lîngă ceia ce toată lumea trebuie să știe, pe lîngă ceia ce presupun că trebuie să știe oricine.

Aici, să-mi dați voie să deschid, în aceste cuvinte de introducere, o parentesă. Istoria unui popor nu este materie de clasă, nu este punct de program, nu este materia pentru care să dea cineva examen și să merite o notă. Cine o pune alături de geometria plană și sferică, de botanică, nu înțelege ce înseamnă istoria unui neam. Istoria unui neam este un element din con-

știința acelu neam, din conștiința neamului întreg. Toată lumea o știe, trebuie s'o știe, trebuie s'o simtă.

D-ta ai vorbit, tinere coleg, de subconștient. Ei bine, în subconștientul acesta trebuie să fie într'adevăr conștiința tuturor suferințelor, tuturor silințelor și puținelor izbînzi din care se alcătuiește istoria unui neam cum este al nostru.

Ceia ce aveam de spus, culegînd elementele acelor câteva cuvinte din sufletul d-voastre însuși, am spus-o acolo, în biserică, unde într'adevăr am avut sentimentul prezenței imateriale a aceluia pentru care s'a făcut slujba și către care s'a ridicat dovada de recunoștință a noastră a tuturor.

În domeniul acesta, n'am nimic de adăugit.

Dacă totuși v'am rugat să binevoiți a vă aduna încă odată, lucru la care-mi dă dreptul poate și vlața mea împărțită în multe părți și ajunsă la un număr de ani care făgăduiește un viitor scurt, ceea ce este o îndreptățire pentru invitația pe care am trimis-o către oricine, a vă aduna ca să binevoiți a judeca anumite păreri care mi s'au impus mie, este numai pentru a explica unele lucruri.

Explicația, fără entuziasmul care poate pleca din gîndirea asupra unui subiect, valorează însă prea puțin: este un lucru pentru oamenii de specialitate, dar explicația aceea care nu se preface în sentiment are o valoare extrem de relativă. Aceasta o spun mai ales într'o vreme ca a noastră, cînd nu vă inchipuiți cit este de greu să fie cineva ignorant și cit este de ușor să fie savant. Studiile au ajuns așa, încît nu știu cum să fie un cap omenesc ca să nu se transforme într'un mare istoric sau mare filolog. De aceea, va veni vremea cînd un onest ignorant, capabil să asculte pe alții, va trebui găsit cu multă greutate. Dacă deci explicația care este numai explicație nu plătește pentru mine mare lucru, dar și sentimentul care nu cercetează neconținut asupra obiectului din care pornește, și sentimentul acesta se vestește.

Nu este un mai bun mijloc de a comemora pe cineva, de a-l arăta un sentiment de recunoștință și pietate decît a *scormoni neconținut* în ce privește *taina pe care orice om o cuprinde într'însul*, pe care oamenii de felul acesta o cuprind într'o măsură așa de mare, încît pot trece multe generații și încă este ceva de descoperit.

De aceea mi-am zis: ce s'ar mai putea găsi în ce privește

rostul lui Mihai Viteazul și rostul celor în mijlocul cărora a perit, rostul țării de unde a plecat și rostul țărilor adause la dînsa, pentru ce pe urmă el să cadă trîsnit de o soartă pe care, singur, n'a putut-o stăpîni? De aceia m'am înțeles cu unul din generali cari ni-au dat țara așa cum este, generalul Schina, aici de față, care a luptat în defileurile Carpaților împotriva, în parte, a aceluiași dușman și care din cauza aceasta poate să lămurească lucruri pe care n'aș fi în stare să încerc măcar a le lămuri, ca să vă presintăm d-voastră în două comunicații, ceva mai bun decît discursurile. Discursurile își au locul lor, dar nu fiecare moment este potrivit pentru un discurs: în biserică nu se putea o explicație, aici nu s'ar putea decît o explicație: nu este mediu pentru altceva decît aceasta. M'am înțeles deci cu dînsul ca eu să încerc a vă explica legăturile lui Mihai Viteazul cu Ardealul, deci cu ce a fost totdeauna Ardealul și cu ce a înțeles el din Ardeal.

Sînt multe mijloace de a înțelege un lucru. Sînt oameni cari trebuie să culeagă toate elementele și cu multă trudă ajung să înțeleagă mai mult sau mai puțin: aceasta este calea urmată de cei mai mulți. Dar sînt oameni cari au de la început simțul sintesei, în tot ce are ea mai larg și în tot ce cuprinde mai adînc, sînt oameni cari înțeleg dintr'o dată, cari înțeleg fulgerător de răpede, și la oamenii aceștia totdeauna înțelegerea se preface în acțiune. Sînt oameni cari înțeleg, dar nu dau acțiunea, alții cari pornesc la acțiune fără să fi înțeles nimic, pe cînd la oamenii aceștia cari prind totul dintr'o privire, orice situație se lămurește fără să aibă nevoie a recurge la elementele chiar la care recurg ceilalți.

Mihai Viteazul vedea imediat pe cine are în față, vedea ce-i este de jur împrejur, vedea datorlia sa, și, cum era gata să jertfească orice, mergea direct la țintă. Pentru dînsul, totul era *în ruptul capului*: ori își rupea capul, ori biruința ce urmăria, o prindea. Mulți sînt strategii de aceștia, formați din manuale și duc armate întregi la pierzanie! Nu are decît să-și aducă aminte, cineva de generalul italian care a dat Italiei marea infringere de la Adua. Și, cîndva, un ministru al Italiei încerca să-mi dovedească intînsele cunoștințe ale acestui general, care înterează foarte puțin din moment ce a fost înfundată întreaga armată italiană în cazanul acela în care fu distrusă. Și, cînd regele Italiei de acum a mers la o expoziție unde era și un tablou militar care înfățișa lupta aceasta de la Adua, și

natural nu-î făcea deosebită plăcere să se uite la tablou, cineva a fost destul de amabil ca să-l roage să vadă ce este reprezentat acolo, și regele, om foarte fin și spiritual, a spus: „da, este tot înăuntru, afară de cei cari ni-au dat această înfringere și de cei cari nu au făcut nimic ca s'o repare“. Eram atunci, tânăr, în Italia, și am prins această sentință, așa de tăioasă într'o formă așa de elegantă.

Mihai Viteazul n'a fost din această categorie de teoretici. Pe atunci nu se cerea nicio învățătură, și aceasta avea marele avantaj că nu se amestecau în orice oameni cari se sprijiniau pe cărți, ci numai oameni cari-și simțiau chemarea pentru un lucru. În timpurile noastre vom ajunge acolo, încît vor cînta oameni fără glas și vor zugrăvi oameni cari nu văd și vor face statui oameni fără brațe: metoda li va da tot ceea ce trebuie spre a face lucrurile acestea fără organele necesare pentru a le încerca. La Mihai Viteazul ceea ce este admirabil, este faptul acesta că el lua în brațe realitatea. Ori el era jos și zdrobit, ori această realitate, învinsă de dînsul, trebuia să ingenuche înaintea lui.

Generalul Schina vă va arăta alte lucruri pe lingă acest dar dumnezeiesc al lui Mihai Viteazul, pe care nu și l-a cunoscut până în momentul cînd s'a cerut de la dînsul riscul războiului Putuse trăi ca boier supt apăsarea Turcilor și a Domnilor ca Mihnea, Alexandru, Petru sau Ștefan, sau oricare din contemporanii lui, dar, în momentul cînd a răsărit sfînxul înaintea lui, el a găsit răspuns.

Știți că în singura mare înfringere a lui, celelalte fiind accidente, la Mirăslău n'a fost biruința dușmanului, ci Mihai a fost învins de el însuși, de partea aceia nobilă din sufletul lui care l-a slăbit: el n'a putut lupta cu toată inima împotriva Împăratului căruia îi făcuse jurămint, și ticăloșia lui Basta și a conducătorilor armatei habsburgice stă într'aceia că ei și-au dat sama de faptul că omul acesta, credincios jurămintului lui, nu va avea siguranța necesară. El a fost învins deci de onestitatea politică personală adîncă, aflătoare în ființa sa însăși.

Dar despre lucrurile acestea vă va vorbi generalul Schina, tot așa de scurt ca și mine, pentru că nu avem intenția de a abusa de bunătatea d-voastră.

Eu am voit să vă lămuresc mai ales altceva: că Mihai Viteazul

găsia, și din punct de vedere politic și din cel militar, în instinctul său admirabil ceia ce îi trebuia. Și mai adaug ceva: să nu se creadă aceia ce spun mulți istorici străini, maghiari, cari nu l-au iubit, deci înțeles, niciodată, între alții Szádeczky, să nu se creadă că era un fel de barbar de geniu, un om fără învățatură. Mihai Viteazul știa grecește foarte bine și ceva turcește, și cine i-a văzut vre-odată iscălitura, sau acele citeva rinduri ce s'au păstrat de mîna lui pe dosul unor documente, a putut admira perfectă eleganță a scrisului său. Nu este nevoie să fie cineva grafolog ca să recunoască un suflet deosebit de simțitor la acela care era în stare să aștearnă acele admirabile slove plecate. Avea calități profunde de om născut pentru o cultură superioară, și numai împrejurările timpului l-au împiedecat de a ajunge unde ajung în timpurile noastre oameni cari da, știu multe, dar nu are decît să se uite cîneva la grosolana lor scrisoare pentru ca să vadă că ea oglindește un suflet de același calitate,— fără a mai vorbi de o anumită ortografie, pe cînd Mihai știa foarte bine ortografia timpului său.

Ce mă interesează pe mine astăzi este însă aceasta: *ce a cucerit Mihai Viteazul aici?* Întrebarea aceasta are un rost, fiindcă sînt persoane care își închipuie că el a cucerit o țară, o unitate politică și că unitatea aceasta politică există.

Știți d-voastră că se tot vorbește de Ardeal într'un anumit plan de reconstituire a unei țări care a murit așa cum era, pentru că nu sînt pentru vremea aceasta fundații medievale, cum era Ungaria moștenită de la regii arpadieni și angevini. Sînt și unii oameni cari-și închipuie că Ardealul ca atare ar putea să revie la Statul acesta, care nu se poate reconstitui din bucățile din care a fost făcut, chiar dacă mila unor aliați cu cari au avut noroc, mai mult noroc decît noi cu aliații noștri, i-a făcut pe Unguri de au căpătat, supt firma națională, mai mult decît li se convenia, intrînd din nou supt sabia lor citeva sute de mil de oameni cari aparțin altor nații și cari să vedem dacă vor fi capabili să suporte regimul de odinioară, precum și dacă Ungaria va fi capabilă să treacă de la singurul regim pe care îl poate avea la regimul pe care îl făgăduiește. Își închipuie acei oameni că din bucățile răzește ale Ungariei medievale se poate restabili Statul de odinioară, întocmai așa cum a fost, în aceleași margini, cu Ardeal cu tot. Ați văzut, de altminteri, că, în naivitatea ce-i

caracterisează pe vecinii noștri, el, luînd partea acela largă din Slovacia, s'au adresat către „frații” lor, Slovaci, Ruteni, Germani, uitînd doar pe Evrei, la cari mai ales trebuiau să se adreseze, pentru că sînt singurii cari l-au primit cu plăcere. N'au mulțămît la Roma și Berlin așa cum trebuiau să mulțamească, stînd în genunchi cel puțin zece ani pentru o pomană ca aceasta. Și, pe urmă, nu au uitat să spună că mai au și alte puncte, adică: acuma au făcut o operă de reintregire națională și pe urmă vine și *cealaltă*, tot cu caracter „național”.

Și, atunci, în combinația aceasta de viitor, pîntru o rășluire pe care cred că o vor face tot așa de ușor cum au făcut-o în Cehoslovacia, flancată din trei părți de Germania, — pe când pe noi n'are cine să ne flancheze din trei laturi, cea ce este o mică deosebire, și, pe de altă parte, nici nu sînt în toate zilele Paștile, precum cred unii —, după ce vor lua ce li convine în anumite părți apusene ale noastre, potrivit cu hărți pe care eu le cunosc, va veni pe urmă Ardealul. Aceasta este ținta ultimă: Ardealul autonom. A spus-o contele Bethlen și mai multe capete politice mai mult sau mai puțin autonome. Ba știu că sînt și printre Romini unii cărora li convenise cîndva un Ardeal, românesc, dar pe care l-au voit autonom pînă la capăt, și cari își închipulau că pot obține pînă la capăt o autonomie a Ardealului, cu spatele la București, — și cu fața către cine?

Dar chestiunea e aceasta: dacă Mihai Viteazul a cucerit o țară, dacă a primit o formă politică existentă, dacă această formă politică poate fi reconstituită prin Unguri, pentru o anumită ambiție personală, care ne face să surîdem, pentru că noi sîntem o nație de foarte mare bun simț.

Căci ce a fost acest Ardeal? Geografic știe toată lumea ce înseamnă. Înseamnă, în latinește, Transilvania, „țara de dincolo de pădure”; mai exact ar fi, în fond: țara de *alte* păduri, după anumite păduri care se găseau în Apusul Ardealului, în Munții Apuseni. De fapt, în părțile acestea din Sud-Estul Europei mergea cineva din pădure în pădure: treceai din pădurea Munților Apuseni, te înfundai în altă pădure: nu erau dealurile desgolte de acum; treceai și munții, intrai în pădurile de dincolo; mintulai cu pădurea din Carpați, te treziai cu pădurea cealaltă, a Vlăsiei, care ocupa două județe, cea ce nu înseamnă altceva decît „Țara Românească” tradusă în limba slavonă. Dacă treceai și în Balcani,

găsităi pădurea de la Niș, care aceasta ținea trei zile. Se mergea din pădure în pădure pe vremea aceea. Era, astfel, pe aici o „pădure a regelui“ și dincolo de ea o țară vagă, nebănuită. Era teritoriul care este al regelui, care a ajuns să fie al regelui ungar, ca un fel de proprietate particulară : a lui, nu a națiunii, fiind că și în Anglia era pădurea regelui, și, dacă intrai în pădurea aceea, te așteptau pedepsele cele mai grozave. Gulielm cel Roșu a fost omorât în pădurea regală de cineva care avea o dușmănie cu dînsul, sau, crezîndu-se amenințat de pedeapsa regelui pentru încălcarea pădurii, lovise cu sabia asupra regelui. Dar teritoriul celălalt care era, aici, dincolo de stăpînirea regelui, pentru usagiul său personal, pentru veniturile sale, acela nu era tot „Ardeal“. Teritoriul acesta era împărțit cum era obiceiul la Romîni. Pentru că aceasta era *partea românească* : toată partea neocupată de străini era Țara-Românească.

Oricît ar întoarce-o d. Domanovszky și alți savanți de la Budapesta, și orice ar zice ei, cînd este scris în documentele medievale : „Terra Blacorum“, aceasta înseamnă „Țara-Românească“. Ori se zice : Vlășia, ori Terra Blacorum, este tot Țara-Românească, și, cînd se adaugă : „Silva Blacorum et Bissenorum“, aceasta înseamnă că într'adevăr erau acolo păduri foarte întinse, și ale noastre. Ce-și închipuia d. Domanovszky : că era un parc în care să se primble cineva ? Aici erau păduri formidabile, cum este, azi, Pădurea Dracului, care ea însăși e numai o rămășiță din formidabila pădure de odinioară din Ardeal.

Iată prin urmare ce înseamnă Ardealul. Ardealul este partea regelui, luată în stăpînire de rege ca un teritoriu restrîns, ce se poate întinde, se poate opri, se poate scădea, iar în rest era Terra Blacorum pînă la Dunăre, ca și dincolo de Dunăre, pînă în Balcani, pînă la Marea Adriatică, pînă în fundul Peleponesului.

Da, așa de întinsă era națiunea noastră în vâlcele unde au fost elementele tracice și ilirice, din care vine națiunea noastră. România e rămășița unei hărți pe care, dacă nu ni mor copiii, ca azi, și mamele mai au curajul de a face zece-doisprezece copii, o vom face la loc.

Țara aceasta se împarte pe ape. Era Țara Birsei, Țara Oltului și, dincolo de ele, tot așa. Județele ce înseamnă altceva, cele din Muntenia, decît Țara Dimboviței, Țara Ialomiței ? Acesta este felul nostru de viață, comun cu felul de viață al Slavilor de odinioară,

cari trăiau tot pe riuri. De aici Țara-Românească a Moldovei, cum pentru Sirbi este Țara-Sirbească a Bosniei, care nu înseamnă decât teritoriul pe amândouă malurile al râului cu acest nume.

Aceasta a fost, la început. Un Ardeal, din Maramurăș până la Paring și din părțile de la Beiuș până în Secuime, n'a existat nicio țară. Dar Ardealul acesta nu are nici o unitate geografică, pe când Maramurășul o are. Și Dobrogea, într'un anume sens, o are, pentru că acolo este un pământ de altfel, aparținând altei epoci de formație a terenurilor, este o țară de jos, pe unde trec toate oștile, pe când aici sînt orientări cu totul deosebite.

În Ardeal au trăit și forme de viață cu totul speciale. De exemplu, Secuții au avut totdeauna a face cu Moldova, din care cauză au intrat în județul Roman; Bacăul este plin de Secui, de Cîngăi. Secuții sînt oameni cari au împrumutat portul nostru, au servit pe Domnii Moldovei, și Mihai Viteazul a avut între cei mai credincioși ai săi pe Secui. Secuții de aici s'au înțeles cu noi, și nu cu prinții Ardealului, cari veniau cu nobilimea și voiau să facă din țărani aceștia liberi niște șerbi, pe cînd la noi erau State de oameni liberi, și prin urmare oamenii liberi veniau și se refugiau la noi. La noi era o „slobozie“ pentru toți oamenii cari voiau să trăiască fără stăpin. De altfel, și părțile Brașovului, Sibielului nu puteau trăi fără Domniile românești. Atîtea regiuni „ardelene“ sînt îndreptate în *alte* părți.

Unitatea geografică și cea de viață a Ardealului nu există. Îmi pare foarte rău pentru contele Bethlen, pentru acei cari urmăresc autonomia Ardealului, dar așa este.

Regii unguri au venit într'un anume moment la hotar. Ei nu s'au grăbit să între în Ardeal. Și este ușor de înțeles de ce. Ce urmăreau regii aceia? Glorie? Gloria este un concept care exista în antichitate, care a existat în Franța lui Ludovic al XIV-lea, tot pe la 1600, după Renaștere. Prin urmare se poate vorbi serios de ideea de glorie la Sfîntul Ștefan? Și noțiunile își au epoca lor: ele apar într'un moment, se dezvoltă o bucată de vreme și sînt înlocuite de alte noțiuni. Sau se căuta o întindere teritorială? Dar ce valoare poate avea teritoriul în vremea aceia: un teritoriu de păduri, de prăpăstii și de poieni abia locuite. Îi putea folosi regelui ungar? Sau regele ungar avea o posibilitate militară în privința aceasta, atunci cînd el tremura de năvălirea Pecenegilor? Și foarte multă vreme după Ștefan-cel-Sfînt, regalitatea

ungurească se uita cu groază la Răsărit, așteptând să vină aceia, Pecenegii. Aceasta a fost situația : prin urmare ce erau să caute ei în părțile acestea ? Li se deschidea drumul către Peninsula Balcanică, către Mare, către Constantinopol, unde erau bogățiile, sau se puteau continua prădăciunile de odinioară în Apus, în Germania, în Italia, unde au și mers cetele ungurești în cele d'întăiu timpuri.

Regiunile acestea ale noastre nu aveau interes pentru regii unguri ; de aceia au venit târziu, încetul cu încetul. De fapt de aceia, dar numai pe la 1100 și ceva mai târziu, au intrat oștile ungurești în Ardeal, fiindcă regele ungar era rege apostolic, rege făcut de Sfântul Scaun, de Papa din Roma, nu pentru nația ungurească, ci pentru că Sfântul Scaun ducea lupta de creștinare a păgânilor și de aducerea la catolicism a acelor schismatici cari erau strămoșii noștri. Cu o misiune apostolică, și nu una națională și de glorie, au intrat regii unguri în aceste părți. Și de aceia cel d'întăiu lucru pe care l-au făcut a fost episcopatul de Alba-Iulia : au făcut episcopatul și s'au așezat aici. De aici puteau pleca misionari, spre a converti și pe Pecenegi, cari sânt în parte strămoșii Secuilor, și în limba lor bine studiată s'ar găsi elemente care nu se întâlnesc la Ungurii adevărați. De aceia se chiamă, turcește, Kükülö și în nemțește Kökel Târnava, pentru că Pecenegii au pătruns, ca și Secuții, pe linia aceasta a Târnavelor, până ce s'au oprit de noi.

Dar, cînd au ajuns regii unguri să fie stăpâni în Ardeal, cea d'întăiu întrebare pe care și-au pus-o a fost acela : cum scoatem ceva de la dînșii ? Prin urmare a fost vorba numai de o exploatare a unui teritoriu. De la ai noștri ce să iea ? Vă aduceți aminte că pe vremea acela nu era pe aici nicio monedă : eram pe o treaptă de dezvoltare foarte primitivă, de unde se zice : „a da pielea popei“ și „a da ortul popei“, adică : întăia fasă, cînd dădea numai pielea, și pe urmă, ortul, cînd s'a introdus moneda. Ce, era să iea piei regele ungar de la ai noștri, sau caș, sau produse ale vieții păstorești, sau câteva ferdele de griu ? Cu aceasta nu se îndestula un rege ambițios, doritor să aibă Curți strălucitoare, să clădească biserici frumos împodobite. Și, atunci, el a chemat neconținut musafiri în Ardeal. Se recunoaște că nu se poate nici progres, nici guvernare : de aici goana după musafiri a regilor unguri. Niciodată n'a căutat o regalitate mai mult în afară de dânsa mijlocul de a exploata o țară decît regii unguri. Ei au adus și pe Cavalerii Teuțoni, de pe urma legăturilor cu Sfântul Scaun.

Vedeți ce puțin au avut regii unguri de atunci simțul unui Ardeal desrobît de ei! Ei aveau acuma, de fapt, misiunea de a trece și în Cumania. Cumanii erau o bandă trăind în lagăr, căreia ai noștri îi plăteau dijmă și-i aduceau peșcheș. Regele ungur înțelegea să treacă apoi dincolo de Carpați, să cucerească, pe lângă Cumania, și Bulgaria, Serbia, Bosnia, ba, dacă se poate să ajungă la Constantinopol, ca să întemeieze noul Imperiu latin.

Noțiunea Ardealului complet n'au avut-o deci regii unguri niciodată. S'a încercat doar, într'un timp, să se facă prin părțile acestea ceva deosebit de restul Ungariei. Era regele Béla, după năvălirea Tatarilor, care avea un fiu Ștefan, și Ștefan s'a așezat în Ardeal, dar acesta urmăria cucerirea Cumaniei și Bulgariei. Prin urmare, încă odată, și regele unguresc separatist din Ardeal, și acesta chiar umbra către lucruri cu mult mai mari.

Dar s'a mintuit dinastia aceasta arpadiană, și au venit Angevinii, Francesii trecuți pe la Neapole, cari n'aveau nimic național într'înșii. Degeaba istoricii maghiari vor să presinte o singură viață, mutată în pustă, trecând, în Ardeal, de la Arpadieni la Angevini. Nu este adevărat: aceștia din urmă au fost străini, cari au venit cu idei apusene, cu idei franceze și s'au sprijinit pe cavaleri, aducînd cavalerismul din Apus.

Românii noștri s'au ridicat imediat supț Angevini la rostul ridicat care este al viteazului: viteazul este om al regelui și nu-i pasă de nobilul care nu-i folosește la războiu. În cutare biserică din Ardeal, din părțile Inidoarei, în această biserică întemeiată de nobili romini, de militari, de viteji de aceștia, se vede de o parte femeia îmbrăcată în costum de țară și de partea cealaltă bărbatul care poartă la gît sabia regelui, ca orice viteaz. Maramurășenii cari au întemeiat Moldova nu sînt decît vitejii Majestații Sale. Dar vă puteți închipui ușor că, pentru regi de aceștia, ori Franța, ori Neapole, ori Ungaria, ori Ardealul, ori Polonia este tot una. Ludovic-cel-Mare a fost, astfel, și rege în Polonia, ba a ajuns să cucerească și în Peninsula Balcanică.

Este Ardealul până acum? Nu este: nu-l poți inventa și așeza într'o vreme cînd toată această argumentație, sprijinită pe fapte, arată neexistența lui.

Dar a venit Mateiaș Corvinul. El este altfel de rege: rege în sens roman, ca pe vremea Împăraților din Roma de odinioară, rege influențat de Renaștere. Se luptă în Bosnia și tinde și el la

cucerirea Balcanilor. A făcut campania din Moldova, care a ieșit așa de rău. A cucerit Viena, și a murit acolo. Pentru dînsul, care se visase Împărat roman, nu exista aici o provincie bine definită. După Cavalerii Teutoni, se aduseseră, de mult, Sașii, așezați ca individualitate politică. Oriunde ar fi ei, sînt o creațiune politică, dar Ardealul în întregimea lui, nu. Românul nu este nici Sas, nici Secutu, nici nobil: aceștia sînt nații privilegiate; Românul nu e, dar îi ține pe toți în spinare. Căci noi am fost o nație care am suferit și mulți par-siți, dar momentele desfacerii noastre au fost teribile, și unul din actele acestea s'a săvârșit aici, prin sângele vărsat de Horea și tovarășilor lui.

După moartea lui Mateiaș Corvinul s'a adus un rege din Polonia, Vladislav, care nu știa nimic din ce se petrece pe lume, și căruia i se zicea deci *Dobje*, pentru că aproba tot. Fiul lui era un tînăr cavaler frances, și el a făcut, la Mohács, ceea ce făcuse Împăratul-rege Sigismund, ginerele lui Ludovic-cel-Mare, care guverna împărătește, ținea discursuri la Constanța ca să împace Biserica, și călătoria la Paris și Londra: vă puteți închipui ce era pentru Sigismund Ungaria: un punct de plecare, și Ardealul: un popas de drum.

Deci după Vladislav a venit acel Ludovic al II-lea, care a făcut ceea ce făcuse Sigismund la Nicopole: a intrat în Turci, și Turcii au făcut harcea-parcea din armata ungurească, iar regele s'a inecat în smircurile de la Mohács, în 1526. Pe urmă a venit Ioan Zápolya, luptînd contra lui Frederic de Austria. Zápolya a murit socotîndu-se rege al Ungariei, și fiul lui, Ioan Sigismund, tot rege ungar și-a zis, și poporul nu l-a considerat ca prinți ai Ardealului, ci ca regi, „crai“: craiul Zápolya I-îu, craiul Zápolya al II-lea, apoi craiul Ștefan Báthory, craiul Sigismund Báthory.

Pentru dînșii Ardealul n'a însemnat o realitate politică pe care o stăpîniau. Báthoreștii au trăit mai mult din mila Turcilor și, cînd a putut Ștefan Báthory să scape în Polonia, să ajungă acolo rege, a fost încîntat, ca și, apoi, și Rákóczy al II-lea, care și-a îngropat o oaste întreagă acolo, în Polonia. Aceștia nu sînt oameni ai Ardealului.

Dar Ardealul nici n'a fost vre-o dată organizat ca Stat. Care este Capitala Ardealului? Credeți că Alba-Iulia? Aici era o legătură oarecare cu Báthoreștii, atît. Mihai Viteazul ține dietă

cînd într'un loc, cînd în alt loc, și la Cluj și la Brașov. Stăteau „craii“ la Alba-Iulia, pentru că nu erau aici Sași să-i dea afară, căci Sașii nu-i primiau: numai Gabriel Báthory a încercat lucrul acesta, și atunci Sașii s'au unit cu Radu Șerban, și aceasta a adus înfrîngerea lui în marginea Brașovului, la Moara de hirtle.

Dar oamenii aceștia n'au o Curte, și ce Curte aveau Domnii noștri, cu ranguri fixate de multă vreme! N'au o armată de care să dispună: trebuie o dietă care să voteze un subsidiu și un număr oarecare de soldați. N'au un Tesaur al lor: sînt săraci lipiți pămîntului, în afară de cea ce binevoiește dieta să li dea. Și Mihai Viteazul, cit a guvernat aici, și el trebuia să ceară de la dietă; numai cit se infățișa figura acela teribilă și dieta nu avea alegere între o măsură și alta, ci trebuia să facă tot ce zicea „Valahul“, cu voie sau fără voie.

Acesta a fost vechiul Ardeal și mai tirziu, după Mihai Viteazul.

Mihai Viteazul, cînd a intrat în Ardeal, a avut înaintea lui fantoma lui Sigismund Báthory, care fusese o jucărie a Iesuiților, pe care îl jucaseră cum voiau, și care a făcut cruciată pentru că așa voia Papa. Din cauza aceasta, a omorît pe vărul său și s'a aruncat în tot felul de aventuri, până ce a fugit în lume și, plecat a doua oară, nu s'a mai întors niciodată. Acesta a fost sfîrșitul gloriosului Sigismund Báthory, care se visa rege al Ardealului, Munteniei și Moldovei și se credea el biruitorul lui Sinan-Pașa.

Mihai a venit prin urmare într'o țară unde ai săi călcaseară din neam în neam, într'o țară unde nu putea face cîtiva pași fără să întilnească pe ai săi, a venit în cea ce considera el instinctiv ca moștenire a neamului său, chiar și dacă a făcut concesia de a administra țara aceasta, de multe legi și multe obiceiuri, după legile și obiceiurile d'înăuntru. Se poate ca, mai tîrziu, dacă ar fi domnit el până la adînci bătrîneji, să fi făcut un lucru care, să mă ierte oricine, nu se poate evita. Oricite drepturi ar avea naționalitățile, o țară nu se poate guverna cu căciula în mină înalntea oricui, ci o țară se guvernează de cine o stăpînește, cu dreptate și cu toată omenia, pe care le cere morala, dar potrivit cu scopurile pe care le urmărește el. Pe urmă se poate plînge oricine, unde o vrea. Noi sîntem din generație în generație oameni cari observăm dreptatea, dar nu prețuim și dreptatea care ne pîlmuește în obraz. Îmi pare foarte rău că vîca-

riul episcopiei săsești, d. Frederic Müller, a tipărit o carte germană în care presintă un lung pomelnic de toate păcatele făcute de noi față de elementele germane din țara aceasta. Dar uită să spună două lucruri: marele „păcat“ pe care l-am făcut în Banat, că am dăruit Șvabilor din nou conștiința germană și, al doilea, că, în părțile Sătmăruului, noi li-am dat toate drepturile. Uită aceste lucruri și la urmă varsă o lacrimă și pentru Ruteni, cărora noi li-am fi desființat drepturile. Este evident că noi nu respectăm în Bucovina pe Rutenii cari se chiamă inșiși că sânt Romini, și nu suferim în Bucovina conspiratori, ca nicăiri. Și oricine este liber să se bată cu noi. Dar ce am făcut din veac în veac decât ne-am bătut și am suferit? Și așa o să facem și acum.

Chestia este foarte netedă. Noi nu făgăduim niciodată biruință, ci afirmăm numai puțința de a suferi cum n'a avut-o nicio națiune și puțința de a ne răsbuna cum nu s'a mai răzbunat un neam pe lume împotriva dușmanilor.

Iată pentru Ardealul lui Mihai Viteazul, ca și pentru Ardealul lui Báthory și chiar al unor oameni politici — romini.

Mihai Viteazul s'a dus. Au venit Habsburgii, și Basta a vrut să guverneze cu o mină de fier, dar pe urmă l-au dat afară Statele ardelenene. Apoi a răsărit Moise Seculul, pe care l-a omorit în marginea Brașovului Radu Șerban, și Gavril Báthory, care era să aibă același soartă, tot de pe urma lui Radu Șerban, iar înainte de acesta Bocskai. Dar acesta stă la Cașovia: nu recunoaște Ardealul; e rege al Ungariei, prin favoarea Sultanului turcesc, și așezat în Ungaria Superioară. În ce privește pe Rákóczești, ei s'au menținut contra Turcilor, rivnind la Coroana Ungăriei, apoi și la Coroana Poloniei. S'au menținut însă numai prin faptul alianței cu Domnii din Moldova și Muntenia, basa lor dacică de dincolo de munte până atunci.

Cind a căzut Gheorghe Rákóczy, într'un moment a fost și un prinț romin al Ardealului: acest Barcsai era Romin ca și Becheș de odinioară. La urmă, Turcii au așezat pe acel Secuiu Apaffy: Șerban Cantacuzino, Domnul Țării-Românești, era însă mai bogat și mai respectat decit săracul acesta cu titlul de Craiu care a fost Mihai Apaffy și decit odrasla lui, care n'a domnit.

Pe urmă au venit Austrieclii, cari au făcut aici o provincie. Dar provincia nu este un Stat, și, pe urmă, cind s'a deșteptat

conștiința ungurească, atunci cel d'întăiu strigăt a fost unirea cu Ungaria. Ungurii însiși au declarat că nu admit perpetuarea unui presupus Ardeal, ca formă de Stat. După aceia, după 1867, Ardealul a dispărut din numărul noțiunilor politice contemporane, fiind numai în programul partidului național român, care l-a cerut atita vreme, dar l-a cerut numai fiindcă era un mijloc de a înfrina pe cei cari îndreptau către Budapesta nevoile acestor locuri.

Și, la capătul acestor încercări ale strămoșilor, sau ale celor bătrîni din d-voastră, de a-l organiza *numai ca o formă trecătoare*, destinată a isprăvi prin unirea cu Țara-Românească, la capătul tuturor acestor încercări a venit realitatea, care s'a impus.

S'a impus, și rămîne.

N. Iorga.

Noua Istorie a Românilor de N. Iorga

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VII.

Reformatorii.

Șase decenii (1716-1777) vor primi pecetea secolului „lumînat“, încadrînd mereu manifestările vieții politice românești în ritmul european: volumul VII ni va arăta cum monarhia bizantină, transplantată la noi în secolul precedent, va căpăta caracterul *reformator*, de îndată ce tronurile se vor ocupa de aceia cari, prin stagiul obligator la dragomanat, erau nevoiți nu numai a-și petrece viața în Fanar, ci a se împodobi cu cea mai aleasă *cultură* a lui și a se iniția în tainele diplomației europene. Dar, pe cînd în Europa efectele „iluminismului“ pe teren politic se fac simțite după jumătatea secolului al XVIII-lea, la noi era reformelor, precedată de o prefață „filantropică“, se deschide cu mult mai de timpuriu și se încheie odată cu apariția primelor simptome revoluționare din ultimul pătrar de secol. Pentru întăia oară deci, descifrînd taina schimbării stărilor de spirit, un istoric român va părăsi, ca pe o etichetă goală de sens, una din împărțirile Istoriei Romînilor, de caracter aproape intangibil prin unitatea ei exterioară: „epoca Fanarioșilor“.

Vom grupa în patru părți cele cinci cărți ale volumului: 1.

Cartea I-a, a originilor epocii sau a „filantropiei“, în legătură cu influența din Bizanț și cea austriacă din Oltenia; 2. Reformele primei ere (cartea a II-a), 3. Luptele naționale „contra patronagiului fanariot și iesuit“ (cartea a III-a) și cele contra suzeranității apăsătoare (cartea a IV-a), încheindu-se cu 4. Înriurirea directă a curentului „filosofic“ în Ardeal și în țările libere (cartea a V-a).

I. Filantropii și reformatorii din „prima eră“.

Încă din volumul precedent se anunțase noua ideologie filosofică prin „regimul de idei“ al lui Constantin Duca, cu origini, nu în Apus, unde chiar supt Ludovic al XIV-lea pornise „mișcarea de idei politice și sociale“ ce va duce la Revoluție, ci în Constantinopolul care pregătia ceva nou, de și „Fanarul“, în sensul politic, nu exista atunci (pp. 5-6). Pentru a lămurii originile acestei epoci, autorul dovedește că „Fanarul“ nu ființă încă la începutul secolului al XVIII-lea, de oare ce „sintesa greacă și conștiința unității grecești, naționale“, care-l caracterizează, s'a format mai întâiu la noi, pe pământul țărilor române, — ni se dă lista celor mai distinse familii grecești care nici nu locuiau în majoritate în cartierul cu acest nume și nici nu veniau la noi „ca străini, ca să ne instrăineze“ (p. 8). Se oprește pe larg la familia Mavrocordaților, la direcția „elenică“ a culturii lui Nicolae (pp. 8-12).

Dar, spre a urmări cronologic dezvoltarea noului spirit, începem cu „Cele d'întăiu reforme“ (cap. IV) din a doua jumătate a secolului al XVII-lea până pe la 1720, care formează *preludiul filantropic* al epocii, pornit de Constantin Duca „poate și supt influența regimului turcesc“, Sultaniul continuind o dublă tradiție, bizantină și arabă, în ce privește grija de cei săraci și umili. Vintul nou ce bătea aici din Constantinopol se alimenta prin *omenia* citorva Domni de țară, ca Antioh Cantemir și Mihai Racoviță, cari introduceau „obi-eiul nou al înjosirii privilegiaților în folosul țăranimii“ (p. 56). Curentul constantinopolitan și „omenia“ celor doi Domni va stârni pe dată indignarea clasei boierești, exprimată de pana *cronicarilor*.

O largă cercetare a lor supt acest raport o întreprinde d. N. Iorga spre a desvălui *starea de spirit a boierimii* la o răspintie a vremurilor. Metoda folosită, ca de obicei, înseamnă

o dublă verificare: a informației izvorului narativ, dar și a ogîndirii stării de spirit a clasei căreia scriitorul îi aparține. De sigur nu va fi iertat cuiva a celi, interpreta sau edita pe viitor aceste izvoare istorice fără să țină samă de îndreptarul oferit odată în „Istoria literaturii romîne” și, acum, în această sintesă, de către d. N. Iorga.

Se reconstituie deci opera filantropică a lui Nicolae Mavro-cordat și a contemporanilor lui, dar și modul cum ea se ogîndește în cronicile, inspirate sau nu de dinșil, cronicarii fiind adesea vexați, ca Neculce, Nicolae Costin, Mustea, Radu Popescu, de „obiceiurile” nouă introduse de acești Domni. O aspră punere la punct a atitudinii de clasă a acestor cronicari, refractari la ideile noi, se face și prin cele mai caracteristice pasagi și idei luate din opera lor (pp. 57-72).

Nicolae Costin, iubitor al principiilor de înaltă morală din „Ceasornicul Domnilor” (p. 60), înțelege spiritul luminat al unui Dimitrie Cantemir și „îndură efectele, de fapt revoluționare, ale acestei politici” (p. 57). Dar *Neculce*, *memorialistul*, care povestește cele „scrise în inima sa”, pentru învățatura curtenilor, în acea „operă de pasiune și de interes” care e letopisețul său, analizat mai ales (în cartea următoare (pp. 153-6), este un „iubitor al datinei”, tipul „vechiului boier circitor” cînd e atins de un nou imposit, *naționalist*, dar schimbător după interesul zilei (p. 155). Influențat, se pare, de stările din Rusia, unde n'a vrut să rămîie, de oare ce Curtea Țarului era mai modestă decît aceea a Domniei moldovene, — *strălucită verificare* a teoriei d-lui N. Iorga cu privire la monarhia noastră din secolul al XVII-lea —, el se întoarce de acolo cu desprețul sporit pentru „prostime”, tratată de el cu epitetul rusesc „moșici”, și indignat că Nicolae-Vodă „vrea să li arăte milă și dreptate”, pedepsind pe boieri (p. 57). Neconținut, el opune cele două clase sociale: boierii și mazilii, ca tagmă deosebită de „cei mai proști” (p. 62); este „protivnic al înoririlor”, — numite „obiceiuri”, — oricare ar fi ele”; atacă pe Mihail Racoviță pentru că se afirma „ca Domn al țăranilor” (p. 66).

În cronică lui *Muste*, „adevărat Agapet moldovean” (p. 59), influențat de lectura „Ceasornicul Domnilor”, spre a formula și el „o adevărată morală a Domniei și a vieții publice”, se distîng cele două clase: *boierii* și „cei mai proști”, „țăranii” ori

„sărăcii“, ca la Bizanț, sau „mojicii“ ca în Rusia (pp. 58, 60, 62, 67). De și adversar al spiritului de partid, el condamnă înovațiile, „obiceaiurile noi“, și regretă degradarea „neamului boieresc“ prin măsurile lui Nicolae-Vodă. *Axinte Uricariul*, simplu scriitor, fără pasiunea clasei sale (p. 63), e gata să aprobe ori-cind pe Domnul lui; cu totul antipatic apare *Radu Popescu* (s'a vorbit de el și în volumul VI), care înflorește „triviala diatribă“ privitoare la noii săi stăpâni cu injurii către partidul advers, can-tacuzinesc (pp. 69-71), ca un nou Lactanțiu în „De mortibus persecutorum“.

Seria Domnilor filantropi și reformatori e deschisă deci de Constantin Duca, continuat de rivalul său, Dimitrie Cantemir, surprins în câteva măsuri din scurta lui Domnie (pp. 60-3). D. N. Iorga are intuiția că acest mare cărturar ar fi devenit *marele re-formator al Moldovei*, „cu sau fără folosul ei“, prin legi de imi-tație bizantină (p. 62), dar este înlocuit cu alt rival, *Nicolae-Vodă*, care, „hrănit cu filosofia instituțiilor ateniene“ (p. 56), amestecă toate clasele într'o *egală democrație*, spre scandalul public și revolta cronicarilor (pp. 56-7, 62). De și inspirat din alte concepții ca Brincoveanu, rivalizează cu el în ctitoria Văcăreștilor și-l întrece prin vestita-i bibliotecă închinată clasicismului. Portretul lui Ni-colae, al treilea Grec „necunoscător de limba țării“, dintre Domnil romini (p. 16) se face cu pasagi din Neculce și alți cronicari (pp. 17-18); insuportabil prin izolarea monarhică, — „ușa lui în-chisă“ —, el înfățișa „monarhia de imitație bizantino-otomană, in-suflețită de tendința reformatoare“ (p. 83), cu măsuri de „filan-tropie în sensul „filosofic“ al antichității“, dar revoltând, cu aro-ganța și violența lui, boierimea cea anarhică, ce va forma un „nou partid, creștin“ (p. 16) și, în același timp, de opoziție. Por-nirea contra Grecilor aduși de el și de alți Domni se ilustrează prin dirza opunere a lui Antim de a ceda mănăstiri Patriarhului Hrisant (pp. 20-1) și se relevă antipatia „monarhului“ față de bo-ierimea „numeroasă, bogată și mindră, deprinsă a guverna“ (p. 28), supt cele două Domnii electivă. Se demonstrează clar că pîrilor lui Nicolae-Vodă li se datori căderea Cantacuzinilor, el ur-mărind desființarea materială și morală a *monarhiei naționale* (p. 29) prin *surparea acestei boierimi înseși*, pe care o moștenise de la Ștefan Cantacuzino. Conflictul e urmărit în capitolul III, unde e vorba de noul războiu al lui Carol al VI-lea, care „dădu prilej

boierimii muntene să-și arăte sentimentele față de Domnul străin“ (p. 31). „Naționalismul“ ivit în Oltenia, părăsirea Domnului de boieri, în frunte cu Mitropolitul Antim depus la întoarcerea Domniei „grecești“, apoi lovitura de forță a boierilor, acestea sînt *fazele conflictului*, nu dintre persoane, ci *dintre două sisteme politice*, ori, cum se spune în alt loc, „împotrivirea politicii brîncovenești față de stăpînirea printr'un om din afară“, aducînd și un sistem străin.

O întrebare se cere lămurită aici: Ce este cu „epoca fanariotă“ și care e atitudinea sintesei față de ideea tradițională, în istoriografia noastră a *jugului fanariot*? Înălăturînd, încă de acum patruzeci de ani, în „Cultura romînă și Fanarioșii“, acea „concepție falsă și umilitoare pentru noi a Domniei Fanarioșilor“, istoricul care descopere *liniile adînci ale evoluției spirituale ale poporului romîn* va sfărîma acum și cadrul tradițional ca epocă distinctă și unitară în Istoria Patriei. Aceasta nu înseamnă nesocotirea unei adînci prefaceri și chiar a unei ruperi de tradiție, ci lămurirea, în sensul restabilirii adevărului istoric, a unui conflict cu mult mai vechiu între factorii politici și influențele culturale, fără a fi stăpînit de ideile preconcepute ale epocilor noastre. Nicolae-Vodă este o personalitate cu un rol hotărîtor pentru deschiderea noii epoci a Reformelor; continuînd *monarhia*, el îi dă un sens anti-național, de și sprijină cultura națională. Se distruge însă legenda „Fanariotului“ venit pentru a grecisa țările românești și a *naționalismului* ideologic al boierimii românești. Faptul se pricepe mai ușor prin noua *teorie* a d-lui N. Iorga. „Fanarul“ însuși nu exista pe atunci, nici la Constantinopol, nici în țările romîne, unde va fi leagănul său, de fapt. În timp ce Nicolae Mavrocordat reprezintă un *sistem politic de copie turcească*, poleit cu spirit atenian, — el se răzîma pe „oastea de Sirbi și Arnăuși“ (p. 16) —, boierimea munteană, mai mult decât cea moldoveană, nu era decît partidul gelos de „titlurile sale la cîrmuirea țării“. Aceasta fiind, de altfel, în tot cursul secolului al XVII-lea starea de spirit comună nobilimii din toate țările europene, cum putea să fie altfel la noi?

Dar, din nefericire, „boierii nu știură să-și organizeze izbânda“; urmă o stare de anarhie, de care profită Înalta Poartă, numînd locșitor pe Ioan-Vodă, a cărui aclimatizare este un fenomen surprinzător: cîrmuirea lui ni e înfățișată „ca o restaurare a re-

gimului Brâncovenilor“; el readună vechea boierime și ocrote familia brâncovenească (pp. 37-42), așa încât „țara rămăsese de fapt în sâmba boierilor“, el apărînd, „ca vechii Domni în fruntea țării, revenite la drepturile ei“ (p. 42).

Se paraliza astfel acțiunea grupului „anexionist“ cantacuzinesc, în frunte cu Gheorghe Cantacuzino. *Prin imitație*, — căci adesea Munteni și Moldoveni se coplează reciproc, — se va alcătui și în Moldova „un partid austriac“, din „boierii de către munte“ și „multă boierime mică“, dar nu va sămăna „puternicelor partide“ de la Munteni, încercînd lovitura condusă de Lorenul François Ernaut, „Ferenț“ la ai noștri, dar Racoviță curăți țara de ei și-și luă revanșa în Ardeal (p. 47). Meritele lui Ioan-Vodă se relevă și în cursul tratativelor păcii de la Pojarevaț (pp. 48-51).

„Restaurația brâncovenească se opri astfel îndată“, constată d. Iorga, de și în noua cîrmuire a lui Nicolae-Vodă, la 1719, se mențin mulți dintre boierii brâncovenești, dar nu lipsesc *Grecii intimi* ai Domnului (p. 54). Este de admis o modificare în atitudinea lui: „blîndeța către toți“ din a doua Domnie, dar mai ales *marea inovație* prin care țările române anticipează cu mult reforma lui Turgot, ca monarhul să *dea samă de gestiunea sa*, bugetul devenit public, în fața unei „Adunări naționale“, formată în Moldova, din „toți arhieriei și boierii țării“, iar la Munteni, din „toți arhieriei... și toți egumenii de pre la toate mănăstirile cele mari ale țării și toți boierii cei mari și al doilea“, — pe care autorul o asemănă cu Adunarea Statelor Generale din Franța anulul 1789 (pp. 65, 70). Venit a treia oară la Munteni, obosit de lupta contra intrîgilor, — se silise mult „ca să înceteze sistemul părilor“ la Poartă (p. 61), prin care el însuși surpase pe Cantacuzini —, Nicolae Mavrocordat avu o „Domnie de oportunitate“.

De și *Mihai Racoviță* revine la „regimul tradiției“, el apare ca „Domn al țaranilor“ prin ajutorul ce li dă ca „să iasă din vecinătate“, supt diferite pretexte și prin alte măsuri *filantropice* (pp. 66-8). Ar fi necesar să notăm încă două caractere ale epocii reformelor: de natură fiscală unul, și socială, altul. Se poate bănuî că unele impositiv și sarcini nouă să fi apărut prin *imitație bizantină*, prin suggestia clerului grec, cunoscător al vechilor hrisobule bizantine, ca fumăritul, de pus în legătură cu *καπιουδον*, sau „pecetluiturile“, care amintesc doctrina din Orientul elenistic. Despre *cislă*, care e solidaritatea fiscală bizantină a

comunei sătești, și fumărit e vorba și la paginile 181, 187, 190. Supt raportul social, în ciuda atitudinii filantropice a Domnilor, se observă, din izvoarele folosite de autor, o înjosire a clasei de jos, a „prostimii“, supt influența poate a Rusiei sau a Apusului austriac.

Domniile cercetate până aici alcătuiesc numai preluđuil *filantropic* al erei Reformelor; pentru a se ajunge la acestea ni se arată cum se pregătește *spiritul cel nou*, sau „prima sintesă a erei Reformelor“ (cap. VI), cum îl numește d-l N. Iorga, rezultat din „spiritul de țară, cel de Fanar și cel de Viena“. În sensul nou, explicat în această operă, „Fanarul“ se formase de citeva decenii, în luptă cu tradiția noastră; prin anexarea Olteniei de Austriaci, va pătrunde spiritul de Viena, dind impuls la *reforme*, aducind *idei* și instituții noi în cele cinci județe, și care vor trece dincoace de Olt. Capitolul al V-lea va înfățișa deci stăruințele austriace de a organiza pe base noi Oltenia, răsturnind vechile așezăminte: subordonarea Bisericii romine către ierarhia sîrbă, subîmpărțirea claselor sociale în categorii după interesul fiscalității austriace, „lacom și pedante“, cum o făcuse și reforma fiscală a lui Dioclețian. *Boierii*, dornici să confunde „ruminia“ cu „iobăgia“ din Ardeal (pp. 77-8), pe cînd Guvernul făgăduia țărănilor „libertatea teoretică“ (p. 74), și clerul înalt, cu slabă-i rezistență față de subordonarea la străin (pp. 78, 80), — și unii și alții, deci, „se arătară inferiori misiunii lor“ (p. 75). „Neputința de a organiza Oltenia“ se dovedi mai ales în ce privește circumuirea centrală (pp. 75-7 și 83). Și Biserica din Ardeal va fi îngustată în domeniul ei, de „o adevărată ofensivă sîrbească“, ce înaintează până la Inău (pp. 79-82).

Sintesa dintre tradiție și noile influențe de care s'a vorbit se înfăptui supt Domniile celor doi Mavrocordași și a lui Mihai Racoviță, care, în Moldova, „nu era mai puțin Fanarlot“ ca Nicolae-Vodă, care-i aduse căderea (pp. 84-6), dar mai ales în timpul lui Grigore Ghica al II-lea, *complet înstrăinat* prin cultură, dar „convertit“ la rominism și „asimilat din prima clipă“ (p. 87), ca unul ce se întemeia pe „dreptul dinastic“ al Ghicu-leștilor. Și alte fenomene politice necunoscute se relevă: independența acestuia față de unchiul Nicolae-Vodă, care țintia la *unirea* ambelor Scaune prin aceiași familii: amîndoi se întilnesc într'o mică expediție contra Nogailor *rebeli* din Bugeac, spre a

recupera hotarul lui Halil-Paşa; *oastea moldoveană există încă*, în afară de posibilitatea chemării Lăpuşnenilor, Orhetenilor şi Sorocenilor (p. 90).

Dar cel mai interesant fenomen ni se descopere în Ţara-Românească, unde, la moartea lui Nicolae-Vodă, „usurpator şi tiran“, vechea boierime brîncovenească se raliază totuşi în jurul fiului său *Constantin*, căsătorit cu o Cantacuzină, pregătit astfel de tatăl său ca *moştenitor de Tron* şi „ales“ de boieri, conform unei vechi tradiţii întrerupte. Era sporirea dreptului dinastic pentru Mavrocordaţi şi continuarea datinei de alegere la tron, ca în timpurile bune. Nu murise nici vechiul partid „care se sprijinea pe doctrina istorică a alegerii“ (p. 97), iar Constantin-Vodă, de şi înlăturat, pentru moment, de Moldoveanul Mihai Racoviţă, rămîne „candidatul naţional“ şi biruie la tron în 1731, revenind la sistemul tradiţional de cîrmuire prin boierii din vechile familii cărora, după zisa cronicii, „li-a dat toate în minile lor să le chivernisească“ (p. 98). *Vechiul clişeu al epocii fanariote se ştirbeşte* şi devine tot mai fals prin punerea în adevărata lumină şi valoare a acestor trăsături fundamentale din viaţa politică a celor două ţări.

Domnia de trei ani a lui Constantin la Munteni ni se presintă deci ca o *restauraţie brîncovenească*, — întocmai ca aceea a lui Ioan Mavrocordat, — răzimată pe o întreagă „boierime solidară, sprijinită pe neuitata amintire a unei lungi, bogate şi glorioase Domnii de ţară“ (p. 99). Schimbarea reciprocă la tron cu vărul ghiculesc din Moldova n'ar fi dictată de interesul Porţii, cum se crede, de obicei, ci ca o izbîndă a lui Grigore Ghica al II-lea, rivnitor la Scaunul mai de vază din Bucureşti (*ibid.*); şi o concluzie de mare importanţă: *nă Turcii au iniţiativa în mutările Domnilor din această epocă, sau în depunerea şi înlocuirea lor, ci intriga şi teribila pasiune de Domnie a cîtorva mari familii*, grupate ca „partid brîncovenesc“ la Munteni, sau „rosetesc“ în Moldova (p. 101). Din nou, politica ţărilor cade în sama „unei clase boiereşti indigene, puternică, sigură de sine şi ambiţioasă“ (p. 102).

Noului războiu creştin din 1738, care aduce „*schimbări însemnate* în rosturile ţărilor româneşti“, dar fără să strice basa dezvoltării lor, i se dă un mare capitol (al VII-lea). Schimbări de samă: întâiu, revenirea la Domn a „partidului naţional“ austrofil, după ce Austria stîrnise mari nemulţămiri în Oltenia

(p. 107); al doilea, expediția turco-munteană a lui Constantin, revenit la București, pentru *recuperarea Olteniei, unirea* fiind cerută de clerul și boierii celor cinci județe, admisă de Poartă, dar dăruită pe bani de Pașa cuceritor (pp. 109-112) — se va păstra însă, acolo, „regimul financiar de supt Nemți și sistemul administrației prin ispravnici“ (p. 113); al treilea, măsuri pentru *mobilizarea țării și formarea unei gărzi nobile* în fața altui atac austriac (pp. 113-5).

Și în Moldova se petrec fapte de samă: părăsită de Gri-gore al II-lea Ghica, țara cade supt ocupația rusească a lui Münnich, care atrage de partea lui toată boierimea, servindu-se de *Cantemirești*, ca pentru „o adevărată *restaurare a dinastiei indigene*“ — frații Cantemir „inviară programul din 1711 al unchiului lor“ —, dar condițiile legăturii lui Constantin cu Rusia erau mai grele ca acelea din 1711 (pp. 117-120), iar restaurația devine odioasă prin stoarcerea „poclonului“ și scenele sălbatice de pradă ale Rușilor (p. 122). Pacea lasă Moldova cumplit prădată, Țara-Românească *întregită*, iar cele două tronuri pradă patimei și intrigăriei *Voevozilor cu schimbul*.

II. Reformele primei ere.

Reforma socială, realizată prin măsuri fiscale de Constantin Mavrocordat, d. Iorga o pune —, contra opiniei d-lui I. Minea, — în legătură cu acțiunea filantropică mai veche, din cele două țări, și cu spiritul reformator frances, ale cărui origini sînt împinse până la *Télémaque* al lui Fénelon (p. 129, nota 2); ea aduce : *proclamarea* pentru întâia oară „a libertății țărănilor“ în Țara-Românească, la 1-iu Mart 1746 (p. 145-6) și *reglementarea* (pp. 149-52), apoi *dispariția*, pe nesimțite, a *vecinătății* în Moldova (căci pasagiul din Ienachi Cogălniceanu, citat la p. 150, nu corespunde actului din 6 April 1749) și *scutirea* de dări a clerului, mănăstirilor și boierilor (p. 129) prin care se constituie juridic cele două *clase privilegiate*; stabilirea „lefiilor pentru boierii în funcție, creația categoriei de „țărani“ *clăcași*, ca niște noi *coloniști*, proveniți din „țăraniii lăturași“, așezați temporar pe moșiile mari, iar nu din „vecini“, ai căror urmași se vor confunda însă în această categorie (pp. 129-51). Măsurile pornesc din *spiritul* „de egalitate umană și de filantropie care deosebește pe Mavrocordați“ (p. 137). Se stăruie puțin asupra motivării și împre-

jurărilor politice și fiscale ce au determinat reformele, precum au fost, de exemplu, teribilele *emigrații țărănești* de care e vorba în Xenopol (vol. IX, pp. 82-3). Constantin, cel destoinic de planuri mari, resistă abuzurilor la care se dedau Turcii negustori sau Pașii vecini (pp. 138-9).

Noile cărți bisericești tipărite în Moldova, corespondența scrisă românește (pp. 140-2) și tipăriturile din Muntenia supt preagrecisatul Mihai Racoviță (p. 144) dovedesc în de ajuns *permanența culturii românești* în această epocă. Domnia lui Ioan al II-lea Mavrocordat în Moldova înseamnă o reacțiune a clasei boierești (pp. 146-7). Dar la atâtea nenorociri ale timpului, — războaie și extorsiuni fiscale —, se adaugă dușmănia cu Mihai Racoviță și rivalitatea cu Grigore Ghica al II-lea a lui Constantin Mavrocordat, din care rezultă „dualitatea cu schimbul între cei doi veri dușmani“ (p. 147), dar și din acest rău va rezulta un bine: „desele strămutări ale acestor Domni, cari duceau cu ei o parte din clientela lor“, și, mai ales, prin „mutarea instituțiilor muntene, creațiunea proprie a lui Constantin-Vodă, s'a ajuns la crearea unei *vieți românești unitare*“ în cele două principate.

La ciclul înoirilor se adaugă reforma fiscală a impozitelor (p. 134) și cea administrativă (p. 131), iar cartea „Primelor Reforme“ se încheie cu înfățișarea operei „de armonioasă conlucrare între Domni și țară în domeniul scrisului și al citoriiilor de artă“ (cap. III), începînd cu prețiosul monument literar „*Memoriile lui Neculce*“, care se analizează acum în valoarea literară și atitudinea naționalistă, dar stăpînită de prejudecățile clasei (p. 154). Continuatorii în acest domeniu vor dispărea, și singura „operă literară“ va fi de acum înainte „cartea de biserică, une ori și de teologie“ (p. 156), care se tipărește din bieșug. Se continuă și opera de clădire, de valoare inferioară, dar susținută.

III. *Luptele contra patronagiului fanariot, iesuit și a suzeranității apăsătoare* (cartea a III-a și a IV-a).

Adevărata dominație a „Fanarului“, care până acum de abia se formase, începe după 1749, cînd, timp de două decenii, *inițiativa politică* în numirea și cîrmuirea Domnilor va fi luată de noul „elan grecesc al capuchehaielelor“ din Constantinopol (pp. 152, 161, 167, 170); tot *clanul țarigrădean*, care-și arogase

În grup un drept asupra țărilor noastre, acei „samsari de tronuri“, dispunând și de înaltul post al terzimăniei (p. 200), delega un grup de *Greci neasimilați* (p. 163) ca sfetnici ai Domnului, numiți adesea „miniștri greci“ (pp. 165, 169, 172), „boieri greci“, alcătuind aici o „protipendadă de Țarigrădeni“ (p. 176). În fruntea acestor noi „făcători de Domni, cari coboriseră atit de mult situația țărilor românești, încit Domnii li erau *vechili*“ (p. 188), se așează vestiții *Stavrachi* și *Nicolachi Suțu*, cari plătiră la urmă cu viața, politica lor odioasă. Este un *capitol nou* în Istoria Patriei, poate cel mai trist, și trasat în limite precise, pentru întâia oară, în această sintesă, de la care, *pe nedrept*, întreaga epocă numită a Fanarioșilor și-a tras ponusul; este mult dramatism în intrigile prin care rafinatul clan fanariot triumfă totdeauna asupra „resistenței naționale“, a „boierilor de țară“, ce i se opune (p. 171). Așești „represintanți ai tradiției localnice“ (p. 165) se vor grupa în „*cete*“, ca acei din Moldova, pentru salvarea intereselor și influenței lor, ca o „aristocrație aproape închisă“ (p. 178), ori luindu-și o căpetenie, un „baș-boier“ (p. 185), cum e Constantin Dudescu, în opoziție cu „baș-capuchehaiaua“, capul grupului țarigrădean, *Stavrachi* (p. 177). Resistența indigenilor iea forma *pribegiei* în grup, ca acea „strălucită manifestație națională“ a boierimii moldovene, fugită în număr de peste o sută la Căușani, supt Constantin Racoviță (p. 165), sau a *arzurilor*, urmate de judecata capugiului venit în țară, și a conspirației și răscoalei chiar, împotriva Domnilor, epitropisiți de clanul grecesc. Demnitatea națională este salvată deci, în acest timp de cumplită apăsare, prin cele „trei răscoale la Iași și la București“ (titlul capitolului respectiv), pe care d. N. Iorga le socotește „o mare dovadă de vitalitate românească“ (p. 153).

Se urmăresc izbînzile rezistenței naționale, puține și trecătoare: „gonirea la Țarigrad a Grecilor“ din Moldova supt Constantin Racoviță (p. 165), sau împărțășirea boierilor la comuna prădare a țării (p. 171), ori delegația de scurtă durată a „doi boieri romini, *aleși de țară*“ pe lângă capuchehaiele (p. 173) și fixarea unei liste civile (*nafacă*) Domnului. Se mai obțin: „actul solemn pentru înlăturarea de la Scaunele arhieresti a Grecilor în 1752“ (p. 176), alungarea prin răscoală a lui *Stavrachi* din Iași (pp. 180-1), căderea și zugrumarea lui de Turci, în urma fugii în masă a țăranilor spre Ardeal și peste Dunăre (pp. 187-8). Dar „căderea“

și moartea celui de-al doilea campion al Fanarului, Nicolachi Suțu, la 1770, însemna sfârșitul unei epoci, caracterisată și de Cronica moldoveană a lui Ienachi: „s'a stins mărirea înălțării Terzimăniei“ (p. 200).

Între alte curioase manifestări ale vremii se distinge și rolul politic ce capătă, ca o urmare a solidarității poporului cu boierii, „mazilii și ruptașii“, un fel de „stare a treia“ la noi, în calitate de delegați ai Ținuturilor, la ridicarea *văcăritului* de Constantin Racoviță (p. 175), precum și îndreptarea lui Ioan Callimah, în lupta cu boierii, către „toate categoriile de locuitori ai Moldovei“ (p. 178). Ca singura Domnie de autoritate și priință din toată această nefericită epocă ni se înfățișează a lui Grigore Ghica al III-lea (pp. 189-91). Capitolul se încheie cu *biruința* elementului românesc, „care lucra solidar într'o lungă și grea luptă“ (p. 221).

Înainte de a se trece la luptele din Ardeal, un bogat capitol pentru scriitorii români ai epocii va întregi icoana „spiritului public“ din această epocă, începînd cu erudita operă a lui Mihai Cantacuzino, „Istoria Valahiei“ și „Genealogia“ (pp. 202-6), cu judiciosul, dar modestul Ioniță Canta din Moldova, urmat de cronica de „ciocoiu“ a lui Ienachi Cogălniceanu, care lea partea țării contra „miniștrilor“ greci și a „sărăcilor“ contra boierilor, singurul care laudă măsurile lui Constantin Mavrocordat și Grigore al III-lea Ghica (pp. 207-12), plus două cronici grecești. Aceiași vreme ni va da și pe „ultimii clăditori“, cum numește autorul pe ctitorii epocii, pe întemeietorii de școli, ca Grigore Alexandru Ghica (pp. 217-20), și bogata activitate în tipărirea cărților românești pentru biserică.

Lupta ardeleană contra celui alt patronagiu spiritual, al Iesuiților, cari voiau să cotopească Biserica unită, se purtă în aceste două decenii cu greutate mari, și ea culese destule umilinți (capitolul III). Aici „clerul singur“ va duce luptele în numele poporului inert, fără să aibă măcar, ca în trecut, concursul Domnilor din cele două țări (p. 222), rămași „cu totul străini“ de nația românească din Ardeal. Supt Patachi, confuzia cu catolicismul lasă joc liber ingerinților străine în viața bisericească, iar lupta se începu, de fapt, numai supt marele *Ioan Inochentie Micu*, atît împotriva tiraniei „teologului“ iesuit, cît și pentru aplicarea „leopoldinei a doua“, ceia ce însemna ca poporul român să fie admis ca a patra nație constituțională. Ideia *drepturilor ce rezultă*

din antichitatea neamului (p. 234) se rostește acum pentru întâia oară și va forma dogma generației următoare. În calea ambelor revendicări se ridică însă „conștiința națională maghiară“ (p. 226), stăpână, atît în Dietă, cit și în Guvernul ungar al țării; cele două foruri răsping legitima revendicare politică formulată de Inochentie, printr'o decizie argumentată ca un fel de „declarație de războiu a Ungurilor ca nație politică“ (p. 234). Dirzul luptător, în care se resuma atunci energia românească de peste munți, era un „extraordinar temperament, făcut pentru eroica luptă“, și nu odată sufletul lui este asemănat cu al lui Mihai Viteazul (pp. 237, 244), dar se deplînge metoda de luptă cu „petiții și protocoale“, după datina țărilor austriace, în care episcopul crescuse (p. 235). În tripla sa luptă cu Dieta, cu Guvernul și cu teologul iezuit, Inochentie nu îndrăzni să cheme poporul jignit la răscoală, dar o „mișcare țărănească“, stîrnită de ierarhia sirbească, îl împinge totuși la un pas revoluționar: chemarea acelei *Adunări naționale* din 1744, compusă din cler, nobili și delegați ai țăranilor, spre a li cere sprijinul într'un moment cînd noua reglementare „cu trei zile pe săptămînă împiacea“, în șerbie și țărănimea pînă atunci liberă“ (p. 240). Inochentie e chemat la Viena, și „procesul său pentru nație se începe din acest moment“ (p. 241); el dură mulți ani, în timpul refugiului său la Roma pînă după moartea urmașului, Petru Pavel Aron, cînd bătrînul martir se oferia din nou să-și ia povara Bisericii (p. 254). În tot acest timp ierarhia neuniților este inexistentă, lăsînd cîmp liber celei sirbești, căreia un privilegiu imperial îi dăruia Aradul, Buda și Măhaciul (p. 249); ea-și întindea ambiția pînă la Brașov și provoca o mișcare țărănească prin Sirbul Visarion (p. 240). Se caută pretutindeni spiritul poporului, în aglția Bihorenilor ortodocși, cari cer episcop (p. 229), în mișcarea ortodoxă a lui Piuaru (Molnar) și Sofronie (p. 251) și, cu multă stăruință a autorului, cele mai mărunte legături între frați, peste hotarul carpatin, pentru ca, din fuga lui Ioan de Baldovin și a lui Sofronie, cei doi uniți, în Muntenia, și din felicitarea între doi episcopi, — semne mici pentru fenomene mari —, să se conchidă că: „peste granițele de țară și de confesiuni, *unitatea morală românească* se trudea să se refacă“ (pp. 251-2) *Neamul* deci este căutat de marele gînditor al Istoriei și descoperit ca o mare realitate, iar ca instituție fundamentală *satul*, care, ca și

neamul, stă de-asupra confesiunilor (p. 251), viața spirituală întrupată fiind în Biserică.

Cea de-a treia luptă o va da boierimea celor două țări pe cale diplomatică, la sfârșitul epocii, în cursul războiului ruso-turc de cinci ani (1769-74), aruncându-se în brațele Rusiei „pentru o nouă viață națională” (Cartea a IV-a). Ne aflăm, hotărît, la una din cele mai importante cotituri în evoluția spiritului românesc. Pentru întâia oară ni se arată boierimea întregă avînd o singură atitudine și boierii ambelor țări în aceeași tabără politică: acela umbrită de steagul Împărăției ortodoxe, care făgăduia mintuirea de jug. Se descopăr firele spionagiului rus pregătitor de răscoală pentru „noul panslavism” cu masca ortodoxă bizantină, prin proclamații. Clerul nostru era alături de boieri „în marginile programului ortodox și slavonesc al Împărăției Rusiei” (p. 264), și se relevă importantul rol jucat de cei doi Cantacuzini: Pîrvu și Mihai, și de spionul Carazin; *poporul se manifestă atît prin ridicarea în masă a Bucureștenilor, din Novembre 1769, dar mai ales prin cetele de „volintiri”, cari activează în fruntea oștilor rusești, — se numește și „polcul de husari romîni”* (p. 277) Pusă în adevărata lumină istorică de d. N. Iorga, colaborarea aceasta s’ar putea numi, după cea din 1711, al doilea războiu ruso-romîno-turc.

Paralel cu acțiunea de simpatie și asistență militară se porni una din cele mai importante acțiuni diplomatice, în care „*Muntenii se găsesc pentru întâiași dată alături de Moldoveni, în același acțiune politică*”; se descrie deputația comună (pp. 265-74), cu program destul de complicat în mărunțișuri, privind interesele de clasă („priveleghiurile” boierilor, la Munteni, interesele negustorilor și văduvelor de boieri, la Moldoveni), dar lipsit de concepție politică, ni se spune, cerînd o autonomie aristocratică fără Domn, inecată de „stăpînirea Rusiei”; el mai cuprinde silința de a eluda reforma lui Mavrocordat, dar și retrocedarea raielilor.

Noile planuri rusești de organizare unitară, *dacică*, a țărilor romîne, stirnite de tratatul secret austro-turc, cum și de problema polonă, trec pe planul întăiu și, într’o pătrunzătoare analiză a diverselor propuneri și proiecte, ni se desvăluie originea, de mult dovedită de autor, „a patrioticei născociri a capitulațiilor” noastre cu Poarta, întemeiată pe o sugestie a lui Grigore al III-lea Ghîca și pe o tradiție moldoveană, la cronicarii de la

sfirșitul secolului al XVII-lea, a supunerii de bună voie, extinsă acum și asupra Munteniei (p. 280); ca autor al ticluirii actelor de închinare atribuite lui Mircea și Laiotă d. N. Iorga a propus pe învățatul boier Ienăchiță Văcărescu, ipotesă temeinic sprijinită (p. 281). Dar întreaga acțiune e pusă de autor în legătură cu un fenomen mult mai important: o schimbare de conștiință, ideologia pravoslavnică în lumea noastră politică (pp. 264-5). La tratativele din Focșani, „se precisează forma pe care o doresc boierii pe viitor” —, reconfortantă relevare: ei nu cereau „stăpînirea rusească de fapt, ci *independența supt o garanție europeană*” (p. 283), — stabilind rolul jucat acolo de principalii factori politici ai țării, folosind prețiosul raport din „Genealogia” lui Mihail Cantacuzino și, tot după acesta, continuarea campaniei rusești și a tratativelor următoare, în care apar: ideia „țărilor unite” ca ducată polon, a *Daciei*, exprimată întâia oară pe teren politic de ai noștri: „Dachia faimoasă, cea în timpuri strașnică și biruitoare a Romanilor, Bizantinilor și Turcilor”, dar și ideia originii romane: „colonii Romanilor” (p. 286). Înfăptuirea se izbi mai întâiu de Viena, ostilă unui „organism independent” al principatelor (p. 278).

Din toate silințele diplomatice, produs al noii orientări a conștiinței românești, observate de d. N. Iorga, s'a obținut în tratatul din 1774 o *nouă situație politică*: revenirea țărilor la starea de pe timpul lui Mohammed al IV-lea. Lichidarea problemelor puse de răscoala țărilor contra Porții, pe larg (pp. 288-92), cu noile arzuri la Sultan, cerînd *Domni electivi*, dar *pe viață*, iar marea pornire *pentru libertate și pentru ortodoxie* se încheia, în Februar 1775, cu înscăunarea noilor Domni, puînd capăt unui „întreg program de *înviere națională*”, dar și nefericitului ideal de anexare la Rusia (p. 295).

Tratatul secret austro-turc din 1771 adusese, pe lângă precizarea atitudinii Rusiei față de noi, cum s'a arătat, și la Austrieci, ideia *drumului* prin Moldova, care va duce la „usurparea așa-numitei Bucovine” (p. 280), care se înfățișează în zece pagini (pp. 295-305), la acest sfirșit de capitol. Aflăm că raptul se datorește lui Iosif al II-lea, „autorul actului infam *de a fi smuls*, prin corupție, unui aliat, de la care se primise o plată pentru concurs militar, o întreagă provincie, presintată într'o lumină falsă și îngrămădînd bacșișurile” (p. 297). Trista operație s'a comis cu ajutorul generalilor ruși, cari „au vîndut” Curții din

Viena „drumul“, cu al Grecilor : dragomanul Moruzi (p. 299) și Iacovachi Rîzo, al comisarului turc, care-și luă bacșîșul, dar, mai corect decît Grecii, denunță „înșelăciunea și minciuna“ austriacă (p. 304). În *spiritul iosefin* se va crea „Bucovina“ austriacă (p. 305).

IV. A doua eră a Reformelor.

Ultima carte din volum descopere continuarea spiritului reformativ în țările libere, prin Domni, însă acum și cu o *colaborare boierească*, și, în același timp, crearea *conștiinții românești*, nu numai în Ardeal, așa cum se știa până azi, ci, concomitent, în țările libere. De ambele laturi ale Carpaților se va naște apoi noul „spirit revoluționar“, pregătind o nouă epocă.

La „ideia romană“, moștenită de la generația precedentă, tineretul blăjean și cel ardelean în genere adaugă acum puternica influență a *iluminismului* răspîdit de Iosif al II-lea prin administrație, armată, tipar și școlile supra-confesionale. Această nouă direcție se urmărește la „corifeii ardeleni“, înfățișați aici, în legăturile lor cu mediul catolic și erudit de la Viena și cu mediul ardelean de acasă, de la „blîndul Sibiian“ *Samuil Micu*, intrat „în rîndul erudiților de caracter internațional“ din Viena, — cu „marea operă a revisuirii Bibliei, după cea munteană din 1688“ (p. 314), la focosul fiu de boier făgărășean *Gh. Șincai*, care „cu lăcomie sorbise studii superioare“ la Roma, împreună cu Petru Maior. Se descopăr și la el legăturile cu erudiții timpului, — *Cronica* după planul lui Muratori, — prefața Gramaticii din 1780, egală cu „un manifest contra slavonismului“ —, dînd „programul unei vieți întregi“ de muncă pentru neamul românesc de pretutîndeni, cu alcătuirea de manuale, organizarea și conducerea celor „300 de școli de noul tip oficial“. Alături, *Petru Maior*, care „va porni o activitate de scriitor de caracter neted revoluționar“.

Dar spiritul european, — și aceasta este marea noutate a cărții a VI-a —, nu se va opri la Carpați, și nici nu se va mărgeni la acțiunea singuratecă a unor Domni, în Principate. Dovada că el pătrunsese în elita cărturarilor pe la 1770 ni-o dă revelația *concepției naționale* a lui Chesarie de Rimnic, din prefața Mineelor sale pe Octombre și Novembre, și *concepția științifică* a lui *Amfilohie de Hotin*; adîncile analize consacrate lor vor schimba hotărît *falsa* lumină supt care e văzut de obicei secolul al XVIII-lea în țările romine, cei doi părinți ai Bisericii românești

luind locul de onoare cuvenit, alături de corifeii ardeleni. Din obișnuita activitate de tipărituri bisericești (pp. 321-2) ale timpului, urmărită migălos ca totdeauna, răsare proeminentă cugețarea lui *Chesarie de Rîmnic*, „spirit nou, care se desface de comunitatea cu slavonismul și se ridică... spre concepția națională sprijinită pe istorie“; el rezultă din analiza prefețelor pline de idei învățătoare de conștiință ce „nu se deosebesc întru nimic“ de ale corifeilor ardeleni (p. 323). Chesarie însuși trage toate consecințele prerogativelor noi din tratatul de la 1774, crezând în *era nouă* a reșezării patriei în vechile „privileghiuri și obiceiuri“ (p. 324).

Alexandru Ipsilanti se înalță cu mult de-asupra contemporanilor din cele două țări: „una din cele mai nobile figuri pe care noua grecitate le-a dăruit țărilor romine“ (în volumul al VIII-lea, pp. 185-6). Stăpinită de filosofia timpului, — se arată opoziția ei față de noul spirit național din țară, — Domnia lui începe ca a unui creator de epocă nouă, potrivit prevederilor tratatului, și se întreprind trei serii de reforme: a *mănăstirilor*, prin actul din 1776, (pp. 327-9) „influențată de noul spirit iosefin“, care dăruise, în Bucovina, organizarea „fondului religios“ (p. 329); a *judecății*, orinduite pentru întâia oară în trei instanțe, „departamenteuri“ (p. 330), supț influența francesă și italiană; apoi a *școlilor* (pp. 330-2), cu marea școală bucureșteană în patru cicluri de câte trei ani, destinată tuturor claselor afară de țărani, și condusă de eptropi, ca și a lui Grigore Ghica din Iași.

Dar, între dorința boierilor din ambele țări pentru Domnia pe viață (p. 332) și refuzul Porții de „a executa toate punctele tratatului de pace“ (p. 334), — mai ales forța viesparului afurisit de Grecime geloasă și intrigantă din Constantinopol —, tronurile vrednicilor Domni se clătinară o clipă; Ipsilanti izbuti însă a fi confirmat, dar tronul lui Grigore Ghica, de-asupra unui vulcan de ură a boierilor, Mitropolitul fiind cu ei, din cauza „unei clientele grecești... de ultima clasă“ a Domnului, se zguduie (pp. 337-8). O nouă lumină se dă împrejurărilor create de tratat; decretul de mazălie emis în secret, prin biruința lui Costachi Moruzi, la 11 Octombrie, ceia ce însemna că Ghica, fiind Domn pe viață, trebuia suprimat (p. 339). Acest „teribil act de singeroasă samavolnicie“ (p. 341), „adinc jignitor pentru o țară întreagă“, dar cu complicitatea boierilor, cari uitau „demnitatea

ce manifestaseră așa de frumos în ultimii cinci ani“, nu cunți pe nimeni la un protest. Se notează „atitudinea miserabilă a diplomației rusești“, care nu făcu cas de uciderea Domnului, nici de impunerea fostului Mare Dragoman, prin călcarea tratatului care cerea alegerea de țară (p. 342).

Încă o legendă se distruge: aceia că Austria ar purta vina pentru martiriul lui Grigore al III-lea Ghica, ea aruncându-se în sama dușmanilor lui, boierii din țară și doi Fanarioji, apoi colegul din București, unit cu Marele Dragoman, care și luă locul, Constantin Moruzi. Sensul crimei din 1777 ni aduce și altă concluzie: Românii „erau lăsați din nou în sama lor și a lui Dumnezeu“, văzînd că Țarul nu obligă Poarta la respectul tratatelor (p. 342). Din nefericire boierii n’au tras consecințele care se impuneau printr’o îndrăjită rezistență, chiar armată, și era nouă deschisă prin pacea din 1774 va face loc unei epoci mai triste decît aceia precedentă.

Volumul se incheie cu înălțătoare rinduri de *conștiință națională* din prefețele Mineelor următoare ale lui Chesarie (pp. 342-6), care anticipează chiar ideile corifeilor ardeleni, și cu anunțarea colecției de legi: *Codul lui Ipsilanti*, ieșit „din conlucrarea Domnului cu boierii și cu slătuitorii lui străini din Apus“, — sintesă a dreptului românesc, a celui bizantin și a ideilor filosofice.

* * *

Ar fi greu să resumăm în cîteva rinduri transformarea fundamentală a concepțiilor istorice dominante în istoriografia noastră privitor la această epocă. Din tot ceia ce am relevat mai sus vom reaminti numai cîteva linii principale: *Monarhia*, creație a secolului precedent, nu dispăre, ci ieia diferite înfățișări noi: bizantino-otomană și reformatoare, prin puternica personalitate a lui Nicolae Mavrocordat, „restaurație brincovenească“, în armonie cu boierimea țării, supt loejiitorul „Ioan-Vodă“ și chiar supt Constantin Mavrocordat, marele reformator. Compromisă prin „dualitatea cu schimbul“ la trei ani, Domnia decade și se eclipsează supt patronagiul „clicii țarigrădene“ a terzimanilor, conduse de un baș-terziman din Fanar, în timp de două decenii, care se pot considera ca o adevărată „epocă fanariotă“; scăpată de acest jug în ajutorul războiului, ea capătă un nou prestigiu cu noii Domni reformatori, instalați „pe viață“, ca începători de eră nouă.

Opoziția dintre autohtoni și „străini“, care nu e un fenomen nou, ci apăruse de la începutul secolului precedent, nu încețază acum; boierimea, judecată în genere, nu este lașă, nu desarmează, ci ea continuă să reprezintă interesele țării, dar mai ales *drepturile ei de clasă* la cîrmuirea ei. Ea rămîne principalul factor politic, în luptă cu monarhul străin (Nicolae-Vodă) și-l biruie, la urmă, naționalisînd „dinastia“ lui, dar va fi învinsă de „clica țarigrădeană“, condusă de cei doi terzimanî. Încurajată de războiul rusesc, ea se va ridica unanim, printr'o acțiune militară și diplomatică, de și îi lipsia omul de geniu care s'o conducă, împotriva jugului suzeranității apăsătoare.

Dar cel mai de samă fenomen al epocii este acela al formării *conștiinții românești* în elita cultă de ambele părți ale Carpaților supt razele „iluminismului“ european din secolul al XVIII-lea, ca un al doilea fenomen, după acela al *operei de reforme* explicate prin spiritul de sintesă format în țările românești.

N. A. Constantinescu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

O scrisoare către Petru-Vodă Șchiopul (1587) și un alt Nicolae Mavrocordat

În cercetările sale prin mănăstirile palestiniene, harnicul nostru consul la Ierusalim, d. Marcu Beza, a găsit o scrisoare adresată lui Petru-Vodă Șchiopul ca Domn al Moldovei.

Ea vine dintr'un manuscris de scrisori ale lui Meletie Pîgas, clericul cel mai luminat al Orientului ortodox în acest timp.

E de fapt altă stilizare a scrisorii pe care am dat-o în volumul III din colecția noastră de *Documente Grecești*, în colecția Hurmuzaki, p. 2, no. II.

Data de 1587 e de la scrisoarea precedentă în manuscris:

Πέτροφ Βοϊβόδα.

Ἐλάβομεν τὰ γράμματα τοῦ εὐσεβεστάτου Σου Κράτους, μεγαλοπρεπέστατε Πέτρε, τὰ ὅποια εἶναι πλήρη ἀγάπης, καὶ ἦτο ἐκεῖνη ἡ ἀγάπη ὅτι, ἂν καὶ εἴχετε πολλὰς φροντίδας περὶ τῆς ἐξουσίας, ὡς εἶναι φυσικόν, καὶ αἱ ὅποια συνεχῶς σὰς περικυκλῶνουν, καὶ περὶ τοῦ Μελετίου ἕμως φροντίζετε. Ἐγὼ μὴ λοιπὸν καὶ χάριν ταύτης δὲ τῆς ἀγάπης εἶμαι προθυμέτατος, καὶ δίκαιον κρίνω νὰ ἔλθω πρὸς Ὑμᾶς, μετὰ τὴν ἀφιξίν τῶν γραμμάτων παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Δεσπότη μου καὶ πατρὸς

τοῦ Ἀντιοχείας¹ Συλλέστρου, ὁ ὁποῖος ὀργίζεται (πόθεν²;) καὶ μέλλει ἐντὸς ὀλίγου νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν (ἔχει περιπλεχθῆ αὐτὸς εἰς οὐχὶ τυχαῖον σκάνδαλον, καὶ μάλιστα καὶ θὰ ἐνοχοποιεῖτο ἦδη, ἐὰν μὴ ἡμεῖς ἠθέλομεν ἀντικατασταθῆ), ἡμεῖς δὲ θὰ ἀναμείνωμεν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτὸν διατάσσοντα, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ βοηθήσωμεν αὐτὸν μὲ τὴν θείαν ψυχὴν. Αὐτὴ ἡ ὑποχρέωσις πρὸ ὀλίγου ἐπιβλήθεισα εἰς ἡμᾶς ἐμποδίζει τὴν πορείαν θὰ δεχθῶμεν ἄποτε, ἐὰν εὐδοκῆσῃ ὁ Θεός, τὸ Κράτος σου, ὅστις ἀγαπᾷ ἡμᾶς καὶ δὲν ἐπιθυμοῦμε οὔτε δόξαν, οὔτε χρήματα, ἀλλὰ τὴν μετάδοσιν καὶ διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ. Εἶθε νὰ προοδεύῃ τὸ εὐσεβεστάτον σου Κράτος!

Adecă :

„Lui Petru Voevod.

Am primit scrisorile prea-evlavioasei Tale Mării, prea-mărtimosule Petru, care sînt pline de iubire, și e atîta iubirea, incît, și dacã ai avut multe griji pentru Domnia Ta, cum e firesc, și care necontenit te imbulzesc, dar te gîndești și la Meletie. Cî eu, nu mai puțin și pentru aceastã iubire sînt foarte gata, și cred cã e drept, sã vin la Tine, dupã plecarea scrisorilor de la preafericitul meu Stãpîn și. de la Silivestru al Antiohia, care se minte (de unde?) și are de gînd în curînd sã vie la Constantinopol (se va incurca într'un scandal neobișnuit, și mai ales se compromite, dacã nu ne vom opune), iar nouã ni poruncește el sã rãmînem la Constantinopol, cã sã-l ajutãm cu suflet dumnezeiesc. Aceastã îndatorire ce ni-a cãzut asupra de curînd ni impledecã acea cãlătorie, ca sã intîlnim, dacã va binevoi Dumnezeu, pe Măria Ta, care ne iubești și nu dorești nici slavã, nici bani, ci transmiterea și rãspîndirea Evangheliei lui Hristos. Sã progreseze Măria Ta prea-evlavioasã!“

Reproducem o alta numai pentru cã e iscãlîtã de un omonim al lui Nicolae-Vodã Maurocordat. E vorba de un Leonî, plecat la Muntele Sinai, și de o afacere de bani, în care e amestecat și un reis turc. Cã nu e învãțatul Domn, o aratã forma, așã de popularã, care poate sã aibã în ea însãși un interes.

¹ In text: Ἀλεξανδρου.

² Text: ποθεῖ.

† Τιμιώτατε και ευγενέστατε άρχοντα σιδρ Πετράκη, άκριδώς σε χαιρετώ και ολοφύγως άσπάζομε, και ε Θεός να σε διαφυλλάττη από παντός κακού. Το ήγαπητό σου γράμμα έλαβον, την αγαθήν σου υγείαν μαθών έχάρην, και τα έν αυτό γεγραμμένα καλώς έγνωκα. Με γράφης διά την παρβήσια του ποτέ μακαρίτη Λεονή, όπου άφισεν εις το άγιον και θεοβάδιστον όρος Σινά, πώς έλαβες ασλάνια σαράντα, και από μίαν πρόθεσιν του ποτέ κδρ Γεωργίου ασλάνια πέντε, και άλλην μίαν πρόθεσιν από μίαν γυνέκα, το όνομά της Καλήν, άλλα γρόσια πέντε γίνονται όλα γρόσια 50 (ήγγουν πενήντα), τα όποια σου έγραφεν ο άρχιεπίσκοπος διά να με τα στείλγης, και με γράφης να τα λάδω από τον Νικολώ-Ρεΐζη Χαδά, και τα έλαβα από τον αυτόν Νικολώ-Ρεΐζη Χαδά, καθώς με έγραφες, και άς είναι εις ίδισην σου, και το έγραφα και του πανιερωτάτου άγιου άρχιεπισκόπου πώς τα έστειλες, και πώς τον προσκυνάς και φιλγης και την άγιαν του δεξιάν, και να γράψη και αυτά τα όνόματα όπου έδωσαν τας προθέσεις διά να μνημονεύονται. Και διά τα δέκα γρόσια όπου λύπουν από την παρβήσιαν πώς έχετε την έννιαν και τα λαβέτεν και τα στέλνετεν και αυτά. Ταύτα του έγραφα εις την Θεσσαλονίκην, όπου εύρίσκετε. Και σε παρακαλώ καθώς γράφης να επιμεληθής να τα πάρης αυτά τα δέκα γρόσια όπου λείπουν από την παρβήσια, διά να γένη σωστή, και να μνημονεύετε κατά την όρδινία του, και πέρνοντάς τα θέλεις τα στείλετεν και αυτά. Γράμμα σας δε να έχω δηλωτικόν της υγείας της, και να με γράφετε με θάρρος εκεί όπου γνωρίζετεν πώς Ικανώ να σας δουλεύσω, και ειμε προθυμώτατος. Οι δε χρόνοι σου είησαν θεόθεν πολλοί τε και εύτυχεις. 1737, 'Ιουλίου 18.

Είς τους όρισμούς σου, Νικόλαος Μαυροκορδάτος.

N. Iorga.

Considerații noi asupra rostului Secuilor

Conferință la radio (1938)

Nu în legătură cu acele speranțe ale unor anumite cercuri maghiare, în afară de hotarele noastre, care visează încă de reforma, în plin secol al XX-lea, a creației de caracter medieval și religios, cu misiune de cruciată, a Regatului Sfântului Ștefan și căroră trebuie să li se opună, pe lângă o propagandă adevărată, făcută de oameni adevărați, într'o formă în care știința să fie unită cu talentul, rezistența solidară, intrupată în iubita noastră armată, a întregului popor românesc, ci pentru a lămuri pe Românii din Secuime, ori de vorbesc românește, ori de au uita

o limbă pe care au s'o învețe din nou, pe atîția Ardeleni cari n'au avut prilejul de a se iniția din școală la cunoștința lucrurilor românești și cari sînt expuși prin urmare să fie influențați în chip defetist, ca să întrebuițez acest cuvînt, de tot felul de revanșe și, în sfîrșit, și pentru a face pe Romîinii din vechea Romănie, prea puțin preocupați de chestiuni privitoare la regiunile de la Nord de Carpați, să priceapă probleme de care se vorbește prea ușor, am crezut că este bine să reiau, după atîtea alte cercetări, unele foarte vechi, iar altele numai de dăunăzi, chestiunea originii și restului Secuilor.

Această populație, aș zice chiar: această națiune, — fiindcă, în afară de conștiința, foarte hotărîtă, pe care o au Secuii că ei sînt altă speță de oameni decît Ungurii, a căror limbă o vorbesc cu deosebiri pe care le înlătură la cărturari numai practica școlară —, are un rol prea mare în Statul românesc, alcătuit de sigur pe o basă națională, dar cu tot ce a putut lăsa, pe teritoriul nostru moștenit, o lungă viață de năvăliri și de stăpîniri străine, pentru ca să nu ni dăm sama: și ei, cari trebuie să înțeleagă ce drept au și ce pot pretinde în legătură cu dînsul, și noi, cari, numai prin astfel de cunoștințe, putem să înțelegem ce li se poate acorda, de ce se ascunde în problemele, care, orice am face, vor păstra totuși și o taină cu neputință de înlăturat.

Să începem întăiu cu semnalarea falsificațiilor care au fost înlăturate și de care, chiar după această constatare istorică, mai sînt stăpînite încă anumite minți, pentru a trece apoi la siguranțele pe care cercetări critice, ale căror rezultate nu le poate contesta nimeni, le-au stabilit pentru totdeauna, în ce privește această problemă.

Se presintau odinioară documente, care trebuiau să arăte existența Secuilor în Ardeal, — elemente secuiești se găsesc și aiurea, și mai departe vom căuta să ni dăm sama de originea lor —, înainte de secolul al XIII-lea. N'a fost greu, îndată ce s'a introdus puțină critică în cercetările acestor materiale documentare, să se învedereze că ele nu sînt decît o fabricație tîrzie, menită să măgulească mîndria Secuilor însiși, sau să servească unor anumite scopuri politice.

Al doilea, s'a crezut, și am crezut eu însumi mai multă vreme, influențat de părerile curente, că Secuii represintă un grup un-

guresc, pur unguresc, fără nimic deosebit, măcar ca proporții, față de combinarea de elemente din care a ieșit acest popor maghiar, care elemente ar fi fost trimese, la un anume moment, să steie de strajă în Carpați, împotriva Pecenegilor răspândiți prin părțile moldovenești mai ales, cari se țineau totdeauna gata de o năvălire remuneratoare, fie și în sărăcia vieții de agricultori modești din văile ardelene.

Orice cercetător atent al înfățișării și al tradițiilor secuiești își va da samă că nu poate fi vorba de astfel de sentinele înaintate, ba chiar se pune întrebarea, asupra căreia vom reveni mai târziu: de ce s'ar fi așezat, la o așa de periculoasă distanță, un grup de oameni cari ar fi putut să fie imediat măturați de cea d'întăiu năvălire a nesfârșiților barbari din Răsărit, atunci când, cum se știe, în evul mediu sistemul carolingian, franc, al lui Carol-cel-Mare, pe care l-au imitat și Ungurii, consista în a nu risca nimic dincolo de teritoriul într'adevăr ocupat prin ridicări de cetăți și așezarea acolo a represintanților religioși ai creștinismului și a apărătorilor înarmați, cari trebuiau să represinte în rîndul întăiu crucea și în rîndul al doilea pe aceia cari erau meniți s'o împlinte metodic în regiunile până atunci stăpînite de păgîni sau de eretici?

Iată lucrurile de înlăturat. Venim acum la siguranțele care se pot cîștiga, rămîinînd ca pe urmă să se adauge acel element nou, care cred că poate să servească la elucidarea și mai departe a acestei mari întrebări de etnografie și de istorie.

Este sigur, întăiu, că prezența Secuilor în Ardeal este un eveniment din secolul al XIII-lea. Ce s'a întimplat însă la începutul acestui secol, odată cu cea d'întăiu înfățișare a populației secuiești? Pentru ca să asigure granița față de Cumani, succesorii Pecenegilor, regele ungar, căpitan de cruciată în numele Papei, nu s'a crezut destul de asigurat prin prezența unei populații germane, adusă de la Mosela și așezată în sate care puteau să aibă vre-o funcție militară, ci, în locul acestei apărări prin țărani ostași, Sașii, s'a recurs la călugării ostași, deprinși de multă vreme să îndeplinească funcții defensive în Locurile Sfinte ale Mîntuirii, împotriva Musulmanilor arabi și turci.

Cum pe vremea aceia se deslăcea Statul de cruciată din Palestina, Ierusalimul fiind pierdut pentru totdeauna, ca și alte

cetăți din interior, și stăpînirea cruciaților mărghenindu-se la malul Mării, cu ajutorul Republicilor italiene, Cavalerii Teutoni, călugării Spitalului Sfintei Marii a Germanilor din Ierusalim, vechi luptători perfect organizați, cari vor crea mai departe, peste vechea Prusie păgînă, Prusia germană din Marienburg și din Thorn, s'au oferit să îndeplinească o funcție asemănătoare în Ardeal.

În vechile lui sălașuri, ei se puteau sprijini și prin contingentele de cruciați, care veniau neconținut din Apus; în locurile cele noi, așa de primejduite încă, ei aveau nevoie și de elementele militare luate din populație existentă. Așa fiind, ei au recurs la locuitorii mai vechi, cari sînt tocmai acești Secui, și i-au așezat în sate care arată foarte bine originea lor, deci teutonică și nu regală și cu atît mai puțin conștient națională, prin aceia că *poartă nume de sfinți*, ba una din așezările de căpetenie fiind închinată, ca și viitorul Marienburg din Prusia, Maicii Domnului, ctitoră a Ordinului: acel Marienburg ardelean, pe care noi îl numim Feldioara. Nici în alte părți din Ardeal, nu se vor găsi nume de localități în legătură cu calendarul catolic, — punct pe care nimeni nu va putea să-l tăgăduiască.

Ce represintau supt raportul etnic, ca sînge, acești supuși pentru moment ai cavalerilor germani, cari, după înlăturarea acestora, au rămas în situația aceasta privilegiată de ostași, lucrînd acum în legătură cu Coroana Ungariei, al cărei centru era așa de depărtat, dar cu o foarte pronunțată autonomie a lor, păstrînd niște rosturi tradiționale, de care, cînd a voit să se atingă cineva, îndată acești oameni hotărîți s'au ridicat, făcînd alianțe și cu străinii, adevărații oameni de la noi, pentru a-și apăra această autonomie?

Dacă străbate cineva Secuimea, unde pînă acum nu s'au făcut studii antropologice, și ele ar întări cu siguranță ceea ce spun eu, constată tot felul de tipuri amestecate. Către Carpați sînt oameni mărunți, cu fața palidă, asemănători cu Finesii de la Marea Baltică, de și originea lor este, cum o să vă spun îndată, o alta. Iar în partea de către Țara Birsei sînt oameni înalți, voinici, blonzi, cari nu se deosebesc întru nimic de tipul săsesc. În sfîrșit, o mare parte din locuitorii de acolo au toate trăsăturile poporului românesc și arată astfel care este originea lor adevărată. Aceasta în afară de oamenii cari mărturisesc că sînt Romîni și prin rostirea numelui neamului nostru și prin aceia

că merg la biserica de „lege românească“, pe cînd, și în legătură cu influența Teutonilor de odinioară, Secuții au rămas îndărătnici credincioși ai Bisericii catolice, rîspingînd calvinismul introdus mai tîrziu la Unguri. Avem a face, prin urmare, cu un amestec de rase, din care elementul primordial nu înfățișează o asămănare cu tipul comun al Ungurilor.

Iată o *altă siguranță*, tot așa de netăgăduit, ca și cea de la început,

În al treilea rînd, Secuții au în veșmîntul lor, cum este cazul și cu Sașii, o mulțime de elemente care sînt întru totul asămănătoare cu acelea care se întîlnesc la țaranii romîni, și aceasta în așa de mare măsură, încît trebuie să fie un cunoscător de la fața locului ca să poată face o deosebire între aceste trei elemente ale populației ardelenesti.

Secuții au, în ce privește clădirea casei, în ce privește rostul curții, în ce privește felul de a o împrejmuji cu toate elementele unei arte, care nu are a face cu zambila caracteristic ungurească, ci cu vechiul sistem de împodobire tracic, constînd din elemente geometrice, o comunitate cu ai noștri, care nu se poate explica decît prin aceea că ei, Secuții, ca și Sașii, s'au așezat într'o regiune în care condițiile de climă au impus același fel de locuință și de îmbrăcăminte.

Mai departe, dacă nu avem ca basă cercetări asupra muzicii Secuților, în poveștile, legendele și superstițiile lor cred că n'ar fi greu să se constate același aport etnic ca și ceia ce posedă în acest domeniu Romîni. Nu numai că este vorba de un împrumut foarte vechiu, dar se adaugă și altele mai noi, într'o carte maghiară despre viața în Ardeal, lucrare apărută acum cîteva decenii: întîlnim datinile colindelor noastre, cu părți în românește, de cîte ori acela care vorbește, supt fereastra caselor luminate de ajunul Crăciunului, este un „moș“, sau un cioban.

Sînt acestea adevăruri de necontestat? Cred că pot răspunde: da.

Numele Secuților nu înseamnă o națiune, ci o anumită orînduire a vieții publice. El vine din ungurescul „szek“, al cărui înțeles este scaun, scaun de judecată, iar „scaun de judecată“ la Romîni se zice județ, un jude stînd în fruntea lui. Tot așa Sașii trăiesc în *Stühle*, ceia ce înseamnă, scaune, scaune de judecată, prin urmare tot județe.

Este evident că și Secuții, ca și Sașii, n'au făcut altceva decît

să împrumute formele de organizație străveche romane, devenite patriarhale, ale populației românești, care nu trăia pretutindeni supt Voevozi și nu ajunsese a fi supusă unor Domni de un caracter mai larg.

Vin acum la elementul nou, pe care nu l-am înfățișat niciodată și căruia îi este consacrată, în primul rînd, această conferință.

Dacă Secuții ar fi niște Maghiari, trimeși de regii din Apus, pentru a îndeplini acea funcțiune de apărare de care am vorbit mai sus, aceasta li-ar fi dat lor și așezărilor lor un caracter pe care nu-l au. Ar trebui întâiu, fiindcă popoarele de către Pecenegi, dușmane, barbare, păgîne, de la Răsărit, erau în neconțință mișcare, potrivit și cu tăierea pădurilor și deschiderea pămînturilor de hrană, ar fi trebuit ca din locurile unde Maghiarii s'au așezat în mäsă, până în aceste regiuni ale codrilor ardeleni, să existe neconținute așezări secuiești, cele mai vechi constituind basa, de unde să se li răsfiret pătrunderea, mai târziu, către regiunile amenințate.

Dar, — afară de elementele secuiești din regiunea pur unguerească de dincolo de Tisa, unde rostul lor n'a fost fixat de istoricii unguri înșii, pentru ca să putem verifica rezultatele lor, iar găsirea acestor urme este deosebit de grea pentru noi —, până pe cursul mijlociu al Tirnavelor nu se întilnesc aceste oaze de pătrundere, care ar fi fost absolut necesare, dacă ar putea fi vorba să se admită un sistem de Stat.

În privința aceasta, este foarte lămuritor faptul cum se înfățișează înaintarea elementului ungueresc: se văd pachetele care au fost sămănate, încetul cu încetul, în regiunile de dincoace de Tisa, pentru ca, mai târziu, din aceste sate să pătrundă elementele care au intrat în alcătuirea orașelor săsești și une ori li-au schimbat caracterul în sens maghiar, cum este cazul cu Clujul.

Adaug încă un lucru: nu s'ar fi putut trimete această avangardă fără stabilirea unui front fortificat, care să-i pună în legătură cu basa de unde plecaseră. Și, în regiunea din care și-ar fi făcut o patrie acești noi veniți, ar trebui să existe cetăți de caracter apusean, pe cînd orice întărituri se găsesc în Secuime nu pot fi considerate decît numai ca perpetuarea, până în evul mediu, a unor obiceiuri de apărare care sînt intru totul asemenea cu acelea ale populațiilor preistorice de origine tracică, locuitori

la Sud și Est de Carpați. De alminteri, preistoria secuiască și preistoria din locurile rămase libere de la noi este cu desăvârșire aceeași. Caracterul așezărilor secuiești este, din potrivă, ca și spiritul însuși de care sînt insuflețiți Secuții, o dovadă că avem a face cu o populație de străveche origine în aceste părți, care a rămas fără stăpînire, de altfel ca și Romîni lipsiți de autoritatea imperială, și prin urmare în legătură cu Romîni. Imprumutînd de la aceștia, cari erau mai numeroși, atîtea elemente de viață, ei au trebuit să se organizeze în forma caracteristic populară, pe care, de-a lungul Europei, pentru o anumită perioadă din evul mediu, am numit-o : romană. Deci este și un fel de *Romanie* secuiască, de pus alături cu Romaniiile romanice, între care și a noastră, și cu anumite Romanii germane, cum este cazul cu Elvețienii germani alături cu Ladinii noștri, cum se poate vedea și până astăzi la Scoțieni.

Cînd se vorbește de Secuții, nu se ține samă de loc, sau măcar nu în de ajuns, de existența la Răsăritul Carpaților a unei populații de limbă maghiară, nu fără o mulțime de elemente care arată o origine mai veche. Unii dintre dînșii se numesc, — însă ar trebui o cercetare amănunțită, pentru a se hotărî definitiv care este numele pe care-l păstrează, — Ciangăi, nume care vine evident de la șalgăi, lucrătorii la ocnele de sare din județul Bacău, ocne care și în timpul hegemoniilor barbare ale năvălitorilor de la Răsărit au trebuit să fie exploatate, căci niciodată o salină n'a putut să rămînă părăsită, mai ales ținînd samă de faptul că dincolo de Dunăre nu existau decît depositele de sare care se fac artificial, prin atragerea și uscarea apelor Mării.

O deosebire, în ce privește pronunțarea literei ș ca s, se întîlnește la dînșii, și de sigur trebuie să se admită aici un *alt* element barbar, ceia ce ne pune din nou pe urma unei origini care să nu fie originea, mai tîrzie, istorică, ungurească.

Dacă se ține samă de această aripă răsăriteană a Secuimii, care trece și dincolo de Siretiu cu vre-o două, trei sate și care merge drept până la Prut, unde, și în legătură cu emigrații produse de trecerea unei părți de Secuții la eresie, în secolul al XV-lea, există un întreg cartier al Ungurilor, iar de la Prut se continuă această pătrundere liniară până și la Nistru, unde o așezare de același caracter se întîlnește la Ciubărciu, de-asupra limanului acestui riu, atunci își dă sama cineva de faptul că : în loc să

avem linia secuiască venită din Panonia până la Carpați, unde s'ar fi oprit, este vorba de altceva, și anume iată de ce: Carpații servesc de șiră a spinării pentru așezările, de un caracter turano-finic, care se revarsă de-o potrivă la Apus, pe linia Tîrnavelor, cărora li s'a dat și un nume barbar nu de o veche populație turcească, dispărută apoi, pe care nu înțelegem de unde ar fi venit, ci de strămoșii Secuilor înșiși —, numele de Küküllő, care înseamnă același lucru ca și *țirnul* de mărăcine din care vine numele rîului, iar altă parte s'a întins pe linia Troțușului către Siretiu și dincolo de Siretiu, căutînd Prutul, Nistrul de-a dreptul, din regiunea de dealuri și de stepă a Țării Moldovenești.

Acesta este punctul nou de vedere, pe care caut a-l aduce. Nu este vorba de Unguri noi, veniți supt autoritatea Statului și cu scopuri militare, cari să se li amestecat și înfrățit cu Românii liberi din părțile de la Apus de Carpați, ci este vorba de o *străveche populație turcească*, în stare să dea nume citorva din virfurile Carpaților moldovenești (Ceahlăul, Rarăul, ș. a. m. d.), care, *rămînd de sine stătătoare, s'a organizat împreună cu Românii în aceste forme „romanice“*, la care s'au adaus pe urmă creațiile politice, de caracter popular, ale aceleași romîni.

Cu Secuții avem deci o simbiosă, adecă o viață împreună; cu Ungurii numai o vecinătate. Deosebirea este esențială.

Pentru orice discuție nepreocupată și onestă sînt gata asupra acestei tese.

N. Iorga.

Un martur german al timpurilor de prefacere românești

Nu chiar de mult au apărut la Potsdam amintirile fostului paroh protestant și profesor la Sf. Sava, R. Neumejster (*Erinnerungen eines Diaspora-Geistlichen*). Ele cuprind un material foarte prețios asupra anilor de la 1844, cînd autorul e chemat ca preceptor, până la 1867, cînd a plecat acum quadragenarul cleric (născut la 1822).

E adus, de pe băncile Universității încă, de o familie de librari germani bucureșteni, veniți din Brașov, Friedrich Wallbaum: el din Weimar, ea din Ardeal, o Brașoveancă, Luise Greising; cereau pe doi ani un teolog pentru micul fiu. Din Țara-Romă-

nească tinădrul cunoștea, afară de zvonuri despre Orient, numai pe studentul poreclit „Turcul“, care venise de acolo la Göttingen, — de fapt viitorul cumnat Adolph Grunau (acolo și inginerul de mine Schüller, fost la București în 1838) —, dar el mărturisește că, pomenindu-se de Turcia, nu știa dacă e vorba de cea din Europa sau de cea din Asia.

Sosește cu vasul luat la Severin, pe care află un tovarăș în Manolachi Nicolaevici, ceasornicar la București. La Giurgiu îi ia căruța poștei.

Wallbaum, care-și va vinde prăvălia în doi ani, era asociat cu un Rudolph Thierry, tot din Brașov, și cu Vienesul Winterhalter, prietenul lui C. A. Rosetti și mai târziu cetățean român, supt numele, tradus, de Iernescu, fiind și autorul unui volum de versuri, *Flori de mărăcini*, dar nu și viitor ministru de Culte, cum crede Neumeister (soția-i moare la 1844, lăsind fetele Dorina și Minna). Cu el în aceeași casă lucrează tipograful „Om“ (Ohm) și litograful Wehrich. Se aduceau și cărți franceze, și între oaspeți era Petru Poenaru, pe lângă Austriacul Timoni și colegul lui diplomatic Neugebauer, d-rul Zucker, din Regensburg, cu ghebul și negii lui († 1848), și alt doctor, Georg Grunau, din Göttingen, căsătorit cu o Messits: cu familia se va încuscri noul venit. A apoi profesorul de latină Georg Hill, din Rîșnov. La biserică e un bătrîn pastor ardelean și Ungurul Ludwig Kuntz, la școală un Martin Binder, alt Binder, din Brașov, violonist, fiind elevul al doilea al teologului. Mai vine pe acolo și dr. Widmann, tot din Brașov, ca medic apărînd și dr. Lucaciu.

Supt Domnul țării, cu cilindru lângă eleganta Doamnă, în față cu boierii în trăsuri de Viena, trec țărani în costum roman, cu bivoli și boii lor, și Țigani de la bînale, pe străzile pline de toate murdăriile; Cișmigiu era încă o baltă rău mirositoare.

Se trece vremea cu lucrul, cu primblarea la Herăstrău, cu jocul de whist, cu cetiri, și pentru doamna de casă, cu versuri de circumstanță, cu excursii ca la Leurdeni, atunci a familiei Manu, ori la Brașov chiar, călătorie care se descrie pe larg, cu casa de țară de la Breaza a lui Ghica, cu Comarnicul Domnului în Scaun, Bibescu, — firește larga descriere a lumii săsești din Brașov și a împrejurimilor.

În Octombrie, întorcere la București: unde se află vechii cunoscuți și casierul comunității, Friedrich Bossel, din Tönningen

(Holstein), tapițer și negustor de mobile, Schweder, profesorul de germană la Colegiu și redactorul fotei germane.

În 1846 teologul ia moștenirea lui Kuntz la biserică: va merge acasă, pentru examen și „ordinarea“ la Coburg. În Octombrie e așezat în noua funcțiune, lângă păstorul Baumann. Îndată, vede marele foc din 1847, — anul căsătoriei sale cu d-ra Grunau, — pe care-l descrie foarte viu. El vede arzând biserica Stelei, aleargă, cu fratele Robert, acum negustor, să scape pe bătrînul acordor Koch și abia scapă de o explozie a prafului de pușcă neștiut. Vedă pe Domn călare târziu noaptea, veghind la vamă.

E rugat de consulul Carl von Kotzebue (soția, o Curlandesă, Kosküll) să-i învețe fiii, August, și Ernest (și o fiică, Zoe), crescuți până atunci de un Vieweger. Fratele lui Kotzebue, tot Ernest, căsătorit cu o Cantacuzină, e traducătorul de literatură românească și descriitorul Moldovei; sora ei ia pe Finlandesul von Giers, viitor cancelar rus. Ele erau surorile lui Leon Cantacuzino.

În acest an pastorul e invitat, de dr. Meyer, de spital, dar și al lui Vodă, să pregătească pentru serbătoarea de la Băneasa, dată de numele lui Bibescu, care mergea la Comarnic, o poezie germană: ea a fost presintată de fetița Matilda Meyer și de Luisa, fiica spițerului Curții, Friedrich Extel. Poezia place și Doamnei, „frumoasa Marița“, căreia Hill îi dăduse lecții de germană.

Pentru ajutoare incendiaților, pastorul face parte dintr'o comisiune cu mai mulți Ruși, cu Bossel și Evreul Fildermann. Va merge cu soția consulului și copiii, cu Grecul Ioanidi, omul de afaceri al consulatului, vara, la Zizin, cu popasul oferit de Domn la Comarnic: Giers vine în vizită, și se dă înfățișarea lui (p. 128).

Anul 1848 aduce holera. Dar abia-și serbase Neumeister nunta, și se striga pe străzi *Trăiască libertatea*, de tinerii cu eșarpe, cari se îmbrățișau. În lipsa familiei, dusă în Moldova, a lui Kotzebue, pastorul merge să-l vadă pe acesta. În cale, află pe pictorul Rosenthal, venit, de cîtiva ani, de la Paris, care caută să-l oprească. Curtea consulatului e goală. Afară se trage asupra Grecului casnic, Ioanide. Se închide poarta, și pe ascuns Kotzebue pleacă. Cînd, în August, Rușii vin spre Bucureștii ocupați de Omer-Pașa, o scrisoare a lui Kotzebue chiamă pe Neumeister în tabăra colonelului von Crusenstern. Acolo consulul îi spune: „Vezi urmările revoluției din Paris“. Fiii lui revin mai târziu cu preceptorul König, înainte de a fi trimiși pentru studii în Rusia: în războiul

Crimeii moare de tifos August, apoi tatăl; mama orbește, Zoe se îmbolnăvește de ochi, Ernst intrând în diplomație.

Din această carte aflăm că pastorul a fost, timp de șapte ani, și învățătorul lui Alexandru Odobescu, care-l scrie pe la 1870, despre Tesaurul de la Pietroasa, de care se ocupă deci și Neumeister, în *Die Goldfunde von Petroasa in Rumänien, in Sonderheit weshalb sie heissen „Schatz des Athanarich“*. Alți doisprezece elevi și șaptesprezece eleve din familiile: Bărcănescu, Cantacuzino, Conduratu, Fălcoianu, Gramont, Lăcusteanu, Marsil, Mihăilescu, Niculescu, Polizu, Suțu, Steriade și Văcărescu. Vorbind de familia „Nicolescu“: Nicolae, cu studii la Berlin, sora, Alexandrina și Iancu, care „a ucis în duel pe Lassalle“, pastorul face o confuzie cu Racoviță (p. 132). La plecarea în Germania, el ia din școlarii pe Nicolae Manu, pe dr. Gheorghe Patzelt (un Alexandru la școala navală de la Steinwerder), și Radu Grunau, luptător, apoi, la Plevna. Neumeister publică, în 40.000 (*sic*) exemplare, la 1864, și cârticica *De două ori cincizeci și două istorii biblice pentru școală și familie*.

Intorcându-se la 1848, el își amintește de ziua cînd „jumătate din locuitorii Capitalei, în frunte cu vre-o mie de popi cu prapoarele în vînt“, merg să întîmpine pe Turcii cari încă nu veniseră. Auzindu-se tunuri la Cotroceni, mulțimea înarmată se aruncă spre Beilic, la vestea că Turcii pradă și omoară. Oastea sosește pe urmă. Dar bătrînul scriitor confundă pe Fuad cu Omer-Pașa, cînd e vorba de expulsarea oamenilor revoluției. Și el pune *după aceasta* lupta din Dealul Spirii.

Dar în legătură cu Omer se presintă trecutul Anei Simonis, venită de la Homorod în 1847, ca fetiță la cei doi Binderi, unul din același sat, și care trece într'un pensionat (fratele, Karl, dădea lecții de clavier la pensionul Manolotti). După balurile ce dau în 1854-6 Rușii și Turcii, în sălile Bossel și Momulo, acum e unul și la Dimitrie Polizu, unde cîntă pianistul Simonis, și el își aduce și sora, pe care Omer, distingînd-o, o ia ca profesoară pentru fetița lui cu o sclavă, Emîneh. Pașa o cere, pe urmă, de la pastor, de și ea avea doar cincisprezece ani. Căsătoria se face public, și în prezența lui Fuad-Pașa. Ea devine „princesse Omer“. Fratele, însurat apoi cu o Germană din Regensburg, poartă fes și apare ca ajutor casnic al cumnatului. Ana are un fiu, care moare prin accident. Și Karl fușe de la Omer, devenit infidel, și se așează la Craiova, Ana făcîndu-se în fine profesoară de

piano la Paris. Emlnehea pe fiul lui Fuad, dar acesta moare în Crimeea; din nou căsătorită, nu trăiește mult nici ea.

După ce războiul civil din Ardeal umpluse Bucureștii de fugari germani din Ardeal și biserica se învederează prea mică, Neumeister merge să adune bani pentru o clădire mai convenabilă (1850), presintind cârticica *Evangelische Glockenklänge aus der Walachei*. E ajutat și de consulul Meusebach, al cărui portret se dă, ca și vederea bisericii, și de cancelistul Leo Theremin. Cu Meusebach a călătorit el de două ori prin țară, la Craiova și Iași, unde află pe dr. Roth, șef la Sf. Spiridon, și pe Behrens, „Judenmissionar“. La venirea Rușilor, pleacă de acolo.

Călătoria e descrisă din bătrina închipuire nu fără haz. Se redau vechi pagini despre războiu. Cu acest prilej se pomeneste de podul de la Slatina, făcut de Prusianul Weyrauch (p. 158). În tot acest timp păstorul face călătorii la Rușii din oaste, pentru serviciul luteranilor numeroși, între cari și maiorul Todleben (pp. 160-1) și August von Kotzebue, și, pe de altă parte, contele polon Ilinsky, acum Ischender-bei (pp. 61-2, 162), despre care se povestesc aiurea multe lucruri curioase.

La 1855 Neumeister părăsia țara. În audiența la regele Prusiei, cu Humboldt, el îi vorbește, după întrebare, despre... mămăliga de la noi (p. 167). Consilierul Abecken se informează despre spitale și află că la București sînt douăzeci și unul de spîțeri, iar, ca doctori, Meyer, Patzelt, Widmann, Barasch, Heinemann, de la Viena, Wehnert, născut în București, din München, și Kobitz, din Magdeburg (p. 169). I se tipăria atunci piesa „Irod cel Mare“, care e fost observată și de istorici literari.

Din rosturile de la București, trecerea la Buzău a prințului prusian Albrecht (1857) (p. 179 și urm.): venia din Odesa prin Brăila. Ministrul Crețulescu îl primește. Se adaugă grija protestanților din provincie (cu Bărăgarul și *Krebs-Krips*, crivățul și lupii). La Galați, pastorul se întâlnește cu negustorii Carosus, Jackson, Dattmar, cu tipograful Thiel (p. 188). Se notează prietenia lui cu preotul Veniamin (Cătulescu) (p. 193).

La 1859 vechiul oaspete al nostru asistă la instalarea lui Cuza-Vodă. El oferă atunci un scaun Mitropolitului, pe care-l va petrece după cîțiva ani la mormînt (p. 194). Se înseamnă și aducerea, și de Armeanul Aritonovici, de coloni turingieni în România, la Sărulești, pe moșia lui Vulpachi Filipescu, în 1860, și trista lor

soartă (pp. 196-8). Și o cercetare de Germani la Atmagea, în Dobrogea (p. 201 și urm.). Apoi un drum la Pitești. La București Neumeister își înșiră credincioșii, între cari familia Durieu, sculptorul Carl Storck (p. 211).

Plecarea definitivă are loc în April 1867.

N. Iorga.

Dora d'Istria și Romîni

În Dora d'Istria ¹, *Les femmes en Orient*, I (Zürich, 1859, cu portret, dedicație către fostul ei profesor, G.-G. Papadopoulos), un capitol prim despre Romince.

Întăiu o scrisoare, către o prietenă, *datată din Cluj*. Autoarea, fiica Banului Mihai Ghica și nepoata a doi Domni, se face a fi fost născută în Balcani, la Parga, și se inventează o întreagă odiseie, prin Corfă la Zürich. Dar, vorbind de Cluj, ea scrie: „Orice Romîn din Ardea¹, care-și păstrează religia, rămîne Romîn, cu toate tentativele ce se vor face pentru a-l face să-și uite originea“ (p. 10). Ea socoate două milioane de Romîni la 2.600.000 de locuitori (p. 10, nota 2). A doua scrisoare, din Brașov, descrie țara. În Romîni se arată „urmașii veteranilor lui Cesar, ai stăpînilor lumii“. Se înseamnă, citindu-se Petru Maior, Fotinò, Boliac, în cite ținuturi sînt Romîni, în această „Italie a Orientului“. Unguri și Sași bajocuresc la Cluj „pe vechii stăpîni ai brazdei“ (citat Papiu Ilarian și *Lettres hongro-roumaines*, ale lui D. Brătianu). Se ia apărarea Romînilor.

Se ascultă liturghia într'o „biserică românească din împrejurimi“. „Am fost izbită de distincția firească și de eleganța înăscută a fetelor Romăniei“, asemenea cu „cele mai frumoase tipuri ale Italiei“ (și portul lor), escelînd în purtarea greutăților pe cap și în danșuri. Se descriu moșnegia srijișiți pe cirji. „Biserica însăși era o dovadă a gusturilor artistice pe care acești Latini ai Carpaților le-au adus de pe malurile Tibrului. Acest templu de lemn, cu coperișul înalt, cu clopotnița sprintenă, fusese clădit și împodobit de țărani. Mi s'a dat asigurarea că frescele strălucitoare care scinteiau într'un întunec pe care lumina a două

¹ Care scrisese, în același an, despre „naționalitatea romînă“ și în *Revue des deux mondes*, 15 Mart 1859.

ferești strimte nu ajungea să-l împrășteie, erau făcute de un meșter din sat" (p. 16).

Privind hora, la sunetul buciului (*sic*), — dar se descriu și lăutarii —, se arată eleganța ei. Se vorbește apoi de demnitatea femeilor, de sensul ce dau căsătoriei. Apar acum femeile din valea Hașegului, călări, cu furca la coastă, purtând pe cap copilul în leagăn. Zestrea fetelor se face îndelung, cu sirguintă. La Vereșpatac visitatoarea a asistat la șezătoare, în odaia cu talere de argint și aur (!), cu pendule, cu gravuri din Viena, „*picturi primitive înfățișând sfinți*” și pe Horea, al cărui cîntec, cu biografia alături, se dă, sau pe Pîntea Viteazul (citate baladele lui Alecsandri).

O largă descriere a diferitelor costume, observate la Jeciu, la Zlatna (pp. 21-2).

La Vereșpatac princessa aude cîntecele populare și ea pretinde a fi deosebit pe acela al lui „Bogdan sau logodnica unui beizadea”, pe care-l și prezintă, pe Fata pandurului (notă despre literatura cultă, citîndu-se și Quinet). Nu e uitată *Miorița* și *Mărioara Florioara* a lui Alecsandri (cu citații din *Doinele engleze* ale lui Murray și din Michelet). Ceva și despre superstiții. Apoi se notează poveștile, trimetînd la traducerea, din 1848, a lui Schott.

Scrisoarea a treia e de la Bran, cu mențiunea Colibașilor. Se laudă în cale ospitalitatea țaranului român. Iată, acum, și nunta țărănească cu cîntecele de peșire și orațiile.

A patra, din București, descriși ca un oraș amestecat și „incomplet”, tratează despre boferi. Cu citații din scriitorii contemporani se observă fineța vleișii claselor de sus. Se osebește vechimea „neamurilor” de la țară. Largă citație din Vaillant. Se dă apoi, după un izvor necunoscut, aspectul unui salon bucureștean, la visita d-nei Sébastiani, în 1805 (și din *Revista de Edinburg*, unde ar trebui să se caute).

Scrisoarea a cincea, din Iași, prezintă pe „Asiaticii în România”. Mai numai istorie, și după notele lui Nicolae Suțu. Multe știri despre Armeni (citat Lorenz Rigler, *Die Türkei*). La capăt, ceva despre Țigani și originea lor (și poezii populare).

De aici se trece la Bulgari (se cercetează Vidinul), la Sirbi (Belgradul), la Albanesi, la Turcoaice, etc.

N. Iorga.

Scrisoarea lui Todleben despre luarea Plevnei

După o comunicație a d-lui Lindenberg din Berlin, biograful lui Carol I-ju, d. Ion I. Nistor a dat în „Memoriile Academiei Romine“, 1933, scrisori despre luarea Plevnei pe care istoricul berlines le avea de la vinderea hirtiiilor lui Todleben.

Aceste scrisori par însă *prefăcute*. Căci în publicația lor anterioară, prin *Baltische Monatschrift*, ele au pe alocurea un alt caracter. Aceasta se invederează deocamdată prin acela, către soție, despre căderea Plevnei, pe care o reproduce un anonim, în *Baltische Briefe aus zwei Jahrhunderten*, pp. 164-8.

Punem față în față cele două forme :

Plewna, den 1. Dezember 1877.

Plewna ist gefallen! Ich war überzeugt, dass Osman Pascha inen Versuch machen würde, sich durchzuschlagen. Unsere Zernierungslinie war 70 Werst. Die Hauptaufgabe war also, rasch an jedem Punkte 40-60 Bataillone vereinigen zu können. Ich hatte alle Berechnungen gemacht, alles war genau schriftlich befohlen worden. Um ein jedes Missverständnis zu vermeiden und mich an Ort und Stelle zu überzeugen, wie die Konzentrierung der Truppen praktisch ausgeführt werden kann, machte ich am 21. die Kunde um Plewna. Dabei wurden alle Truppenteile mit dem Terrain und ihren Aufgaben bekannt gemacht. Jeder vorkommende Fall war vor auszusehen. Der Absicht, die Truppen hier zu verringern, setzte ich mich energisch entgegen. Ich war des Erfolges gewiss, wenn man nur Ausdauer hat und nicht alle Tage mit anderen Plänen kommt. Man wollte stürmen, um ein Ende mit Plewna zu machen, ich

Plewna, 1. Dezember 1877.

...Ich war überzeugt, dass Osman-Pascha einen Versuch machen werde, sich durchzuschlagen. Unsere Zernierungslinie war 70 Werst. Die Hauptaufgabe war also, rasch an jedem Punkte 40 bis 60 Bataillone vereinigen zu können. Ich hatte alle Berechnungen gemacht, *genaue Instruktion den Korpskommandanten gegeben*, alles ihnen genau schriftlich anbefohlen. Um ein jedes Missverständnis zu vermeiden und mich an Ort und Stelle zu überzeugen, wie die Konzentrierung der Truppen praktisch ausgeführt werden könne, *verliess ich, Montag, den 21. November, mein Hauptquartier und machte die Tournee um Plewna. Dienstag ein Manöver der dritten Gardedivision, Mittwoch und Donnerstag bei dem Grenadierkorps und Freitag bei den Rumänen. Dabei wurden auf jedem Punkt 50 bis 60 Bataillone konzentriert. Die Artillerie und die Truppen nahmen ihre Positionen ein, die Reserven rückten an, als wenn der Feind*

stemmte mich entschieden dagegen und gestattete es nicht. Wir hätten 10 – 20.000 Mann verlieren können, ohne des Erfolges gewiss zu sein. Die Armee wäre infolgedessen desorganisiert, Osman hätte hinausgehen können, da die Blockade aufgehört, denn die Armee wäre nach so starken Verlusten unfähig gewesen, weiter etwas zu unternehmen. Ich blieb heiter und unerschütterlich, denn alles, was man vorgab, schien mir Klünderlei zu sein.

in der gegebenen Richtung anrückte. Dabei wurden alle Truppenteile mit dem Terrain und ihrer Aufgabe bekannt. Jeder mögliche Fall war vorausgesehen. Freitag abend kehrte ich nach Tuschenissa zurück. Hier fand ich die Nachricht von der unglücklichen Affäre bei Elena unweit Tirnowa, wo wir elf Kanonen verloren. Viele hatten den Kopf verloren. Ich betrachtete das Ereignis als ein sekundäres. Die Türken müssen doch etwas unternehmen, wenn sie Plewna in Gefahr sehen. Man muss nur nicht schlafen.

Diese Affäre war die Folge der grossen Indolenz des Fürsten Myrsky, der sehr viel Aplomb hat, wenn nichts zu tun ist, und nichts tut, wenn es gilt. Die Hauptfrage blieb doch Plewna. Man wollte schon die Truppen hier verringern, ich stemmte mich dagegen und war des Erfolges gewiss, wenn man nur Ausdauer hat und nicht alle Tage neue Pläne hat. Man wollte stürmen, um ein Ende mit Plewna zu machen. Ich gestattete es positiv nicht. Mit Entschiedenheit wies ich alle zurück, die sich auf diese Weise unangenehm machten. Wir hätten 10 bis 20.000 Mann verlieren können, ohne des Erfolges gewiss zu sein. Die Armee wäre infolge dessen desorganisiert, Osman hätte herausgehen können, da die Blockade aufgehört, die Armee, nach so starken Verlusten, wäre unfähig gewesen, weiter etwas zu unternehmen. Der Krieg ist noch nicht zu Ende, und man muss die Kraft und Mittel konzen-

trieren, um ihn zu Ende zu führen. Ich blieb heiter und unerschütterlich, denn alles was man vorbrachte schien mir Kinderei zu sein. Sonnabend, Georgenfest, der Grossfürst (Nikolai Nikoljewitsch) war krank. Se. M. der Kaiser konnte auch nicht zur Redoute kommen, wo wir Georgenritter versammelt waren. General Krüdener kommandierte die Parade, ich empfing den Rapport und dankte den Truppen im Namen des Kaisers für ihren tapfern Dienst. Es war die auserwählte Schar der Tapfersten von Plewna. Ich brachte die Gesundheit Sr. M. des Kaisers u. s. w. aus. Es war ein grosser Jubel. Die Artillerie gab Salven nach Plewna, wir frühstückten im Felde im heiteren kameradschaftlichen Kreise.

Am Abend des 27. November erhielt ich von den Batterien und den Vorposten, auch von einigen Gefangenen, Nachrichten, die deutlich darauf hinviesen, dass Osman alle Vorbereitungen zum Durchgriff trifft. Die ganze Nacht wurde telegraphiert, ich setzte alle Kommandeure in Kenntnis und traf alle Anordnungen zur Konzentration der Truppen jenseits des Wids. Plewna erschien erleuchtet zu sein, man sah in verschiedenen Richtungen in der Nacht rote Laternen, die Türken hatten aufgehört zu schiessen. Mit Anbruch des 28. November hörte man Kanonendonner und Gewehrfeuer am linken Ufer des Wids. Es gelangten Berichte von General Ganetzky an, dass er angegriffen wäre. Um 9 Uhr

Am Abend erhielt ich von den Batterien und den Vorposten, auch von einigen Gefangenen Berichte, welche deutlich darauf hinviesen, dass Osman-Pascha Vorbereitungen zum Durchbruch mache. Die ganze Nacht wurde telegraphiert, ich setzte alle Korps kommandeure in Kenntnis und machte alle Anordnungen zur Konzentration der Truppen jenseits des Wids. Plewna schien erleuchtet zu sein, man sah in verschiedenen Richtungen in der Nacht rote Laternen. Die Türken hörten auf zu schiessen. Mit Anbruch des Tages, 28. November, hörte man Kanonendonner und Gewehrfeuer am linken Ufer des Wids; es gelangten Berichte an vom General Ganetzky, dass er ange-

morgens, nachdem ich alle Anordnungen getroffen, setzte ich mich mit meinem Stabe zu Pferde und befahl auf der ganzen Linie vorzugehen und die feindlichen Positionen östlich von Plewna, d. h. am rechten Ufer zu besetzen, falls der Feind dieselben verlassen hat oder unbedeutende Kräfte zurückgelassen hätte. Der Grossfürst kam auch herausgeritten. Unsere Truppen nahmen ohne Widerstand die türkischen Redouten ein. Das Kanonengewehrfeuer jenseits dauerte an. So gelangten wir bis Plewna, ritten in die Stadt hinein und weiter über Berge und Täler zum Wid, nachdem einige türkische Batterien vor uns sich ergeben hatten. Jenseits des Wids erreichten wir das Schlachtfeld, auf welchem Leichen von Menschen und Pferden lagen. Die Türken hatten die dritte Grenadierdivision attackiert, im ersten Anlauf einen Laufgraben besetzt und 6 Kanonen genommen. Die nahende Reserve ergriff die Offensive, nahm den Laufgraben und die Kanonen zurück und eröffnete ein so starkes Feuer, dass die Türken in die Schlucht nach Plewna gedrängt wurden und die Waffen niederlegten.

Es wurde von uns ein Parlamentär geschickt. Osman ergab sich auf Gnade und Ungnade.

Der Enthusiasmus der Truppen war ein unbeschreiblicher. Wir ritten über die Brücke in der Richtung nach Plewna zurück.

griffen wäre. Um 9 Uhr morgens, nachdem ich alle Anordnungen gemacht hatte, setzte ich mich mit meinem Stabe zu Pferde und befahl, auf der ganzen Linie vorzugehen und die feindlichen Positionen westlich von Plewna, d. h. am linken Ufer, zu besetzen, falls der Feind dieselben verlassen hatte oder unbedeutende Kräfte zurückgeblieben waren.

Der Grossfürst kam auch herausgeritten. Unsere Truppen nahmen fast ohne Widerstand die türkischen Redouten ein. Das Kanonen- und Gewehrfeuer währte immer fort. So gelangten wir bis Plewna, ritten in die Stadt und weiter über Berge und Täler zum Wid, nachdem einige türkische Bataillone sich uns ergeben hatten. Jenseits des Wids betraten wir das Schlachtfeld, auf welchem Leichen von Menschen und Pferden lagen. Die Türken hatten die dritte Grenadierdivision attackiert, im ersten Anlauf einen Laufgraben besetzt und sechs Kanonen genommen. Die anrückende Reserve ergriff die Offensive, nahm den Laufgraben und die Kanonen zurück und eröffnete ein so starkes Feuer, dass die Türken acht Kanonen zurückliessen und die Flucht nach Plewna ergriffen und die Waffen niederlegten.

Es wurde von uns ein Parlamentär geschickt, — Osman ergab sich auf Gnade oder Ungnade.

Der Enthusiasmus der Truppen war ein unbeschreiblicher. Wir ritten über die Brücke in der Richtung nach Plewna zu-

Dort zog sich ein langer Transport von Fuhren mit Verwundeten und Lebensmitteln. Osman hatte die Absicht gehabt, nach Widin durchzubrechen. Weiterhin standen Massen von Türken, die Waffen und Patronentaschen hatten sie weggeworfen.

Osman Pascha sass, verwundet am Fusse, in einer Kalesche, ihm gegenüber sein Arzt, der französisch sprach. Der Grossfürst begrüßte ihn. Ich hatte gleich darauf eine längere Unterredung, wir riefen ihm zu: „Bravo, bravo Osman Pascha!“ Er schien sehr gefasst zu sein und hatte selbst einen angenehmen, freundlichen, höchstsympathischen Ausdruck in seinem Gesicht, schöne, energische, doch gutmütig kluge Augen; er ist ein Mann von 40 Jahren, mittleren Wuchses, mit einem schwarzen kurzen Bart; er trug eine blaue Uniform mit Tresse auf den Ärmeln ohne Dekorationen. Als ich mit ihm sprach, sagte er mir durch den Dolmetscher: „Alle Tage sind nicht gleich glücklich! Ich machte, was ich konnte, ich bin glücklich, verwundet zu sein!“

Weiter bis Plewna war die türkische Armee in Gruppen zusammengedrängt. Wir ritten wieder durch die Stadt, die von unserer Infanterie besetzt war. Ich liess bei den Moscheen und beim Harem Osmans Wachen stehen, seine Damen habe ich nicht gesehen. Es war indessen dunkel geworden, wir ritten beim Schneegestöber und in Finsterniss zurück, und langten um 9. Uhr an ohne im Verlauf

rück. Dort zog sich ein langer Transport von Fuhren mit Verwundeten und Lebensmitteln. Osman hatte die Absicht, nach Widin durchzubrechen. Massen von Türken um den Zug, die Waffen und Patronentaschen hatten sie weggeworfen.

Osman-Pascha sass, verwundet am Fusse, in einer Kalesche, ihm gegenüber sein Arzt, der französisch sprach. Der Grossfürst begrüßte ihn. Ich hatte gleich darauf eine längere Unterredung mit ihm. Wir riefen ihm zu: „Bravo, bravo, Osman-Pascha!“ Er schien sehr gefasst zu sein und hatte einen angenehmen, freundlichen, höchstsympathischen Ausdruck in seinem Gesichte. Osman ist ein Mann von 40 Jahren, mittleren Wuchses, mit einem schwarzen kurzen Barte. Er hatte eine blaue Uniform an mit Tressen auf den Ärmeln ohne Dekorationen. Ein schönes, energisches, kluges Auge. Als ich mit ihm sprach, sagte er mir durch den Dolmetscher: „Tous les jours ne sont pas des jours heureux. J'ai fait ce que je pouvais. Je suis heureux d'être blessé“.

Weiter bis Plewna war die türkische Armee in Gruppen zusammengedrängt. Die Rumänen, welche von der andern Seite kamen, fingen an zu plündern. Ich ergriff gleich energische Massregeln, um Einhalt zu tun. Wir ritten wieder durch die Stadt, welche von unserer Infanterie besetzt war. Ich liess bei den Moscheen und beim Harem des Osman-Pascha Wachen aufstellen. Seine Damen habe ich

des Tages etwas genossen zu haben, nach einem Ritt von 50 Werst.

So endete dieser in der Geschichte so merkwürdige Tag. Unseren Arzt sandte ich zu Osman-Pascha um ihn zu pflegen.

Am 29. war eine feierliches Te Deum bei Plewna, im Rayon der türkischen Redouten abgehalten. Ich weiss nicht, welche Aufträge ich erhalten werde, denn die Armee wird in verschiedenen Richtungen verteilt, um die anderen Positionen zu verstärken. Beim Grossfürsten attachiert zu sein, ist keine angenehme Perspektive. Werde warten was kommt. Man muss sich in die Verhältnisse fügen. An baldigen Frieden glaube ich nicht, die Kräfte der Türken sind noch nicht erschöpft. Wir werden noch Arbeit genug mit ihnen bekommen.

Der Kaiser, welcher dem Te Deum beigewohnt, legte nach demselben dem Grossfürsten den *Georgen I. Klasse um den Hals*, gab mir den *Georgen 2. Klasse*, indem er mich küsste und mir dankte. Darauf ritt er nach Plewna: *dort wurde in einem reinlichen, gut erhaltenen Hause ein Frühstück serviert* und Osman Pascha dem Kaiser vorgeführt. Er hatte einen leidenden Ausdruck in seinem Gesicht und war sehr ernst und ergeben in

nicht gesehen. Es war indessen dunkel geworden, *wir hatten noch elf Werst bis Tuschenitza bei Schneeegstöber und Finsternis zurück zu legen, ritten bergauf, bergab* und gelangten um 9 Uhr zu unserem Stabe, ohne im Verlaufe des Tages etwas gegessen zu haben, nach einem Ritt von fünfzig Werst.

So endete dieser in der Geschichte merkwürdige Tag. *Nachdem ich etwas genossen hatte*, sendete ich *Doktor Köcher* zu Osman-Pascha, um ihn zu pflegen.

Dienstag, 29. November, war ein Tedeum bei Plewna im Rayon der türkischen Redouten. S. M. der Kaiser legte dem Grossfürsten den *Georgenorden I. Klasse*, mir den *Georgenorden 2. Klasse* um, indem S. M. mich küsste und mir dankte. Darauf ritt S. M. nach Plewna: dort wurde ihm Osman-Pascha vorgeführt. Er hatte einen leidenden Ausdruck im Gesichte und war sehr ernst und ergeben in sein Schicksal. S. M. der Kaiser sagte ihm, dass er ihm gestattet, nach der tapferen Verteidigung seinen Säbel zu tragen, und fügte hinzu, er würde es in Russland gut haben. Wir haben 50 Offiziere und 1.600 Mann verloren, die Türken über 4.000 Mann. Die Trophäen bestehen aus 40 Paschas, 40.000 Gefangenen, darunter 2.000 Offiziere, und 77 Kanonen. *Der Fürst von Rumdnien hat mir die goldene Medaille mit seinem Bilde verliehen, der Grossherzog von Mecklenburg sendete mir durch Werder ein Kreuz mit der Inschrift:*

sein Schicksal. Der Kaiser sagte ihm, dass er ihm gestatte, nach der tapferen Verteidigung seinen Säbel zu tragen und fügte hinzu, er würde es in Russland gut haben. *In Plewna liegt eine Masse von verwundeten und kranken Türken, in den Häusern liegen noch zahllose Leichen, die man noch nicht beerdigt hat. Die Stadt ist schrecklich schmutzig, die Bulgaren bezeichneten kein besonderes Wohlgefallen, als wir einzogen, nur die Mädchen und Frauen nickten uns verstohlen freundlich zu. Die Geistlichkeit kam dem Kaiser entgegen, doch schien dies mehr eine Formalität zu sein: sie fürchten wahrscheinlich die Türken für die Zukunft, wenn wir das Land räumen. Nach den Berichten, die ich erhalten, haben wir 50 Offiziere und 1.600 Mann verloren, die Türken über 4.000 Mann. Wir nahmen 10 Paschas, 40.000 Gefangene, darunter 2.000 Offiziere, 77 Kanonen. Ich habe mit der Abfertigung der Gefangenen zu tun: die armen Leute bekommen wenig zu essen, da es uns selbst an Proviant fehlt.*

Gestern, am 30., war ich in Poradim beim Kaiser zum Frühstück; nach demselben fand ein Kriegsrat statt. Morgen reist der Kaiser nach Petersburg.

Nun ist die plewna'sche Frage beendet; ich bin glücklich, bei dem gewünschten Erfolge dem Kaiser und Russland die Armee

„Für Auszeichnung im Kriege“.

University Library Cluj

Gestern, den 30 November war ich bei Seiner Majestät in Poradim (etwa zwanzig Werst von Plewna) zum Frühstück. *Darauf war ein Kriegsrat. Sonabend (den 3 Dezember) reist S. M. nach Petersburg. Werder und Bichtelsheim werden ihn begleiten; sie werden dir mündlich Nachricht von mir bringen.*

Auf diese Weise ist die plewnasche Frage beendet. Ich bin glücklich, bei dem gewünschten Erfolge, dem Kaiser und Russland

erhalten zu haben. Ein Sturm hätte bei allem Zweifel des Gelingens die mir anvertraute Armee unfähig für weitere Unternehmungen gemacht. Am folgenden Tage vor der Abreise, sagte mir der Kaiser, dass er mir die Armee des Grossfürsten Thronfolgers anvertraue, da der Thronfolger nach Petersburg reist. Gestern frühstückte ich zum letzten Mal in Poradim beim Fürsten Karl von Rumänien, der auch voll glücklichen Empfindens über den grossen Erfolg ist, zu welchem er und seine tapferen Truppen viel beigetragen haben. Ich lernte in ihm einen ganz hervorragenden Fürsten und Menschen, wie reichbegabten militärischen Führer kennen, der gewiss sein Land zur hohen Blüte bringen wird.

die Armee erhalten zu haben. Sturm hätte, bei allem Zweifel des Gelingens, die mir anvertraute Armee unfähig gemacht für weitere Unternehmungen.

*Mit Plewna hat auch mein Kommando aufgehört. Ich bedaure sehr, mich von meinem Stabe trennen zu müssen. Es war ein Einklang, ein bereitwilliges Zusammenwirken, wie man es sich nicht besser wünschen kann. Ich weiss nicht, welche Aufträge ich erhalten werde, denn die Armee wird in verschiedenen Richtungen verteilt. Beim *** [Grossfürsten] attachiert zu werden, ist keine angenehme Perspektive. Werde warten, was kommt. An baldigen Frieden glaube ich nicht. Der Türken Kräfte sind noch nicht erschöpft. Wir werden noch Arbeit genug haben.*

Sint, cum se vede, pasagii mutate din loc. Unele observații cu privire la starea în Plevna, la atitudinea Bulgarilor și a femeilor, a fetelor lor, precum și la tratarea prizonierilor, s'au suprimat, din motive de prudență, sau au fost șterse, dacă tiparul s'a făcut în Rusia, din foala baltică. În schimb, prada Rominiilor în Plevna, cu opreliștea lui Todleben, care puteau jigni în partea noastră, sint înlăturate din cealaltă formă.

Observațiile acestea pun însă problema autenticității reproducerilor de texte în opera istorică a d-lui Lindenberg.

N. Iorga.

„Algebra“ lui Gobdelàs

Se știe marele rol pe care l-a avut în învățămîntul ieșean învățatul grec Gobdelàs, cunoscut însă mai ales prin lupta contra lui Asachi ca introducător al limbii de predare românești. Învins, el a trecut apoi la Varșovia, unde a publicat, în limba franceză, o Istorie a lui Alexandru-cel-Mare.

Nu văzusem *Algebra* (Δημητρίου Παναγιωτάδου τοῦ Γοβδελᾶ, δό-

κτορας τῶν ἐλευθέρων τεχνῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας, ὁδὸς μαθηματικῆς μέρους πρῶτον), apărută la Halle (Magdeburg), în Tipografia lui Friedrich-August Grunert, la 1806, carte de care putea fi mîndru acela care se întitula „doctor în artele libere și în filosofie“, căci această lucrare, splendid tipărită, nu are mai puțin decît 779 pagini de „parte întăiu“.

È impodobită cu portretul lui, lucrat de Jung și săpat de G. Böttiger senior, pe care-l reproducem aici. Are inscripția arhaicantă :

Τὸν χεῖ μὲν γ' ἀνέρος νόον, ὕψιν δ' εἰκότι λεύσων.
Ἐξοχόν Ἑλλάδι ψῆ, εἶδλον ἄγοντες ἄλλῃν.

È dedicată Împăratului rus Alexandru, ca „iubitor călduros și gata al Musei elenice“, cu pomenirea lui Petru-cel-Mare, a bietului Pavel și a Ecaterinei, vestită și la Greci și la „toate popoarele“. O lungă prefață, în cel mai sigur stil antic, dar și o citație din „Noaptea“ lui Young, arată foloasele pentru Greci ale acestei vaste prelucrări.

Ca prenumerații, — numai Moldoveni : Mitropolitul Veniamin, arhimandritul Iacov, arhimandritul Dionisie, egumenul de Galata, arhimandritul și capelan la Grecii din Lipsca, Tesaloniceanul Calinic, arhimandritul Teodosie Bizantinul din Ivir, „Școala greacă (ἑλληνομουσεῖον) din Iași, prin prea-luminatul și iubitorul de Muse beizadea Scarlat Ghica“, Postelnicul Dimitrie Manu și sumele adunate prin el de la Constantinopol (personal 10, de la Constantinopolitani 60, pe cînd Școala ieă 12, Veniamin 5, ceilalți un exemplar sau două), frații Zosima (20), Comisul Iancu Balș (5 și alte cinci subscrieri tot așa) „Mihalachi Mavrogheni Comis, „inițiatorul publicației“, Spătarul Grigore Manu, Spătarul Alexandru Caragea, Spătarul Stavrachî Pelaghinos, Logofătul Matei Crupenschi, doctorul Eustatie, doctorul Anton Fotinò (doctorii, cite două), Andrei Pavlu (bancherul, 5), Căminarul Gheorghe Bucșănescu (cumnatul lui Iordachi Drăghici; 3), Păharnicul Ioan Matei, Serdarul Gheorghe Fotinò, Vornicul Vasile Roset, Vornicul Manolachi Dimachi, Spătarul Grigore Catargiu, Hristodul Ioan, Anastase Dimitriu, Marcu Dobrowski din Chemnitz, Triandafil Ioan Ghica din Zagora, Constantin Hrisochefal, Pitarul Anghelis, Clucerul Grigore, Medelnicerul Sandu Teodosiu (care va trece în Basarabia, inrudit cu familia Carp), Nicolae

Matei, Voicu Cernicu, „Muntean“ (Βλάχος), Grigore Tomuleț, adăugându-se cele cincizeci de exemplare dăruite de autor școlărilor din „helleno-museul“ de la Rapsane, localitate de unde va fi fost el originar.

Cartea face parte din Biblioteca Institutului de Istorie Universală.
N. Iorga.

Granița de Apus a Romînilor din vechea Ungarie

de Ștefan Manciuța.

(Urmare.)

Alături de aceste curente de populație coborite din spre Ardeal în spre interiorul șesului Tisei din Ungaria actuală, întilnim, în veacul al XVIII-lea, altele, venite din spre Peninsula Balcanică: acum se stabilesc în diferite centre urbane mai importante din această țară un însemnat număr de negustori macedo-romîni sau aromîni.

Pătrunderea lor în Nordul Dunării a început încă din veacul al XVIII-lea, din timpul cînd Ungaria era supusă stăpînirii turcești. Datorită acestor curente mai slabe de infiltrație din Peninsula Balcanică, s'au așezat un însemnat număr de negustori aromîni în: Bratislava, Pesta, Ungvár, Viena și în alte centre industriale ale Ungariei și Austriei¹.

După păcile de la Carlovăț și Pojarevac, curentul de imigrare aromînă în Ungaria devine mult mai puternic. Centrele mai importante din șesul Tisei, unde era așezată această populație, sînt: Tokaj, Eger, Miskolcz, Debrețin, H.-M. Vásárhely, Veszprém, Muncaciuc; ba s'au risipit și prin satele mai mari, unde-și puteau desăvîrși afacerile negustorești.

Negustorii macedo-romîni erau organizați, în veacul al XVIII-lea, în Companii comerciale, care aveau scopul să se îngrijească de interesele afacerilor lor. În fruntea fiecărei Companii se afla un comitet, alcătuit din șase-opt membri, și un judecător ales, care reprezenta Compania în fața autorităților și a altor persoane și instituții.

Statisticile veacului al XVIII-lea de multe ori îi trec pe acești Aromîni sub numele generic de „Sirbi“, notînd însă unii autori

¹ D. Popovici, *Arominii*, București, 1934, pp. 27-30.

că afară de lege nu au Arominii nimic comun cu Sirbii. Unii autori îi numesc: Aromîni, Țințari, Greco-Valahi, cari, prin locurile lor de origine, își trădează caracterul etnic, deosebit de cel al Grecilor și al Sirbilor ¹.

Numărul Arominilor în unele din centrele Ungariei a devenit așa de important, încît Sfatul orășenesc se vedea silit să ia mai multe măsuri represive contra lor.

Sfatul orășenesc din Debrețin hotărăște, încă de la 1618, ca negustorii aromîni să nu fie lăsați cu mărfurile lor la tirgurile săptămînale decît cu anumite restricții.

Cu toate aceste restricții, Arominilor li-a reușit să-și cumpere case în acest centru și să-și deschidă prăvălii, făcînd o concurență puternică negustorilor unguri, cari declară cu jurămint că aceștia „au inundat piețele într'atîta cu mărfurile lor, încît ei, Ungurii, își vor pierde propria piață din Debrețin” ².

La 1649, Sfatul orășenesc de acolo aduce următoarea hotărîre în chestia negustorilor aromîni: „După aceasta nimeni din locuitorii orașului nostru, supt pedeapsă de 50 de florini, să nu mai îndrăznească a da ospitalitate negustorilor greci” ³. Dispoziții severe care opresc așezarea Arominilor sînt aduse și la 1663. În acest an însă primarul aromîn intervine la căpeteniile Sfatului orășenesc ca să-i lase pe acești negustori să-și vîndă mărfurile, nu numai în prăvălii, ci și în șatre, la tirgurile săptămînale ⁴.

În veacul al XVIII-lea Arominii stabiliți în atîtea centre ale Ungariei și-au înlocuit foarte des numele lor românesc cu altele ungurești: Karácsony, Kiss, etc., pierzîndu-se cu totul în masa mare a negustorilor, nobilimii și altor clase privilegiate din țară ⁵.

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, au avut de îndurat multe greutăți, însă lovitura cea mai grea li s'a dat prin desființarea, la 1777, a tuturor Companiilor de negoț care dăinuiau pe teritoriul Monarhiei habsburgice ⁶.

Cîțiva ani mai târziu, Iosif al II-lea, prin patenta sa de toleranță (1781), i-a luat pe Aromîni supt scutul său, iar, la 1783, a co-

¹ D. Popovici, *o. c.*, pp. 96-7.

² *Ibid.*, p. 69.

³ Szücs, *o. c.*, II.

⁴ *Ibid.*

⁵ D. Popovici, *o. c.*, p. 21.

⁶ *Ibid.*, p. 88.

municat autorităților din regiunea orașului Buda să-i apere pe acești negustori, cari aduc prin negoțul lor reale foloase Statului¹.

Pe vremea acestui stăpînitor bogații negustori aromini au dobîndit dreptul de a-și ridica biserici în centrele catolice ale Ungariei. Acum s'au ridicat lăcașurile de închinare în Balász-Gyormát, Kecskemet, Vác, etc.

Desnaționalizarea Arominilor a început în veacul al XIX-lea, parte prin sîrbisare, parte prin maghiarisare.

O cauză de căpetenie a dispariției lor în mijlocul altor neamuri este și faptul că ei niciodată și nicăiri n'au format mase compacte: erau izolați și aproape fără nicio legătură unii cu alții².

Elementul românesc de pe teritoriul Ungariei actuale este destul de numeros în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și întăia din cel următor, în comparație cu celelalte naționalități. Vom pomeni numai cîțiva scriitori din acest timp, istorici ori statisticieni, cari, tratînd în studiile lor problema naționalităților din actuala Ungarie, recunosc prezența noastră numerică aici.

Mathias Bél, la 1779, arată întinderea elementului românesc până departe peste frontiera actuală, în județele: Beregh, Ugocsa, Becheș, Bihor, Banatul Iugoslav, apoi Croația și Slavonia³.

Karl Gottlieb v. Windisch, la 1780, tratînd problema populației din județul Ugocsa, mărturisește că e alcătuită din: Romîni, Unguri și Ruteni⁴.

Romîni sînt germanisați și în județul Szabolcs, apoi, peste regiunea de cîmpie din apropierea județului Bihor, în plășile: Saret și Ermelek, apoi în județele: Békés și Csanád.

Karabinszky, în *Lexiconul geografic al Ungariei*, apărut la 1786, înșiră următoarele localități din Ungaria actuală, populate de Romîni, în dreptul cărora notează că sînt „sate românești“: „Nyr-Adony (Szabolcs), sat românesc, Almasch (Bereg), două sate românești, Batonnya (Csanád), sat iliro-romîn, Dorwas (Bihor), sat românesc, Nagy-Kalló (Szabolcs), tîrg locuit de Unguri, Ro-

¹ *Ibid.*, p. 89.

² *Ibid.*, p. 163.

³ Mathias Bel, *Compendium Hungariae Geographicum...*, Bratislava-Cașovia, 1779, pp. 241, 259, 260, 265, 281, 284, 311, 318.

⁴ Karl Gottlieb v. Windisch, *Geographie des Königreichs Ungarn*, Pressburg 1780, II, pp. 137, 143, 148, 184, 188, 193, 213, 221.

mîni și Ruteni, Méhkerek (Bihor), sat românesc, Sarond (Bihor), sat românesc, Tisza Keszi (Borosad), sat românesc, Wekerd (Bihor), sat românesc, Peterd (Bihor), sat românesc¹.

A. Vally, în descrierea geografică a Ungariei, apărută la 1796 în Buda, arată următoarele localități românești ori amestecate cu alte neamuri, din actuala Ungarie:

Batonya, sat unguresc-sirbesc-românesc în județul Csanád.

Darvas, sat românesc-unguresc în județul Bihor.

Nyir Adonyj, sat unguresc-românesc în județul Szabolcs.

Bedő, Bedevola, sat românesc în județul Bihor.

Sorkad-Kereszkor, sat unguresc-românesc în județul Bihor.

Kőrőszakál, sat românesc-unguresc în județul Bihor.

Mihkerék, sat românesc în județul Bihor.

Mező Peterd, sat românesc în județul Bihor.

Zsaka, sat românesc-unguresc în județul Bihor.

Porcsalma, sat românesc-unguresc în județul Satul-Mare.

Vekerd, sat românesc în județul Bihor.

Vertes, sat unguresc-românesc în județul Bihor.

Sáránd, sat românesc în județul Bihor².

Ludovik Nagy, la 1827, dă un însemnat procent de populație românească pentru județele: Bereg, Békés, Ugocsa și Banatul iugoslav³.

După datele lui Csaplovics, elementul românesc alcătuia majoritatea relativă a populației, pe teritoriul județelor: Ugocsa, Szabolcs, Csanád și Békés⁴.

Vorbînd despre locuitorii județului Maramurăș la 1821, recunoaște numărul redus al Ungurilor și Germanilor, în schimb pe Romîni îi arată formînd majoritatea populației alături de Ruteni.

După datele lui P. Magda, de la 1834, iată cum se înfățișează raportul dintre naționalitățile județelor din Ungaria actuală, așezate în cîmpia Tisei.

¹ Korabinszky I. U, *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*, Pressburg 1786, pp. 4, 8, 38, 108, 274, 297, 535, 643, 772, 823.

² Vally A., *A Magyarországnok leírása*, Buda 1796, vol. I, pp. 15, 142, 153, 426; vol. II, p. 346; vol. III, p. 300; vol. II, p. 343; vol. III, pp. 80, 117, 213, 616, 628, 679.

³ Ludovic Nagy, *Notitiae politico-geographico-statisticae incliti regni Hungariae*, 1827, pp. 70, 73, 595; vol. II, pp. 10, 115.

⁴ I. V. Csaplovics, *Gemälde von Ungern*, Pesta 1829, vol. I, pp. 204-5.

Populația județului Ugocsa e alcătuită din Unguri, Ruteni și, Români.

Locuitorii județului Szabolcs sînt în majoritate Unguri. Rutenii locuiesc în nouă centre rurale, Valahii în cinci, Germanii în șase și Slovacia în cincisprezece. Aici naționalitățile alcătuiesc majorități absolute de populație.

Ungurii, în județul Békés, populează cincisprezece localități Slovacia cinci, Români trei și Germanii două localități.

Populația județului Csanád e repartisată pe localități în felul următor: Ungurii populează șase localități, Români patru și Slovacia o localitate¹.

Orașul Makó este cercetat supt formă de visitație canonică la 1844 din partea episcopului român greco-catolic de Oradea-Mare, V. Ardeleanu, Erdely, originar din acest centru. Procesul-verbal al visitației menționează faptul că au fost înfîluite aici 258 de familii declarate romine, cu nurne curat românești².

Al. Fényes, în statistica Ungariei de la 1836, dă următoarele cifre pentru Români de pe teritoriul județelor de mai jos:

Békés	9.707
Csanád	17.692
Ugocsa	5.306 ³

Referitor la populația județului Szabolcs, autorul constată că, de și ungurească odinioară, a fost alcătuită din elemente, — pe lingă Unguri, — rutene și românești, desnaționalisate cu totul la această dată⁴. Dicționarul geografic al acestui autor, apărut la 1851, înfățișează următoarea situație a localităților de mai jos rămase azi în Ungaria:

Pátyod, „sat slovac-romănesc“ în județul Satu-Mare, cu populație alcătuită din: 214 rom. catolici, 296 gr. catolici, 4 reformați și 18 mosaici.

Porcsalma, „sat unguresc“ în județul Satu-Mare, cu populația

¹ P. Magda, *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Leipzig 1834, pp. 396, 399, 404, 403, 415, 421, 430, 434, 440, 443.

² I. Radu, *o. c.*, pp. 113-14.

³ Fényes E., *Magyarországának mostoni lapokai*, Pesta 1839, pp. 8, 50, 183, 266, 337, 381, 412, 427, 452.

⁴ *Ibid.*, p. 214.

alcătuită din: 22 rom.-catolici, 224 gr. catolici (Romîni maghiarisați), 640 reformați și 18 mosaici.

Sályi, „sat unguresc“ în județul Satul-Mare, cu populația alcătuită din: 31 rom.-catolici, 49 gr.-catolici, 584 reformați și 15 mosaici. Gr.-catolicii sînt Romîni maghiarisați.

Acsád, „sat unguresc“ în județul Szabolcs, cu populația alcătuită din: 83 rom.-catolici, 1033 gr.-catolici (Romîni și Ruteni maghiarisați), 555 reformați, 4 gr.-ortodocși, 31 mosaici.

Nyir-Adony, „sat unguresc-slovac“ în județul Szabolcs. Populația este repartisată după confesiuni în modul următor: 338 rom. catolici, 1.045 gr.-catolici, 12 reformați, 16 mosaici. Populația gr.-catolică este alcătuită din Romîni maghiarisați (Ag. katolikusok oláhok volnának de elmagyarosodtak).

Nyir-Lugo, „sat unguresc-slovac“ în județul Szabolcs, cu populația alcătuită din: 667 rom.-catolici; 791 gr.-catolici (în mare parte Romîni maghiarisați), 6 reformați, 10 mosaici.

Szt.-György-Alvany, „sat unguresc-slovac“ în județul Szabolcs. Populația alcătuită din: 313 rom.-catolici, 478 gr.-catolici, 13 reformați, 8 mosaici. Gr.-catolicii sînt Romîni maghiarisați.

Ökösito, „sat unguresc“ în județul Satul-Mare, cu populația alcătuită din: 850 reformați, 50 gr.-catolici (Romîni maghiarisați), 20 mosaici.

Budai-Abrány, „sat unguresc“ în județul Szabolcs, cu populația alcătuită din: 50 rom.-catolici, 95 gr.-catolici, 193 reformați, 6 mosaici.

Almosd, „sat unguresc“ în județul Bihor, cu populația repartisată pe confesiuni în modul următor: 10 rom.-catolici, 180 gr.-catolici, 127 mosaici, 1296 reformați.

Bagomer, „sat unguresc“ în județul Bihor, cu populația alcătuită din: 1.830 reformați; 522 gr. catolici (Romîni maghiarisați), 10 rom.-catolici, 12 mosaici.

Kokad (Olahul-Kokod), „sat unguresc în județul Bihor, cu populația alcătuită din: 1.009 reformați, 280 gr.-catolici (Romîni și Ruteni maghiarisați). Gr.-catolicii mai vorbesc în limba romînă și ruteană (kik oroszul és oláhul már csak törve beszélnek).

Vértes, „sat unguresc“ în județul Bihor, cu populația alcătuită din: 1.102 reformați, 437 gr.-catolici, 75 rom.-catolici, 241 mosaici.

Pocsaj, „sat unguresc“ în județul Bihor. Populația este gr.-

catolică, alcătuită din: Români maghiarizați („Oláh eredetű görkatholikusok“).

Bedő, „sat unguresc“ în județul Bihor, cu populația alcătuită din: 10 rom.-catolici, 850 gr. ortodocși. Aceștia din urmă sînt Români maghiarizați („A olakosok oláh eredetűek“).

Köröszeg-Apati, „sat unguresc“, cu populația alcătuită din: 10 gr.-catolici, 614 reformați, 610 ortodocși (Români maghiarizați)

Szákal, „sat unguresc“ în județul Bihor, cu populația alcătuită din: 142 reformați; 574 gr.-ortodocși, cari sînt Români maghiarizați („Az őhitűek oláh eredetűek“).

M.-Homorog, „sat unguresc“ în județul Bihor, cu populația alcătuită din: 720 reformați, 21 rom.-catolici, 52 gr.-catolici, (Români maghiarizați).

Méhkerek, „sat românesc“ în județul Bihor, cu populația alcătuită din: 2.507 gr.-ortodocși.

Kétegyhaza, „sat românesc-unguresc-german“ în județul Békés.

Batonya, „sat românesc-unguresc-sîrbesc“ în județul Csanád.

Uj-Csanád, „sat românesc“ în județul Csanád, cu populația alcătuită din: 11 catolici, 2.512 gr.-ortodocși.

Apattfalva, „sat unguresc“ în județul Csanád, cu populația alcătuită din: 3.532 gr.-catolici, 67 gr.-ortodocși (Români), 7 evanghelici, 15 reformați¹.

S. Kautz, vorbind despre datele recensămîntului de la 1850-1, ajunge la concluzia că după Împărăția rusească al doilea Stat din Europa cu populația cea mai amestecată este Imperiul austriac, ai cărui locuitori în ordine numerică sînt: Germani, Români, Unguri și Slovaci. Tratînd capitolul referitor la Unguri, spune că mai mulți dintre ei locuiesc în șesul Tisei, dar și aici amestecați cu alte neamuri, „încît nu este ușor să găsești un județ curat unguresc în partea noastră“². Monografia etnografică a Monarhiei austro-ungare, publicată de C. F. v. Czörnig, la 1857, înfățișînd linia hotarului etnic românesc-unguresc, îl arată în Valea Someșului, cit și în ținutul Nyírségului, apoi în județul

¹ Fényes E. *Magyarország Geographiai szótára*, Pesta 1851, IV, 7; III, pp. 177-8, 207, 251; I, pp. 8-9, 11; III, pp. 49, 99; I, pp. 6, 23, 66; II, p. 232; III, p. 219; IV, p. 294; I, pp. 31, 107; III, p. 53; II, pp. 79, 156, 216; I, pp. 28, 101, 193.

² Kautz I., *Az ausztriai birodalom statisztikája*, Pesta 1851, pp. 78-9, 81-2.

Bihor, până la localitățile Darvas și Zsaka, precum și pe teritoriul județelor: Békés și Csanád¹.

Datele de mai sus înfățișează cât se poate mai limpede situația elementului românesc din Ungaria actuală, până la 1850-60, din care rezultă că formam în județele din stînga Tisei un însemnat procent de populație.

Adevărul acesta îl confirmă și hărțile etnografice ale Monarhiei Austro-Ungare, apărute până la 1870, care toate înfățișează întinderea elementului românesc peste frontiera apuseană, în județele șesului Tisei rămase azi în Ungaria. Procentul elementului românesc în comparație cu al celorlalte naționalități îl vedește harta lui A. Ficker, apărută la 1869.

Guvernele ungurești după 1850 încep opera de desnaționalizare a elementului românesc, prin toate mijloacele și pe toate căile pe care Statul le avea la îndemînă.

Mijloacele întrebunțate de foasta Ungarie și puse în serviciul desnaționalizării Romînilor au fost mai multe, însă acelea care au dat mai bune rezultate erau maghiarisarea prin: biserică, școală, administrație, armată, apoi prin falsificarea datelor statistice obținute cu prilejul diferitelor recensăminte, precum și maghiarisarea datorită orașelor, care, prin multiplele lor aspecte economice, comerciale, industriale și culturale, au desnaționalizat populația de altă limbă din preajma hinterlandului lor.

Nu voiu insista amănunțit asupra înființării episcopiei gr.-catolice maghiare, ci voiu aminti numai cîteva lucruri în legătură cu trecutul bisericesc al Romînilor din Ungaria.

Elementul românesc aflător pe teritoriul județelor: Hajdú, Szabolcs, Ugocsa, Satu-Mare și Bihor, începînd de la 1641 înainte, a fost alipit episcopatului rutean de Muncaciu, separîndu-se, nu numai supt raport bisericesc, ci și supt cel politic și național, de către masa românească din Ardeal².

Abia la 1823 au fost cedate episcopiei gr.-catolice romîne de Oradea-Mare 72 sate românești, care până acuma timp de aproape două veacuri au aparținut Bisericii rutene, iar la 1856 alte 94 localități românești de pe teritoriul județelor: Ugocsa, Maramurăș

¹ K. F. Czornig, *Etnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Viera, 1856, vol. I, pp. 14-5.

² I. Radu, *o. c.* p. 10; T. Sebeczky, *Beregh vármegye monográphiája*, Ungvár 1881, vol. II, p. 54.

și Satul-Mare au fost date episcopiei gr.-catolice romine de Gherla¹.

Românii din județele actuale ale Ungariei: Satul-Mare, Bihor, Szabolcs și Hajdú după 1650 au primit în satele lor numai preoți unguri, trimeși de către episcopul rutean, cari, ajutați din partea Statului și încurajați de către autoritatea bisericească, au putut rupe pe încetul toate legăturile sufletești dintre cei încredințați păstoririi lor și restul românismului.

Limba românească folosită odinioară în biserici la toate serviciile publice și de cult a fost înlocuită cu cea ungurească, cărțile rituale românești pe încetul au fost traduse în ungurește și introduse oficial în toate bisericile românești, supt pretextul că Românii nu și-ar mai ști limba.

În veacul al XVII-lea întâlnim în mai multe sate de pe teritoriul județului Szabolcs manuscripte românești, unele transcrise cu cea mai mare grijă și înzestrate cu motive variate de ornamentație, iar, mai târziu, când teascurile tipografiilor din Moldova și Muntenia au început a tipări astfel de cărți, ele erau aduse în număr mare și brăspândite pe teritoriul județelor din Cîmpia, aflătoare în stîna Tisei.

Importul cărților rituale din cele două principate s'a înfăptuit multă vreme nestingherit, până la 1770, cînd Împărăteasa Maria Teresa, parte din motive politice, parte avînd în vedere scopuri materiale, interzice pătrunderea lor în țările de supt coroana ei.

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea liturghia se săvîrșia din cînd în cînd în românește chiar în catedrala din Ujvár².

Cu ajutorul archivelor orășenești și mai ales cu cel al schematismelor episcopiei rutene de Muncaciu, apărute până la 1822, și al celor de Oradea-Mare, apărute între anii 1819 și 1855, se poate dovedi amănunțit, aproape sat de sat, cum a decurs procesul de maghiarizare al populației românești din județele Ungariei actuale: Hajdú, Szabolcs, Satu-Mare și Bihor.

Orașul Hajdú-Dorogh până la 1816 avea două parohii: una ruteană și alta românească. Episcopul de Agria, cu ocazia visitației canonice făcute aici, la 1784, semnaleză de asemeni faptul că a aflat în acest centru doi preoți, unul al Românilor și celălalt al Rutenilor³.

¹ *Ibid.*

² I. Szabó. *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvár-utja, 1896-1912*, Budapesta, 1913, p. 57.

³ I. Böhm. *A liturgikus nyelvekről*, Eilau, 1897 p. 132

Ordinul Mariei-Teresei din 5 Maiu 1765 referitor la conscrierea parohiilor și preoților de rit gr. catolic din Ungaria a produs și în Hajdú-Dorogh o serie de nemulțămiri în populația romină și ruteană

Pentru a li pune capăt, Împărăteasa a trimis la fața locului o comisie de anchetă în anul 1767, cu misiunea să aplaneze neînțelegerile între aceste două neamuri. Comisiunea, în urma unor lungi investigații, a adus următoarea sentință:

„În orașul Dorogh primarul să fie ales totdeauna dintre Ruteni, iar vice-primarul dintre Romîni“¹.

Schematismul diecesei greco-catolice rutene de Muncaciu de la 1822 cuprinde date foarte instructive referitoare la populația județelor Hajdú și Szabolcs, unde la această dată aveam câteva parohii greco-catolice romine puternice, pe lângă care elementul românesc era răsărit printre mai multe filii, peste tot întrebându-se limba liturgică și de vorbire cea românească. Tabloul de mai jos, alcătuit pe baza datelor acestor schematisme, confirmă prezența noastră numeroasă prin satele și ținuturile Nyírségului.

Parohia	Sufletele gr.-catolice	Limba întrebuițată la 1822	Limba întrebuițată la 1896
Bűlköny	2453	ung., rut., rom.	ungurească
Hajdú-Dorogh	8205	" " "	"
Ujfehértó	2253	" " "	"
Kalló Sejmén	1121	rom., ung.	"
Biri	775	" "	"
Nagy-Kalló	955	ung., rut., rom.	ung., ruteană
Napkór	786	rut., rom., ung.	ungurească
Gelse	1142	ung., rut., rom. 1840	ungur., rut. 1895
Makó	2272	rom., ung., rut.	ung., rom., rut.
Kakad	207	rom., rut., ung.	ruteană
Nyir-Acsad	878	" " "	"
Pocsalma	482	românească	rut., ungar. ²

Tabloul alăturat cuprinde parohiile și filiile românești de pe teritoriul diecesei greco-catolice de Oradea-Mare, care prin bula „Christi fideles Graeci“ au fost cedate la 1912 episcopiei greco-

¹ *Ibid.*, p. 135.

² Dosarul episcopiei gr. catolice maghiare de Hajdudorogh, „Arhiva Metropolitană Blaj“, no. 3062. 1898

catolice maghiare de Hajdú-Dorogh. Aproape toate aveau în întâia jumătate a veacului al XIX-lea limba liturgică și de vorbire românească, însă recensământul oficial de la 1910 le-a trecut ca localități curat ungherești.

Numărul curent	Parohia	Filia	Limba populației românești până la 1834	Localitatea arătată la 1910 de către recensământul regesc
1.	Bedő	Ártánd	l. valahică	ungurească
		Bojt	" "	"
		Bors	" "	"
		Berethjo-Szent Marton	" "	"
		Berethjo-újfalu	" "	"
		Darvas	" "	"
		Furta	" "	"
		Gaborjon	" "	"
		Kis-Szanto	" "	"
		M.-Keresztes	" "	"
		M.-Peterd	" "	"
		Váncsod	" "	"
		Vekerd	" "	"
		Zsaka	" "	"
2.	Gyires		l. valahică	ungurească
		Beregh-Böszörmény	" "	"
		Keresztőszeg	" "	"
		Apati	" "	"
		Komadi	" "	"
		Magyar-Homorod	" "	"
		Szaka	" "	"
		Tărianu	" "	"
		Vizes-Gyari	" "	"
3.	Sântul-Mare		" "	"
		Bihor	" "	"
		N.-Kereki	" "	"
4.	Szent András		" "	"
		Szent-Iónas	" "	"
		Uj-Palato	" "	"

5.	Mako		l. val., hung., rut.	„
		Apalfalva	„ „ „ „	„
		Földeak	„ „ „ „	„
		Nagy-Lok	„ „ „ „	„
		Tot-Vuceulos (?)	„ „ „ „	„
		Zombor	„ „ „ „	„
		Batonya	„ „ „ „	„
6.	Sfârnaș		l. valahică	ungurească
		Ciocaia	„ „	„
		Salard	„ „	„
		Sant Ibeur (?)	„ „	„
		Sojib	„ „	„
7.	Fogernic		„ „	„
		Nagy-Tótfalu	„ „	„
8.	Almosd		„ „	„
9.	Bagomer		„ „	„
10.	Hoszapali	Barond	l. val., hung.	„
		Dancsahaza	„ „ „	„
		Derecske	„ „ „	„
		Földes	„ „ „	„
		H.-Bogos	„ „ „	„
		Koba	„ „ „	„
		Kis-Pirtes	„ „ „	„
		Konyor	„ „ „	„
		M.-Palyi	„ „ „	„
		Nádulvar	„ „ „	„
		Nagy-Bayom	„ „ „	„
		Püspök-Ladany	„ „ „	„
		Sáp	„ „ „	„
		Sáránd	„ „ „	„
		Szerep	„ „ „	„
		Szorata	„ „ „	„
		Tépe	„ „ „	„
		Tetoteen	„ „ „	„
		Udvori	„ „ „	„
11.	Kokad		val., rut., ung.	„
12.	Nagy-Letha		valahică	„
		Dioszeg	„	„
13.	Pocsaj		„	„
		Esztar	„	„

	Telegyfalva	"	"
	Heneida	"	"
	Palborthida	"	"
14.	Vérthes	"	"
15.	Acsad	val., rut., ung.	"
	Martonfalva	" " "	"
16.	Adony	valahică	"
	Aszonyvására	"	"
	Otomani	"	"
17.	Chiniz	"	"
	Vamos Pirtsap	"	"
	Hajdonicale (?)	"	"
18.	Silindru	"	"
	Ér. - Selmény	"	"
19.	Torcia	"	"
	Cherșereu	"	"
20.	Petreu	I. valahică	ungurească
21.	Nyir Adony	"	"
22.	Piskolt	"	"
23.	St. Gy.-Abrany	"	"
	Budai-Abrany	"	"
24.	Vasad	"	"
25.	Amacz	"	"
	Ombod	"	"
	Pálfalva	"	"
	Petyeny	"	"
	Szam.-Korogy	"	"
26.	Urziceni	"	"
	Berea	"	"
	Foeni	"	"
27.	Diudileag	"	"
28.	Domabida	"	"
29.	Andrid	"	"
30.	Istrăic	"	"
31.	Genci	"	"
32.	Căpleni	"	"
	Berveni	"	"
	Cămin	"	"
33.	Moftinul-Mic	"	"
	Moftinul-Mare	"	"

		l. val , rut., ung.	ungurească
34.	Curtuișeni		
	Valea-lui-Mihaiu	" "	"
35.	Tăriam	l. valahică	"
36.	Careii-Mari	" "	"
37.	Portița	" "	"
	Irina	" "	"
38.	Resighea	" "	"
	Petreu	" "	"
39.	Vesend	" "	"
40.	Boghiș	" "	"
41.	Cseglőd	" "	"
	Sima	" "	"
	Szamos-Becs	" "	"
	Tatarfalu	" "	"
	Totfalu	" "	"
42.	Csenger-Ujlak	" "	"
	Ura	" "	"
43.	Doba	" "	"
44.	Cetatea-Veche	" "	"
	Dora	" "	"
	M.-Unger	" "	"
45.	Petea	" "	"
	Atya	" "	"
	Gecz	" "	"
	Pusta-Dorvetului	" "	"
46.	Poresalma	" "	"
	Angrydos	" "	"
	Gyűrtelek	" "	"
	Ökörike	" "	"
	Patyod	" "	"
	Rápolț	" "	"
	Saly	" "	"
	Tulyod	" "	"
	Tunyog	" "	"
47.	Vétes	" "	"
	Gyűlvesz	" "	"

(Urmază.)

¹ *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadiensis graecoritus Catholicorum, pro anno 1839, Oradea, 1839.*

DĂRI DE SAMĂ

Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, volumul II, *Limbile balcanice*, apărut în „Biblioteca Enciclopedică”, Fundațiile pentru literatură și artă „Regele Carol al II-lea, București 1938.

După mai multe comunicate, publicate în cele mai mari cotidiane din Capitală, care anunțau apariția acestei lucrări, lată, în fine, că o avem acum la îndemână, spre a putea face o scurtă dare de samă în paginile acestei reviste.

Întreaga lucrare de 127 de pagini (dintre care 33 de pagini sînt ocupate de prescurtări, bibliografie și indice) cuprinde două părți. În partea întâia (pp. 25-73) se face o expunere a materiei, precedată de o introducere, în care faptele de limbă sînt considerate supt înriurirea unui complex de împrejurări din perioada veche; în partea a doua, se intră direct în subiect, vorbindu-ni-se despre unitatea balcanică.

Resultatele la care a ajuns autorul sînt aceleași care, în ultima vreme, s'au împus aproape la cea mai mare parte dintre istorici și lingviști, și le-am dat și eu în „Romanitatea Balcanică”: anume așa-numitele trăsături balcanice ale limbii noastre se datoresc, întâiu substratului comun, al doilea, civilizației comune care s'a dezvoltat prin simbiosă, în veacul de mijloc, la toate popoarele balcanice.

Plecînd de la aceste două premise, rezultă că toate asămănările ce se arată între limbile romină și albanesă, — în parte și bulgară, — pleacă de la fondul traco-illric; restul asămănărilor cu celelalte limbi se datorește înriuririlor reciproce.

Trecînd la indicațiile bibliografice, observ unele lipsuri care trebuiesc neapărat relevate. Anume, se citează lucrări de mai puțină însemnătate și nu se dă niciuna din operele lui N. Iorga, de și se cunoaște foarte bine marea contribuție a savantului nostru istoric în această direcție. În privința aceasta, mă mulțămesc să relevez un singur fapt. În vreme ce aproape cea mai mare parte dintre lingviști au încercat să-și lămurească afinitățile albano-romine pe calea împrumutului, N. Iorga le-a explicat în toate scrierile sale, dar mai ales în ultima operă de sintesă, „Istoria Romînilor” = „Histoire des Roumains” (vol. I, partea I-a), din substratul comun. Ceva mai mult, N. Iorga, lucrînd în această direcție, a încercat cu mult succes să explice și trăsăturile co-

mune ce caracterizează instituțiile popoarelor balcanice în excelența lucrare intitulată „Le caractères commun des institutions du Sud-Est de l'Europe“ (Paris 1929). Iată, prin urmare, atâtea fapte, care n'ar fi trebuit să lipsească din lucrarea lui Al. Rosetti. Tot în indicațiile bibliografice ipseșc lucrările comparatistului K. Oştir și, mai ales, ale lui H. Pedersen. Cel d'întăiu a încercat să lămuirească o serie de fapte de limbă din domeniul albanes în legătură cu limbile asianice (alarodiene). Ultimul ni-a dat cel mai bun studiu asupra vechiului element grec din limba albanesă (cf., *Indogerm: Forsch.*, XLIV, 13 și urm.), dar mai ales acela despre guturalele din această limbă, publicat în *Zeitschr. f. vergl. Sprachf.*, XXXVI, p. 306. Firește, în timpul din urmă s'au publicat multe lucrări în acest domeniu. Dar totuși, dacă ar fi fost mai puțină nevoie bună oară să se citeze autori ca Mutafciiev, Thumb, Helbig, Skok, Bartoli, etc., nu trebuiau să lipsească nici cei indicați mai sus.

Vorbind despre bilingvismul popoarelor balcanice, autorul admite ca termen al doilea numai limba greacă. De fapt, pentru cine a cunoscut bine realitățile balcanice, lucrurile au trebuit să se petreacă altfel. Mai întâiu de toate, bilingvismul în Balcani a fost de două feluri: unul natural și altul voit. La bilingvismul de prima categorie, termenul al doilea a variat după Ținut. Astfel, Macedoromânii, cari veniau în contact cu Grecii, aveau ca termen al doilea limba Grecilor, însă cei cari trăiau în mijlocul Slavilor, aveau bulgara sau sirba. Aici, la noi, în Dacia, Slavii bilingvi, cari s'au topit în mijlocul nostru, aveau ca termen al doilea limba romină, iar Vlahii medievali din Serbia și Bulgaria, sirba și bulgara. La bilingvismul de categoria a doua, care s'a produs și se produce și astăzi în mod conștient, termenul al doilea, la Sud, a fost limba greacă, iar la Nord slava bisericească. Dacă venim ceva mai aproape de vremurile noastre și ajungem la epoca fanariotă de la noi, vom vedea că, atunci cind unii dintre boierii romini nu numai că vorbeau grecește, dar scriau și versuri cu strofe amestecate în această limbă, aveau ca termen al doilea limba greacă.

Al. Rosetti, ocupindu-se cu mișcările de populație în Balcani, citează ca exemplu pe cele serbo-croate, luind ca model studiul filologului sîrb Belić, publicat în „Le Monde slave“. Aici trebuie să-l atrag luarea aminte că învățatul sîrb, atunci cind vorbește de dialectul „štokavian“ din Macedonia, confundă graiurile

sirbești cu cele bulgărești. Această confuzie nu o face pentru că nu știe cum stau lucrurile de fapt, ci numai fiindcă vrea să elimine graiurile bulgare din Macedonia sirbească.

Această tendință se observă și mai mult în ultima lui lucrare asupra dialectului din Galicinic (*Galički Dialekta*, Belgrad, 1935), un ținut aproape de așezările românești din Nordul Macedoniei, în care, vroind să scoată Sirbi pe toți Bulgarii din Sudul peninsulei balcanice, consideră graiul lor ca un vechiu dialect „štokavian”, ceea ce nu numai după mine, dar chiar după părerea celor mai eminenți slavisti, este fundamental greșit. Păcat că Rosetti, care intenționa să vorbească despre aceste lucruri în lucrarea de față, n'a asistat la a doua conferință, ținută, în anul trecut, aici, la București, a slavistului polon Malecki, care a vorbit tocmai în chestiunea care îl preocupa. Așa dar mișcările de populațiuni, despre care face mențiune Belić, n'au fost numai sirbo-croate, ci și bulgare.

Mai departe, Al. Rosetti, vorbind despre răspindirea limbii romine, susține că aceasta, după cunoscătorii realităților balcanice, ar fi fost atât de ușor de deprins în veacurile de mijloc, încât ar fi ajuns un fel de „lingua franca”. Cine sînt acești cunoscători ai realităților balcanice, dinsul nu ni spune. Pentru Balcanici, cari trăiesc în așezări amestecate, toate limbile sînt ușoare. Ei le învață pe calea bilingvismului natural, fără să-și dea samă. Este destul ca, într'o colectivitate lingvistică cu graiu amestecat, Românii să fie mai numeroși, pentru ca aceștia să li impună celorlalți limba. Din aceasta rezultă că, dacă limba romină a ajuns să impună celorlalte neamuri, aceasta s'a întîmplat, nu pentru că ea era ușoară, ci fiindcă în totdeauna Românii au trebuit să fie mai numeroși. Acolo unde ei se aflau în minoritate, „lingua franca” a trebuit să cedeze, oricît de lesne de învățat ar fi fost pentru străini. Este drept că în veacul de mijloc ea a primit multe elemente străine și, prin aceasta, ar fi fost mult mai accesibilă străinilor, totuși ea n'a ajuns o limbă mixtă. Tot în acest capitol Al. Rosetti reproduce în notă părerea regretatului V. Pirvan, după care numele *Romanus* nu s'a putut conserva decît la Nord. Dar, atunci, cum s'ar putea explica continuarea lui și la populațiunile românești din Sudul Peninsulei Balcanice? Nu cumva crede autorul că aceștia l-ar fi adus din Dacia?

În capitolul despre limbile tracă și iliră, Al. Rosetti primește cu rezervă ideea că acea d'întăiu ar fi arătat diferențieri regionale. Firește, întru cit nu știm nimic pozitiv în această privință, iar resturile de limbă ajunse până la noi sint prea insuficiente, este greu să ne putem pronunța într'un fel sau altul, mai ales că nici grafiile scriitorilor greci nu presintă destulă garanție. Dar, oricum, cind este vorba despre o limbă vorbită pe un teritoriu atît de întîns și varlat ca înfățișare fizică, precum îl cunoaștem azi, nu se poate exclude prezența deosebîrilor idiomatice. Aceiași rezervă o arată autorul și față de presupusa înrudire ce se crede că ar fi existat între traca și ilira, mai cu samă că ele ar fi fost separate prin deosebirea de tratament a guturalelor. Chestiunea guturalelor se arată complicată pentru toate limbile indo-europene, nu numai pentru traco-ilira, spre a putea fi discutată în această revistă. Aici vreau să adaug că, supt acest raport, nu se poate trece ușor peste dovezile aduse din domeniul fonetismului și al morfologiei (cf. N. Jokl, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, 44²). În schimb, Al. Rosetti privește fără rezervă originea tracă a sufixului *-esc*, care pentru mine pare neverosimilă. Sufixul alb. *-shtë*, *-shtë* nu deriva adiective, ci adverbe. De altfel, comparația sufixului nostru cu acela din limba albanesă nu este clară din faptul că, în afară de pagina 92 din gramatica albanesă a lui Weigand, autorul trebuia să citească și pagina 39 La Pekmezi exemplele sint amestecate. Despre aceasta și despre alte chestiuni mai mărunte voiu vorbi mai pe larg într'o revistă de specialitate străină.

Ocupîndu-se cu delimitarea zonelor de influență greacă, Al. Rosetti reproduce faimoasa linie de demarcație a lui Jireček între lumea romană și lumea greacă în Balcani. Se știe de cite ori s'a revenit asupra ei și cit de puțin temeiu se pune astăzi pe ea, cind este vorba despre limba greacă vorbită, nu scrisă, la populațiile indigene din peninsula. În schimb, autorul recunoaște că prezența inscripțiilor grecești într'o localitate nu arată numai decit că populația din acea localitate vorbea grecește. Aceasta este și părerea mea, de care Al. Rosetti, de altfel, face mențiune, iar N. Iorga a susținut-o în toate scrierile sale privitoare la vechile stări culturale din Balcani. În legătură cu aceasta, Al. Rosetti, vorbind despre cultura greacă, observă că o amestecă prea mult cu cea bizantină. Dinsul spune: „Ci-

vilisația greacă a exercitat o influență covârșitoare asupra popoarelor balcanice; în tot cursul veacurilor de mijloc s'a exercitat asupra popoarelor balcanice civilizația bizantină, nu greacă veche". În felul acesta vorbește și Ostrogorski, în articolul la care el se referă.

Sînt de acord cu Al. Rosetti, cînd, vorbind despre vechile elemente germane în limba romînă, susține că această țesă pînă acum nu este cu nimic probată. În cazul acela, cu n'aș fi dat o întindere atît de mare capitolului care se ocupă cu această problemă.

În partea a doua a lucrării se face o expunere a faptelor de limbă cunoscute, fără să se aducă o nouă contribuție. Fără îndoială, în stadiul actual al cercetărilor în acest domeniu, este greu să se adauge ceva nou la ceea ce s'a știut. Aceasta, mai ales cînd este vorba despre partea lexicală. Păreră mea este că, în privința aceasta, la fel ca și în problema limbii substratului autohton traco-iliric, numai investigațiile etimologice mai pot aduce o oarecare lumină. Fără de acestea, toate încercările rămîn zădărnice. Ca probă avem cele două volume din „Originea Romînilor” de Al. Philippide. În primul volum ni se dă atita material din fondul traco-iliric, iar în al doilea se înșiră tot ceea ce s'a știut privitor la afinitățile albanoromîne. Cu toate acestea informația noastră rămîne tot atît de săracă ca și aceia pe care o avem din studiile indo-europeniștilor și albanologilor cari s'au ocupat cu aceste probleme.

Th. Capidan.

Dr. Abdullah Zihni Soysal, *Z dziejów Krymu* („Din istoria Crimeii”), Varșovia 1938.

Lucrarea d-lui Soysal umple un mare gol în istoria sud-est-europeană. Asupra Tatarilor din Crimeia s'a scris foarte puțin și se știe și mai puțin, în special la noi. Din această cauză știrile aduse de d. Soysal sînt și pentru noi importante.

Autorul începe cu epoca mai veche a peninsulei Crimeii. După Scîți și Greci, Crimeia a intrat în stăpînireă Romanilor. Apoi se arată ce urme a lăsat trecerea pe acolo a diferiților barbari: Avari, Huni, Cazari, etc. Din Cazari derivă Caraimii de astăzi din Crimeia. Asupra Găgăușilor din Dobrogea și Basarabia spune că ar fi descendenți ai Uzilor (o ramură a Pucenegilor).

Describe pe larg strălucirea patriei tătărești supt Girghiz-Han, apoi decăderea Statului după moartea acestuia (1224), cînd Crimeia, stăpînită de Horda de aur, a încăput pe minile fiului său mai mare, Ciuci.

După aceasta trece în revistă istoria diferiților Hani tătărești, cari nu odată au avut legături și cu Voevozii noștri. În această privință se aduce o bogată literatură. Supt Domnia Hanului Hagi-Ghirai, în anul 1428, Crimeia s'a declarat țară independentă. Urmașul său, Mengli-Ghirai, a recunoscut Poarta Otomană drept suverană. Cu această ocazie s'a încheiat și un tratat de alianță între Turci și Tatarî, în urma căruia Tatarîi vor urma totdeauna sfaturile Turcilor. Dar numai marile expediții militare, cu substrat politic, erau din ordinul Turcilor, desele incursiuni ce se făceau fie în Rusia, în Polonia sau în Țările Românești, erau organizate din cauza foamei și a sărăciei ce bîntuiau în viața Tatarîlor din Crimeia.

Busola politică a Hanilor din Crimeia era totdeauna lupta cu Moscova. Țările care erau în dușmănie cu Țarul deveneau aliatele naturale ale Tatarîlor.

Dar Tatarîi, de ceia ce s'au temut n'au scăpat. La 21 April 1783, printr'un manifest, Ecaterina a II-a a încorporat Crimeia la Rusia. Astfel independența Tatarîlor de acolo a luat sfîrșit. Rușii, prin Patiomchin, au distrus libertatea și țara Tatarîlor crimleni. O mare parte dintre Tatarî au perit și au fost forțați să emigreze, iar în locul lor au fost aduși coloniști ruși, cari au schimbat caracterul tătăresc al Crimeii.

În timpul revoluției rusești, și Tatarîi din Crimeia au încercat să-și recapete independența. La 3 Martie 1917 s'a publicat provisoriu o Constituție. Dar, cu toate eforturile Tatarîlor, Crimeia, în cele din urmă, a căzut supt stăpînirea sovietică.

În timpul revoluției rusești acela care a luat comanda Tatarîlor din Crimeia a fost generalul Matei Sulkiwicz, Tatar polon, care a fost primul organizator al Tatarîlor de pe frontul românesc (la 25 Iunie 1918).

Ca încheiere autorul arată că Tatarîi din Crimeia au clădit o civilizație proprie. În toate domeniile culturii omenești ei au avut reprezentanți demni de invitat. Săpăturile arheologice, făcute în ultima vreme, întăresc aceste afirmații.

Asupra culturii Tatarîlor în evul mediu au scris următorii

autori vechi: Michailo Lithuanus, *De moribus Tartarorum, Lithuanorum et Moschorum*, Basel 1615 (scrisă în 1550), și Martin Broniowski, *Tartariae descriptio*, Colonia 1595.

La urmă se dă o listă de toți Hanii tătărești, indicindu-se anii de domnie.

T. Holban.

Pietro Orsi, *Storia mondiale dal 1814 al 1938*, I, Bologna 1938 ; II, *ibid.*, 1871-1919.

Într'un frumos volum de peste 400 de pagini, d. Pietro Orsi dă prima parte, 1814-71, dintr'o istorie universală a epocii contemporane, începind cu tratatele din Viena. E dezvoltarea cărții anterioare, *Gli ultimi cento anni di storia universale*, care a avut două ediții și a fost tradusă și în limba englesă, de două ori.

Expunerea e scurtă și, în genere, exactă. Se apasă asupra unor fapte de istorie italiană puțin cunoscute: uciderea, la căderea „regatului italic“ a lui Prina, primul ministru al vice-regelui Eugeniu, amănuntele privitoare la tinereța lui Carol-Albert (născut din tată care trecuse la Francesi și din mamă saxonă, care se remărită cu un Frances; crescut în provincia franceză; concurent ducele de Modena, soț al unei princese de Savoia; iea parte la represiunea revoluției spaniole), primejdia de a fi ars în leagăn, la Florența, a lui Victor-Emanuel; conspirația, la 1830, a lui Menotti și Misley, și cu ajutorul fiilor lui Ludovic Bonaparte; indemnul romantic anonim către Carol-Albert; unele știri despre primii ani ai lui Mazzini (și plan în Corsica); executarea inițiaților din armată la Genova; mama elvețiană a lui Cavour (Adelaida Sellon d'Allaman); visul de tinereță de a fi primul ministru al Italiei; înaintașii lui Disraeli bancheri la Veneția, veniți din Spania; mișcările înainte de 1848 (Gioberti, frații Bandiera, d'Azeglio, începuturile lui Piu al IX-lea), atitudinea guvernatorului „constituțional“ Palfy la Veneția în 1848; noile agitații de la 1853; precisarea felului cum Napoleon a III-lea a pretins Italiei cedarea Savoii și Nizzei (față de anexarea, pregătită, a Toscanei și părților vecine; și măsurii de suzeranitate la Monaco), o amintire de la generalul Türr despre vestita trimetere de arme la Galați, condițiile în care Cavour avu, la moarte, mîngîierile Bisericii; oferta lui Victor-Emanuel de a se așeza trupul celui mort de sforțări supraomenești la abia cincizeci și unul de ani în necropola de la Superga a dinastiei (prin

familia Visconti-Venosta, de la o nepoată, se continuă neamul), intenția viitorului prinț muntegrecan Nichita de a lupta lângă Garibaldi, participarea a doi Italiani la comisiunea pentru canalul de Suez și la apărarea lui Lesseps contra furioaselor critice engleze, chiar și printr'o lucrare venețiană, planul italian de a se plăti prin subscripție datoria publică (G. B. Bottero).

Despre Răsăritul european se vorbește, cu unele aproximații, în capitolul IV, — cu simpatie pentru Romîni (p. 71), apoi paginile 138 și urm., — în cel despre războiul Crimeii (XII), paginile 355 și urm.

Ilustrația e nouă și distinsă.

Pentru edițiile viitoare, însemnăm amical: Romîni nu sînt în Balcani și n'au ură cu nimeni; nu toți Albanesii renegară; Caragheorghe fu ucis de Sirbi, nu de Turci; „hospodari“ e un titlu rusec dat fără rost Domnilor noștri; Akerman („Cetate Albă“) nu „Äkermann“; Ioan Capodistria, fără „de“; Navarino fără doi r; nu „boierii“ au făcut pe „1848“ la noi; Kutayeh în loc de „Kutafia“; Focșani în loc de Foksanj; regele Gheorghe al Greciei se chema la început, în Danemarca, *numai* Willem; Cuza nu s'a retras la Viena, ci la Döbling, și nu la Paris. Aiurea, „ducele“ de Morny (p. 251); Flahault nu era „general“.

Volumul al II-lea (1939) merge de la 1871 până la 1914. Aceleași calități de claritate și precisiune; e de prețuit afirmarea punctului de vedere italian, care e acela, naționalist, al vechii generații, care nu ținea samă atîta de formele în care se îmbrăca avîntul rasei. Prețuire rece a lui Mazzini (p. 12). În legătură cu dinastia italiană se face un larg loc și Spaniei supt regele Amedeu (pp. 27-30). Interesante speranțele italiene la Congresul din Berlin că Austria, întinzîndu-se în Balcani, va ceda Trentinul (p. 70). Și pentru aspirațiile asupra Tunisului (pp. 70-3; pentru aceasta căzu Cairoli cînd Franța se instalează în regența tunisiană). Splendidele cuvinte ale lui Carducci la moartea lui Garibaldi (p. 74). Se arată originile italiene ale cancelarului Caprivi (de fapt: de Caprari di Montecuccoli). Se face dreptatea cuvenită atît de calomniatului Crispi (p. 136, nota 2) și apoi tot așa de maltratatului Giolitti (p. 225). Se arată toată mișcarea iredentistă din Austria. Pretutîndeni se exprimă sentimente de prietenie, cu totul neobișnuite astăzi, față de Franța (v. p. 250).

Dar note originale se întâlnesc și în ce privește istoria altor State. Chiar și cu privire la Camera franceză din 1871. Noi și bogate capitolele despre expansiunea colonială (IV, V, XI și XIII). E ca o revelație a unei lumi nouă: adunarea informațiilor a trebuit să fie neobișnuit de grea. Nu se uită nici Persia (în cap. XI). Larg e și capitolul american (VI) (cuprinzând și Americile centrală și sudică).

E vrednic de atenție capitolul despre „noua fasă a chestiei Orientului“ (p. 45 și urm.).

Se face un loc destul de însemnat și Statelor mici, care ar trebui judecate odată nu după kilometri și numărul locuitorilor, ci după ce au dat ca noutate și cultură. Sintem măguliți că d. Orsi presintă după tabloul lui N. Grigorescu pe Osman-Pașa în fața lui Carol I-lea. Se recunoaște dreptatea românească în Ardeal (pp. 14, 98, 275, 536). Se uită însă accesiunea României la Tripla Alianță (*ibid.*). Și, pentru prima noastră reformă agrară, p. 214, nota 1.

Extrem de rari lucruri de îndreptat pentru o nouă ediție: România, totdeauna autonomă, și Serbia, care până la 1804 și, teoretic, și după, era o colecție de provincii otomane, nu pot fi puse, cu toată valoarea militară a poporului sîrb, pe același plan (v. p. 45). La pagina 49: Gorciacoff, nu Gorsciakoff. La 1876 Turcii nu fură atacați în „Bulgaria“ (p. 51). La 1877 ei nu „assalirono“ „teritoriul român“ (p. 55). Operațiile din regiunea Vidinului se făcură *contra* voinții Rușilor (p. 56). „Napoleon al IV-lea“ era Louis, nu Eugène în primul rînd (p. 76). Înainte de Sîlvnița armata bulgară nu era în Rumelia (p. 95). La pagina 271 trebuie adaus la „Dobrogea“ complementul: „de Sud“. La paginile 318-9: Prinkip și Potiorek.

Oricine caută *toate* faptele politice importante din această istorie întinzîndu-se peste două veacuri nu poate găsi în scurt o mai bună călăuză decît aceasta. Sînt deosebit de interesante știrile personale ce se adaugă în notă (v., d. ex., aceia despre rămășițele, la S. Domingo și Havana, ale lui Cristofor Columb; p. 164, nota 1). Date statistice se adaugă adesea.

Ilustrația e excelentă și curagioasă, dînd figuri reprezentative ca un Cecil Rhodes, un Rampolla, un Piu al X-lea, un erou italian, Împărăteasa Chinei, Împăratul Mutsuhito al Japoniei, amiralul Togo, plenipotențiarî ruși și japoneși în America. Execuția e perfectă.

Păr. Eusebiu Roșca, *Monografia Mitropoliei ortodoxe române a Ardealului, începând de la reșausarea Arhiepiscopului-Mitropolit Andrei, baron de Șaguna, până astăzi*, Sibiu 1937.

Păr. Eusebiu Roșca, autor al *Monografiei Institutului Seminarial teologic-pedagogic „Andreian“* (Sibiu 1911), dă la iveală acum o nouă și folositoare operă.

Se reiea biografia marelui arhieru. Se vede că alegerea lui Procopie Ivacicovici de la Arad, în locul lui Popasu sau lui Popea, se datorește stăruinții lui Vincențiu Babeș. Se vede cum alesul, care avea intenția de a rămânea Mitropolit după alegerea ca Patriarh sîrbesc, trebui *silit de Guvern* să părăsească primul loc, pe care abia îl ocupase. La instalarea lui patriarhală crezu bine să meargă, absolut fără rost, nu numai Babeș, dar și viitorul Mitropolit Ioan Meșianu; p. 21. Ales în loc, cu 64 de voturi față de cele 40 ale lui Popea, Popasu nu fu aprobat de Guvern. Atunci Miron Romanul, care n'avuse decît *un vot*, căpătă 43 față de 46 albe, și numai o nouă votare îi dădu o majoritate însemnată față de mult mai popularul Popea (Decembre 1874). Se înseamnă tristețe certe prin broșuri în 1875, Bariț amestecîndu-se cu Babeș și cu Meșianu; pp. 25-7. Acesta din urmă birui contra lui Popea, din nou înlăturat, la vacanța din Octombrie-Decembre 1898. Biruința s'a cîștigat printr'o nouă intrigă, arhimandritului Ilarion Pușcariu, partisan al celeilalte candidaturi, asigurîndu-i-se Aradul, pe care nu l-a avut; p. 27. N'a lipsit nici lupta noului Mitropolit cu Partenie Cosma, care-l ajutase esențial.

Păcat că același spirit intrigant deosebește paginile consacrate succesiunii la 1916 a lui Vasile Mangra, necredincios față de ideia națională. Dar se vede de acolo că la acest prilej și alții n'au călcat cu totul drept, de și au avut vreme să șteargă prin activitatea lor ulterioară un moment de slăbiciune. Conflictul autorului cu viitorul episcop și mare ctitor bisericesc Nicolae Ivan era mai bine să se îngroape. Nimic nu poate scusa trecerea la Unguri a unui P. Ionescu, orice merite ar fi avut. Se afirmă că și Roman Ciorogariu a votat pentru Mangra, despre a cărui atitudine politică nu se spune aici nimic. Cele trei iscălituri pentru examinarea lui canonică sînt de sigur adînc regretabile, dar mai ales participarea celor ce au iscălit la hirotonirea alesului, cu discurs al episcopului Ioan Popp de la Arad; pp. 41-2. Se

vorbă și de „viața moralmente neexcepționabilă“ a lui Mangra, tertindu-i-se doar opoziția față de Miron Romanul; pp. 44-5. N'a lipsit nici felicitarea lui I. Mișu; p. 45. Scrisoare în unguerește a protopopului Saftu de la Brașov, care s'a vrut apoi după unire episcop la Rimnic și pe urmă Mitropolit al Ardealului; pp. 45-6. Discurs lăudător al lui Ivan; p. 46 (cetim: „Războiul acesta nu noi l-am dorim, ci el este opera conducătorilor pățimași și scurți de vedere, a conducătorilor cari, spre nefericirea ei, azi conduc destinele României, aliata noastră de ieri“; *aceste grozave lucruri acuma le aflăm*). Se lasă deschisă întrebarea dacă moartea, în Octombrie 1918, a lui Mangra a fost prin sinucidere; p. 47. Firește că au urmat anulările impuse de noua situație.

Dar autorul însuși apere, în Octombrie 1916, apoi în Iulie 1918, ca vicariu al lui Mangra; pp. 56, 59.

Cartea trece la istoria episcopilor. Aceleași intrigi revin. Se adaugă și capitolul dureros al strinselor legături ale episcopului de Arad Iosif Goldiș cu Tisza; pp. 80-1. Ce scurt se scrie despre credinciosul episcop Popea! Autorul lămurește că întravederea cu Apponyi la 1909 i-a fost cerută de acesta; pp. 87 și urm. Din nou revelațiile sînt extrem de dureroase; p. 93 și urm. Ar fi bine să se audă însă și partea cealaltă. Prețioase știrile despre odioasa „Zonă Culturală“ din 1918 a Guvernului maghiar.

Ce păcat că s'au scris astfel de lucruri, dar mai ales ce păcat că s'au putut scrie!

* * *

Dr. V. Gomoiu și dr. V. Plătăreanu, *Centenariul Spitalului Brîncovenesc (1837-1937)*, București 1937.

Se vor găsi aici pagini documentate, în mare parte nouă, despre una din cele mai strălucite opere de caritate ale nobilei boierimi de pe vremuri. Se vede că spitalul se lucra încă din 1835. Safta Brîncoveanu, născută Balș, se vede scriind aproape numai grecește. Ca primi doctori și un Italian, un Englez (?). Se urmează apoi cronica stabilimentului, an de an, cu intercalarea documentelor. Foarte interesante știrile despre epoca Marelui Războiu (mutare la Galați, apoi la Iași).

* * *

Ștefan Mărcuș, *Sătmar*, I, Oradea 1938.

Lucrarea de față continuă o alta, *Din trecutul Sătmarului*

(1932), care nu ni s'a trimes și nu este în librării, și acest volum va fi urmat de două altele, a căror apariție, după bogăția știrilor din cel d'intăiu, e de dorit.

Drepturile românești sînt sprijinite și pe elocvente mărturii maghiare. Până la 1657 consilierii romîni din Sătmar jurau românește; volumele respective au dispărut mai de curînd, în chip misterios; p. 19. Mărturia e a istoricului ungar al orașului, Borovszki.

Pentru activitatea literară a Romînilor din aceste părți, p. 22.

Partea istorică începe și cu considerații geologice, culese cu îngrijire (la pagina 86, eu nu consider regiunea Sătmarului ca făcînd parte din basa propriu-zisă dacă). Semnalarea cetăților dace de la Boinești, Seini, Cetatea-de-Piatră și Arded, în regiunea sătmareană; p. 103; v. și p. 111.

Numele de „Sătmar“ rămîne încă o enigmă.

N. Iorga.

CRONICA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„La Praga a murit, săptămîna trecută, doborît de un atac de cord, profesorul universitar Miloș Weingart, unul dintre cei mai renumiți filologi ai vremii noastre.

„Miloș Weingart și-a făcut studiile la Praga, unde și-a luat doctoratul în filosofie în 1913 cu cea mai mare distincție „sub auspiciis imperatoris“. De la 1914 la 1918 a fost profesor secundar la Praga și colaborator în comisiunea pentru publicarea dicționarului mare al limbii cehe. În 1919 și-a trecut docența la Praga pentru filologie slavă și în 1921 a fost numit profesor la noua Universitate slovacă din Bratislava, unde timp de șase ani și-a făcut o puternică școală de filologi tineri, a organizat seminarele de filologie slavă de acolo, precum și societățile științifice în formație, a fost decan al Facultății de litere în 1924-25 și în anul următor rector al Universității, fiind în vîrstă de numai treizeci și cinci de ani. În urma trecerii la pensie a profesorului său de la Praga, dr. Fr. Pastrnek, a fost chemat la Praga, unde a fost decan al Facultății de filosofie în anii 1930-1.

„Activitatea științifică și de scriitor, de organizator și de profesor a profesorului dr. Weingart a fost excepțional de multifaterală și intensivă. Domeniul său era, de fapt, limba veche slavă a

apostolilor Ciril și Metodiu, a elevilor lor și a operelor lor în mijocul tuturor popoarelor slave. În chestiunea aceasta a scris, în 1928, un studiu: „Asupra dicționarului limbii vechi slave”, la alcătuirea cărui a lucrat sistematic mai ales la Praga, adunând un material imens, care cine știe dacă va mai putea fi pus la punct și tipărit. În domeniul acesta autoritatea lui era atât de mare, încât, în anul 1934, la congresul bizantinologilor de la Sofia a fost ales președinte al comisiei de editare a textelor vechi slave, având, ca membri, specialiști străini mari mult mai bătrâni. Tot din domeniul acesta fac parte studiile lui asupra influenței limbii vechi slave la Cehi, Slovaci, Poloni, Croați și Ruși și asupra importanței epocii Sfintului Vaclav, studii prin care a răsturnat opiniile dominante până acum. A studiat începuturile bogomilismului, influențele bizantine în literatura religioasă slavă, influențele politice și sociale asupra istoriei limbilor literare slave, starea actuală a limbilor literare slave, — studii care întrec prin orizontul și erudiția lor toate încercările anterioare. Se ocupa cu o deosebită dragoste de influențele personale asupra diferitelor domenii științifice ale slavisticii, de rolul pe care și-au jucat diferite personalități mari în dezvoltarea științei și conștiinței slave, scriind o lungă serie de monografii asupra celor mai distinși slavi și chiar asupra lui Meillet, căutând să surprindă mereu raportul dintre absolut, dintre adevărul impersonal și neschimbător și dintre adevărul individual: al convingerii, bunăvoinței, al dispoziției momentane a învățatului.

„Studiile sale asupra limbii cehice literare sînt de asemenea foarte apreciate, și este interesant de subliniat că de multe ori el studiază, nu numai cuvîntul ca termen, noțiune și expresie, ci se interesează de armonia generală a structurii limbii și a purității ei din toate punctele de vedere. Ca o raritate distinsă în filologie, profesorul Weingart era și un musicant distins și și-a folosit din plin și talentul acesta pentru a studia limba cehă în musica operelor naționale, neputînd însă să publice o lucrare mai întinsă în acest domeniu.

„Decedatul a fost membru în nenumărate societăți științifice naționale și străine, precum și raportor științific la numeroase instituții de înaltă știință. Prin moartea lui, știința filologică și literară și cultura cehă și slavă în general pierd una dintre cele

mai reprezentative și mai puternice figuri de muncitor neobosit.“
(Din ziarul *Frontul*.¹)

„Răsfoind un urbariu din 1713, legat și păstrat în Arhiva județului Bihor, sub no. 4., vom da de un „Oppidum Kismarja“. Casul acestui târgușor ni va desvălui întregul procedeu de maghiarizare.

Kismarja este situată peste actuala graniță, în Ungaria, în colțul de Vest al vechii plase administrative Sălard. Urbariul are înscrise 191 nume. După un loc alb, marcind o limită, vedem scris, clar și fără putință de interpretare: „Valachi“. Semn că urmează aceia cari încă sînt Romîni.

„Iată numele lor: Johannes Kuku, Johannes Katona, Johannes Kolozsí, Michael Katona, Laurentius Bordás, Georgius Sathmári, Johannes Fejér, Gabriel Fejer, Franciscus Veres, Johannes Farago, Gasparus Nagy, Johannes Nyisztor, Eliás Béres, Demetrius Gál, Gabriel Topa, Eliás Liba, Georgius Rácz, Petrus Sá or, Johannes Lupas, Georgius Seres, Simon Kerekes, Johannes Vesza, Philippus Seres, Koszta Philippus, Demetrius Csösz, Petrus Gabuc, Michael Seres, Nicolaus Nadra, Petrus Sipos, Georgius Ternye, Johannes Nadra, Gabriel Gabucz, Gabriel Benye, Johannes Moicz, Georgius Ferenczi, Michael Szabo, Johannes Kovács, Paulus Duski, Mark Cserepes, Stephanus Kalmár.

„Aceștia ar fi Romîni. Este imposibil să-i recunoaștem după nume. Dacă n'ar fi mențiunea recensorului, ar trebui să-i credem Unguri, în majoritate. Între iobagii unguri vom mai găsi cîte un nume românesc, semn că și ceilalți au o origine românească, dar asupra lor s'a împlinit soarta tristă. Iată cîteva din numele purtate de Unguri: Vid Dószigián, Eliás Roman, Petrus Marta, Johannes Barcza, Michael Iano, Stephanus Boczok, Stephanus Hggye, Stephanus Philep, Mreh Kozma, Ludovicus Draga, Johannes Toder, Stephanus Kozma, Paulus Mile, Petrus Mile, Stephanus Lazar, Michael Paladi, Georgius Pinter, Vid Daciana, Michael Boncs, etc.

„Am reprodus toate numele așa cum ele au fost scrise. Dacă în cursul unei acțiuni de maghiarizare, găsim alítea nume românești și, în deosebi, găsim nume ungurești menționate ca fiind purtate de Romîni, e logică și concludiunea că acest târgușor a fost cîndva locuit numai de Romîni.

¹ De d. Traian Ionescu-Nișcov ?

„Statistica oficială din 1900 ni va desvălui întreaga tragedie. Dintr'un total de 2.417 locuitori, găsim 2.402 Unguri, 1 Slovac și 14 Romini. După religie : 154 rom.-cat., 88 gr.-cat., 66 gr.-ort., 2.011 reformați și 96 Israeliți.

„La rubrica celor cari vorbesc ungurește, găsim 2.416, adică totalitatea locuitorilor.

„Observați numărul celor de religie greco-orientală și greco-catolică, cari toți se declară Unguri și nu și-au păstrat, din ceia ce au avut, decât o fărîmă din credința străbună.

„Deci maghiarizarea, începută prin limbă, a fost desăvîrșită prin religie.“

(I. Teoran, în *Tribuna* din Cluj.)

*

În *Viața Basarabiei*, VII, 11, admirabilă traducere din poetul grec Museos, de d. Th. Simanschy.

Tot acolo, din corespondența generalului Ștefan Stoika cu Basarabeni înainte de războiu. O notiță mișcată despre așa de curând dispărutul Alexandru David, autorul Bibliografiei Basarabiei.

*

În *Bulletin linguistique* al d-lui A. Rosetti, VI, 1938, d. M. A. Graur și directorul dau un studiu de fonologie, în care se lasă induși în eroare de forma scrisă *Adjud*, pe cînd în pronunțe, ca și în transmisiunea istorică, e: *Agiud*. — D. Iorgu Iordan repetă că *ar* din *Poienar* e latinul *arius*, cu atîta mai mult, cu cît îl scriu unii așa, dar el sună și în vechiul scris *ariu* (e curioasă înșelarea care-i dădea o origine slavă) Se dau nume rari pentru cascadă: *fierbătoare*, *gilgiitoare*, *murmurătoare*, *bilbuitoare*, *bolborosită* și *bolborosoaiă*; dar bărbatu în Ardeal e o eroare: e vorba de Rîul lui Bărbat, după un Voevod. Dornă pare cu totul nesigur, nu însă Durău, Duret, Fierbea, Hangul (după ungurește), firește Izbuc, Pișolea, puindu-se în comparație nume ladine. Dubioasă e și interpretarea lui Casata. Pentru Ceptura se propune *incepătura* (unui riu), ceia ce nu e ușor de admis. Poate *aia* pentru *oaiă* în Suraia, dar Sinaia e după *muntele Sinai*, cel sacru. Clăbuc și Clăbucet ca munți vin de la cascadele de acolo, nu de la un derivat al „clopului“. La mare = vechiu (cf. Mircea-CEL-Mare) și mic = nou: Chiojdul Mare și Chiojdul Mic. Lăpuș e explicat din ung

lăpos, șes (cf., cu origine slavonă, Oblucița de la *oblu*). *Pisc* pentru *nisip*. Noul sens al *siliștii* ca loc de arat. Asămănare între Timpă Brașovului și Timp în Buzău. E evidentă porecla din Vai-deeni. În nota la Gotești, „moșul“ Gotu sau „Gotea“ (cunosc un nume de familie) n'are nimic cu Gotthard sau Gottlieb. — D. C. Racoviță înlătură părerea *vechiului* articol postpus la Ruși, care ar cruța pe Bulgari de a fi luat pe al lor de la Rămâni. Ar fi, la Ruși, de la Scandinaui, cari, adaug, îl au de la venirea lor din părțile noastre trace. — La etimologiile d-lui Graur, a *buchini* nu există de fapt, ci a *buchisi*. A *bostângi* se zice și de o pălărie femeiască. *Blat* nu l-am auzit, dar, dacă e la d. Peltz, trebuie căutat în dialectul evreo-german. A *căsăi* trebuie să fie cum latră cinele cind adulmecă vinatul. *Contră* se zice la bărbierii pentru o revenire a briciului. A *se îndrîca* nu e în legătură cu coșul trăsufii, ci cu *ăricul* cerului. Pentru *Maglavit* am dat eu etimologia, în *Ist. Romînilor*. Indicațiile cu privire la *măndăstire* nu sînt sigure. *Mica de ceas* e, poate, mai curînd „nimica de ceas“ decît slăvul *mig*, clipă (cf. a umbra cu *ciga miga*). *Feredeu* nu e numai locul, ci se află și satul Feredeeni. Am arătat că *vișine* vine din forma greacă *βισσύνια*.

Și știri istorice în ancheta lingvistică a d-lui D. Șandru pe la Năsăud. Necrologul lui L. Miletici.

Transactions of the Royal Historical Society, XXI (1939), cuprînd un larg studiu al d-lui F. M. Stepton despre numele de localități din vechea Anglie a secolului al VI-lea. Se amintește teoria lui Freeman că vechii Britoni au fost aproape total distruși. Ca și la noi pentru Daci, de către școala ardeleană. Iarăși ca la noi s'a găsit cine, chiar Freeman, să grațieze pe femeile singure. Autorul observă că într'adevăr nomenclatura dă puțin sprijin pentru continuitate, dar e de observat că e vorba de localități mici legate de un comerț care a putut să dispară. Populația a rămas „în ferme și sate de sus“, care n'au putut fi influențate de această dispariție. Se păstrează nume de riuri, înălțimi, păduri. Vilele pier, satele, de și foarte sărace, rămîn. Mănele arată perpetuarea lor. „Dar dispariția satelor britone nu implică exterminarea locuitorilor lor.“ Se admit și raporturi pașnice cu năvălitorii. Concluzii interesante și pentru problema permanenței

românești în Dacia. — În același volum, d. R. R. Bets, despre influența engleză asupra husitismului. E vorba de o adaptare inteligentă a wycliffismului.

*

În *Comptes-rendus du Congrès international d'Archéologie, 1-ère session, Athènes 1905*, Atena 1905, într'o comunicație a lui Frothingham (p. 311): „Une de ces écoles (locales) existait à Rome même aux VII-e et VIII-e siècles et c'est une des gloires du byzantinisme d'avoir donné une nouvelle vie à la Rome morte de cette époque par ses colonies de commerçants et de moines“.

E de oarecare actualitate.

*

În lucrarea sa *Le panslavisme et l'intérêt français*, Louis Leger arată că la Vasilcov, în Ținutul Chievului, s'a format la 1825 o Societate politică de ofițeri tineri, pentru confederația slavă, în care s'ar fi contopit Romînia (p. 86).

Și aceasta e „actuală“.

*

În *Gazeta Cărților*, VIII, 11-2, d. Mincev arată colaborarea lui Racovschi cel vechiu cu Hasdeu la publicarea ziarului bulgaro-romin *Viitorul* din 1864. D. T. Palade despre ctitorii Bisericii Episcopale de la Argeș.

*

Un tablou viu al vieții romane în cele mai strălucite zile ale Imperiului o dă d. Jérôme Carcopino, în *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Paris [1939]. Siguranța presintării arheologice se unește cu infățișarea, de un strălucitor caracter literar, a obișnuințelor și moravurilor. Interesantă păstrarea, observată și de Monseniorul Duchesne, a riturilor de nuntă ale Romanilor (pp. 103-5). La noi păstrarea s'a făcut pe cale populară, până la cununii. Interesant capitolul despre culturile orientale. *Licium* din îmbrăcămintea romană dă ițele noastre, iar *cucullus*, gluga, dă prin asemănare *cucuiul* nostru. *A tande și a rade* au rămas în deprinderile jărănești cu acea formă antică pe care o observa Miron Costin. *Corymbia* are o legătură cu *carimbul* nostru? Sensul e deosebit. Se semnaleză după Marțial, XI, 3 (v. p. 227) trimeterea de cărți până la „gerul Geților“.

*

„Istoria ni păstrează o mulțime de documente privitoare la străvechile așezăminte românești din Maramurășul înstrăinat, carei pe vremuri, erau cu mult mai puternice decit le găsim astăzi, în Rutenia autonomă. Cînd primii regi ai Ungariei au cucerit ținuturile Maramurășului, Romîni, ca populație băștinașă, trăiau organizați în voievodate puternice.

„Istoricii maghiari ni amintesc ca voievozi recunoscuți de regii maghiari, în Ținutul Beregului, pe „Karachon Biley“ și „Grigore Makariai“, în Ung, pe Sanislav „Lazy“, iar în Maramurăș pe „Erdoe“, Bogdan, fiul lui Micula, Drag și Balc, fiii lui Sas.

„Pentru serviciile de ordin militar, voievozii Romînilor din această regiune erau răsplățiți de regii maghiari cu daniile de moșii și privilegii. Colecția de diplome maramurășene a lui Ioan Mihaly ni arată situația elementului românesc din acest Ținut, în secolul al XIV-lea și al XV-lea. În aceste timpuri, Romîni locuiau, nu numai Maramurășul, ci și comitatele Bereg, Ung, Ugocea și Arva, precum și multe regiuni din Carpații păduroși și nordici, pînă în Tatra și Moravia.

„Istoricul ungar Petrovay spune despre acești Romîni: „Romîni din comitatele Bereg și Maramurăș n'au fost supuși autorităților și pretorilor din comitat: ei erau subordonați voevozilor aleși de ei înșiși; aceștia conduceau la războiu pe cei înarmați și țineau judecată asupra lor... Astfel de privilegii... a putut să obțină numai un popor viteaz, crescut pentru lupte... Ei au luat parte în expedițiile regilor Ludovic-cel-Mare și Sigismund, ba au luptat și supt conducerea voevozilor lor de sine stătători și biruitori în contra Lituanilor păgîni; au luptat peste tot locul alături de viteazul consacrat, Ioan Hunyadi, în multele lupte triumfătoare ale acestuia.

„Nucleele românești din Rusia sub-carpatică de azi sînt ultimele rezistențe ale unui proces istoric de asimilare în rutenism și maghiarism. Populația de băștină a teritoriului rutean de astăzi au fost Romîni. Numele munților, dealurile, văilor, apelor și satelor din regiunea Rusiei subcarpatice sînt un argument de necontestat al vechimii de băștină a Romînilor pe aceste plaiuri. Aceste vechi urme istorice românești se întind pînă în munții Tatrei, în Moravia și chiar în Silesia.

„În satele rutenisate de pe văile Taras, Talabor și Pîrjaba, odinioară se vorbea în limba voevozilor romîni. În Chirva, Neagova,

Drăghești, Dolha, Călini, Brusturi, Crăsnicioara, Bogdan, Perl etc., se mai păstrează și astăzi specificul vieții elementului românesc înstrăinat.

„Din punct de vedere istoric, este importantă pentru noi și cunoașterea problemei Valahilor din Moravia.

„Valahii din Moravia au trăit, acum câteva veacuri, în regiunea „Vlasca“ (Valahia) a Carpaților cari despărțiau Moravia de Ungaria veche, apoi, în Silesia. Acești Romini sau Valahi s'au stabilit în Moravia prin evul mediu, cutreierind cu turmele lor de oi tot masivul muntos al Carpaților Nordici. Incunjurați fiind de masele slave, ei au fost desnaționalizați, păstrându-și însă până în timpul din urmă caracteristicile originii lor, prin numiri românești, port, graiu, obiceiuri, moravuri și tradiții. În secolul al XV-lea și al XVI-lea, Valahii din Moravia trăiau într'un grup puternic de aproape 200.000 de suflete, în regiunea „Vlasca“. Prin 1583, ei sînt conduși încă de voevozii lor romini, avînd voevodatele: Visla, Iabluncova, Chotca (în Silesia) și unul supț muntele Lysa, apoi trei voevodate în Moravia: Cozlovize, Rojnova și Vsetin.

„Un studiu interesant asupra lor a fost scris de către Kadlec.

„Dr. Fr. Pospíšil („Moravske Kroje“) ni spune că urmele Valahilor slavizați din Moravia se mai păstrează încă în localitățile: Vsatsko, Valassko-Hlabucko, Brumovsko, Vyzovsko, Zadvericko, Zlinska, Irbooz, Kensko, Tusavsko, Hustopescko, Starojiko, Valassko-Mezeriscko (german „Wallachisch-Mezeritsch“, Mezericiul românesc), etc., etc.

„Acești Romini emigrați în Moravia cu turmele lor de oi din Dacia, în evul mediu, de și răzlejiți prea departe de tulpina românismului Daciei Traiane și incunjurați de masa slavă, și-au pierdut cu timpul limba strămoșească și religia, totuși și-au păstrat până astăzi portul, moravurile, datinele și cred că și conștiința despre originea lor românească, deosebindu-se astfel de celelalte neamuri care formează populația Moraviei de astăzi“.

„În Ung, Bereg, Ugocia și Arva, elementul românesc a dispărut în maghiarism și rutenism, după cum a dispărut printre Moravi elementul valah.“

(Petre Petrinca în „România“.)

În *Buletinul Mihai Eminescu*, IX, 16, despre traducerea lui Eminescu în limba germană; Gh. Bogdan-Duică despre proiectul poetului de a scrie o dramă *Văduva din Efes*. Note despre opera lui de I. Francesco Potih. Un caiet de școală al lui Ilie, fratele lui Mihai.

*

În *Buletinul Museului Militar Național*, II, 3-4, lista steagurilor, apoi articolul, după *Mem. Ac. Rom.*, al generalului Radu Rosetti. D. Emil Diaconescu, despre vechile drumuri ale Moldovei: *foarte rivnitoare trudd*. Urmează studiul generalului Cosmuță despre cetatea Făgărașului. D. I. Clinciu despre „Cetatea Neagră” de lângă Codlea. Foarte frumoase ilustrații (mai ales schițele din 1877 ale lui N. Grigorescu).

*

De d. Pavel Berariu, *Ioan Piuaru Molnar, studiu economic, 1749-1815*, Cluj (1939). De fapt e o privire asupra întregii manifestări, multiple, a acestui spirit vioiu.

*

Sora dr. Maria Immaculata Tarnoviețchi publică în limbile germană și română un studiu despre poeta Annette von Droste-Hülshoff (București 1939), care a cîntat natura și a încercat cu succes balada. E o bună țesă de doctorat. scrisă cu înțelegere și iubire.

*

În F. Hagi-Gogu, *Romanus și Valachus*, București 1939, sir-guincioasă adunare a știrilor în legătură cu originea și sensul acestor noțiuni de „Vlah” și „Vlahie”, „Vlăsie” pentru noi (*singura traducere în românește, care ar trebui văzut din ce izvor străin pleacă: nu e slav*. Termenul e foarte vechiu; dovadă *h* prefăcut în *s* și *a* în *ă*. A se observa că *h* n'a trecut în *ș*).

*

În *Ctitorii școalelor din Blaj* (Blaj, [1939], păr. Manciulea se ocupă de fundațiile episcopului-martir Ioan Inochentie Micu-Klein și ale jertfitorului de sine Petru Pavel Aaron, cu ce a putut adăugi Grigorie Maior.

*

În *Viața Basarabiei* pe April, d. Al. Boldur începe o schiță a vieții basarabene supt Ruși.

*

La meritele d-rului Pompei P. Samaritan se adauge acum traducerea din grecește a operei despre țară a d-rului C. Caracaș, *O veche monografie sanitară a Munteniei de dr. Constantin Caracaș (1800-1828)*. București 1939. Și *Istoria spitalului din Călărași și istoria dezvoltării serviciului sanitar al orașului și jud. Ialomița de la 1852 până 1917*, Brăila (1939).

*

D. G. Brandsch tipărește într'un mare volum *Siebenbürgisch-deutsche Volksballaden, Bänkelsänge und verwandte Lieder in erzählender Form*, Sibiu 1938. E evidentă originea lor cântărească, de și a ajuns să le cînte poporul. Subiectele sînt strălne; nu e măcar o notă locală de adaptare.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În *Vechi legături cu Anglia (Mem. Ac. Rom., seria a 3-a, VIII, 11)* d. Marcu Beza aduce un pașaport al pretendentului Ioan Bogdan (1592). Scrisoarea lui Petru Cercel era cunoscută, nu însă și recomandajia, din 1666, de către Regele Carol al II-lea către Sultan a fugarului Gheorghe Ștefan. Se semnalează și alte lucruri privitoare la noi, reproducindu-se în traducere un act din 1607 al lui Simion Movilă. Manuscrisurile semnalate au fost de mult studiate. Documentele sînt reproduse (mai ales Evangheliariul lui Marcu-Vodă, fiul lui Cercel, copie a lui Radu Măniceșcu după tipar). Important foarte frumosul Orariu al lui Radu Paisie și al fiului Marcu, cu inscripția *Ив Нерпс (românește) КРЕПОД И ЧИК ЕРО МАРКО КРЕПОДЪ РАТ. 1385*.

*

În *Giornale di politica e di letteratura*, XIV, 9-12, o traducere, de Luigi Salvini, a baladei *Dragoș* din culegerea lui Alecsandri.

*

În cartea pâr. Grigore N. Popescu, *Un colț de oraș și un sfînt lăcaș* (București [1939]), se adună știri, și după inedit, despre biserica Hașiu din București, ctitorie a boierilor Băbeni (Misail

monahul, fost logofăt de taină), din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și cu chiliile pentru femei sărace. E vorba și de biserica Icoanei (Ceauș David). Între însemnările de pe cărți una despre intrarea Rușilor la București în 1828 (p. 101). La documente, diata fundatorului (1777), regulamentul din 1783, privilegiile domnești, testamentul lui Panait Băbeanu (1808) și unele mai noi, citeva pomelnice.

*

O descriere bogată a aspectului și trecutului insulei Sf. Elenă, a exilului lui Napoleon, în revista *United Empire*, XXX, 4. Se arată că *locuința de la Longwood era provizorie* și că se pregătea o alta. La 1936 Guvernul frances a întărit casa, de lemn, amenințată de fălcile termitelor.

*

Asupra ofertei, din partea lui Napoleon al III-lea către Austria, a Principatelor pentru Veneția, în 1866, *Bulletin de la Société d'histoire moderne*, Mart 1939.

*

Într'un larg studiu, care atinge problemele prime ale romanității balcanice, d. Traian Simu se ocupă (*Originea Crașovenilor, studiu istoric și etnografic*, Lugoj 1939) de originea celor citeva mit de oameni cari, răspinși în cinci sate de munte bănățene, se zic Crașoveni (de la Carașova, una din așezările lor, care ea însăși se numește după apa Carașului, — rădăcina ca și în Caran, de unde Caransebeșul). Nu e exclus, contra lui Miletici, care crede, după Kaniiz, într'o colonizare din secolul al XV-lea, pe care ar pomeni-o documentele, să aibă dreptate cronica parohiei care-i aduce din acel Banat al Vidinului, un moment catolicizat, pe care Ludovic I-îu, regele Ungariei, a trebuit să-l părăsească (p. 22). Se poate primi o aducere de minieri, țărani necolonizându-se în munți, mai ales cînd vin din șes. Se urmărește în ireaga desvoltare, dar mărturisesc că nu pot deosebi cele „trei colonisări“ în legătură cu *acest* grup. Între „ija“ al lor, „casă“, și „izba“ rusească, nu e vre-o legătură, care n'ar sili să se admită influența lui *Haus* german? Se dau bogate elemente de folclor.

*

Despre vechile legături de comerț dintre Europa centrală și țările bulgărești, un bun articol de sintesă (de d. Arno Mehlan), în *Deutscher Lebensraum* de la 1-iu April. Acolo și despre planul de a muta, cu o cheltuială de 400 de milioane de mărci, gura Dunării la Salonic!

N. Iorga.

NOTIȚE

Cu privire la un „critic“ ardelean și la cei cari-l găzduiesc.

După scurte note despre cardinalul Bessarion (de pr. D. Lucaciu), în *Cultura Creștină*, XIX, 1-2, revista de rectificări, de d. Zaharia Picișanu, în obișnuita-i notă veninoasă. Ar trebui să înceteze odată aceste necuviinți ale ambițiosului veșnic cititor! Spuse în altă formă, orice rectificări sînt bine venite.

Putea să se înțeleagă ce rezultă din titlul de „arhiepiscop“ ce-și atribuia Venedict, care-și are legături și cu Moldova. De altfel observam că el a „rămas afară de pomelnic“, și aceasta arată că-l socotiam numai ca un pretendent. N'am spus că „stătea în fruntea Vlădiciei Bălgradului“. Ci l-am presintat (*Istoria Rom.*, VI, p. 95) doar ca pe un „nou episcop, legat de Moldova“. Și pe Dosoftei îl priviam tot ca pe un usurpator.

Pe Augustin l-am trecut catolic pentru că un ortodox nu putea lua numele aceluia care pentru Biserica Răsăritului era numai „cuviosul“. Că poate fi și calvin, nu e o descoperire.

„Coborîrea cu cîțiva ani“ a catehismului nu e față de dat pe care i-o dau, după dovezile aduse de mine: 1640, ci față de misiunea în Ardeal a lui Udriște Năsturel și răspunsul la catehismul calvin. Data de 1642 i-o dădeam catehismului cînd nu tipărisem probele pentru 1640.

În chestia cu Simion Ștefan, unde era o ipotesă, nu o „identificare“, răspunsul i s'a dat de un critic din Iași, într'o lucrare recentă.

În ce privește pe cei trei Daniili, criticul poate să aibă dreptate, dar cu caracterul nesigur al acestor clerici nu trebuie lucrat ca și cu represintanții unei ierarhii stabilite. Nici privilegiul domnesc nu-l arată pe Daniil ca aflîndu-se în acel moment la Focșani. Nici nu puteau fi în aceiași vreme trei Vlădici cu același nume și pretenții asemănătoare.

Ipotesa cu desfacerea Țării Oltului am prezentat-o în legătură cu politica de atunci a Domnului muntean, și această influență se poate admite și dacă acolo se numește episcopul Daniil. Recunosc însă că, în acest caz, obiecția e prezentată așa cum se cuvine.

Nu e așa cazul cu polemicele de la paginile 51-5, din care nu lipsește o notă rea fraselor mele, pentru care n'am cerut voie de la nimeni.

Wenceslas Franz, pe care l-a adus înainte Iesuitul Nilles, pe care-l întrebuițez continuu, citindu-l, așa încât oricine poate verifica nu merită o biografie, pe care nici nu i-am dat-o, dar rostul lui față de Biserica unită a fost același ca al „teologilor“ în titlu, și memoria lui nu trebuia salvată, cum o face d. Picișanu. Că nu învățase teologie acel care a fost cerut ca episcop e de sigur nou.

Criticul nu înțelege, de altfel, scrisul meu cel „lung“, fiindcă „în Biserica unită“ nu înseamnă „din Biserica unită“.

Tot așa nu se înțelege nuanța scrisului când mi se face un proces pentru că spun despre teologul Regai că „s'a făcut înlocuit pentru cele administrative“ de Maxai: aceasta nu înseamnă o definire a rolului teologului, care a fost, de altfel, peste măsură de întrecut, iar a crede că „atribuțiunile economice“ n'au a face cu cele „administrative“ e a căuta, încă odată, numai pricină.

Când prezint Biserica unită ca nefiind prietena sinoadelor, mi se aduce înainte că au fost sinoade *de alegere* și că din cind în cind, une ori la mai mult de zece ani, pica vre unul. Orice cetitor onest va judeca. De altfel criticul însuși recunoaște la uniți un regim de protopopi, oricît l-ar îngădi.

Că acest critic așa de aspru pentru osteniile mele are grija biografiei exacte a tuturor străinilor cari au tutelat Biserica unită, aceasta arată o aplecare către amănunte pe care n'o puteam avea într'o operă de sintesă (trimeterea sa de la p. 54, nota 1, nu e exactă). Primesc rectificarea „lapsului“, care era evident, al legăturii de familie dintre Petru Pavel Aaron și Inochentie Mîcu. *Istoria Bisericii* a mea e de față pentru a dovedi că n'am putut avea o așa de curioasă părere.

Dar n'aș fi relevant aceste atacuri dacă ar fi vorba numai de ele. Nu, e vorba de o chestie de moralitate.

Acuma peste treizeci de ani, la cursurile de la Vălenii-de-Munte apărea un tânăr cleric ardelean foarte entusiast, care mă încunjuira de toate laudele, cirtind pe șefii Bisericii căreia-i aparținea. Lucra bine, cu un simț deosebit pentru cele mărunte. Oonest i-am întrebuițat toate studiile, și pe cele mai pierdute prin reviste. Dacă e membru corespondent al Academiei, mie mi-o datorește. Nu-i cunoșteam însă trecutul în războiu.

Ca ministru de Culte l-am găsit pe cel pregătit pentru preoție ca funcționar în Ministeriu la naționalități, unde s'a grăbit să revie după plecarea mea. Mi s'au adus plîngerii întemeiate contra sentimentului său național și a gestiunii sale administrative. Am orînduit o cercetare. Cum ea n'a dat un rezultat sigur, n'am luat altă măsură decît a-l înlătura de la misiuni de mare încredere.

Bîrfirile d-lui Picișeanu au început atunci. Ele continuă. Nu mă, miră și au ajuns de nici nu mă mai desgustă, odată ce omul o tristă persoană, e fixat pentru mine Primesc omagiul lor în clipa cînd mintuiau, după trude care nu se pot închipui, dată fiind și sănătatea mea, *Istoria Romînilor*, cu miile de mii de amănunte ale ei. În *Cultura Creștină*, organul cultural al Blafului, birfitorul își reia meseria de a „căuta nod în papură“.

După necuviințele și nedreptățile de acum el anunță „nenumărate discuții“. Ele vor face onoare de sigur revistei care represintă o Biserică pe care nimeni n'a înălțat-o ca mine și pe care eu am așezat-o în Constituție ca a doua Biserică a Țării.

De altfel spiritul național al d-lui Picișaru se vedește și prin momentul pe care-l alege pentru a încerca să descrediteze *Istoria Romînilor* din care m'am străduit a face un monument național și care nu e pentru dînsul decît o „voluminoasă“ adunare de „lapsuri“ și greșeli înaintea cărora se strică de rîs. D-lui Dománovszky îi trebuia o coadă de topor între Români.

*

Pentru Tisza și Hoetzendorf aceste versuri din *Le Vol de la Marseillaise* a lui Edmond Rostand (Paris 1919):

Tisza; puis Hoetzendorf, atroce comme un rêve
De Tisza.

Frumos poemul despre retragerea regelui Petru.

*

Nu s'a băgat de samă că în vestita povestire a lui Xavier de Maistre, așezat în Rusia, olișer rus și soț al unei Rusoaice, *La*

jeune Sibérienne (Parașa), familia din „Ucraina“ de care e vorba, Lopuloff, nu e decit una românească, Lupu.

Și Muraviev-Apostol, amestecat în mișcarea „decabristă“ la începutul domniei lui Nicolae I-ii, se cobora, de sigur, și din vechiul Hatman ucrainean, de origine românească, Apostol.

*

Balaurul dacic reappare la Normanzi pe vestita tapițerie de la Bayeux (sec. al XI-lea).

•

Elemente de ornamentație lineară se văd și în costumul Amazonelor, precum apare în vasele grecești. V. René Ménard-CI. Sauvageot, *La vie privée des anciens*, I, 1880, pp. 256-8, 260. Tot așa în costumele tracice, în legătură cu cultul lui Bacchus; *ibid.*, pp. 275, 277. Rare ori în alte cazuri. Remarcabilă e însă în acest sens și taina celor înfățișate pe un vas ca rugătoare la nașterea Athenei; p. 383. V. și copilul de la pagina 134 a vol. al II-lea (cf. pp. 278-81). La Etrusci, p. 299.

*

Între cărțile cele mai rare e de așezat broșura *Patriotismul*, de Pera Oprescu, cu datarea „Paris, Mart 30“.

*

Pe un *Catehism creștin*, în bulgărește de Hr. Gh. Danov, Filîpopol, 1863, pecetea turcească de la graniță, în jur cu inscripția: „Bureau des passeports à Sistof“ și o alta: „Daniel A. Dencovits et Co., T. Magurele“.

•

La București se tipăresc, în 1859, de Iosif Romanov „Razgovori franțuzsco-bălgarschi“ ale lui A. P. Granitschi.

*

În *Baltische Briefe aus zwei Jahrhunderten*, o scrisoare din Nizza, 11 Iulie 1860, a Edithei von Rahden, dama de companie a Marii Ducese Elena, vorbind de Garibaldi, spune: „Der grosse Aventurier denkt sich er an die Donaufürstentümer dabei. Überhaupt bereitet er sich eine glänzende Rolle im Orient vor“ (p. 205). Tot acolo se arată, în scrisoarea de la 2 Iulie 1861, din Baden, că atentatorul la viața regelui Wilhelm al Prusiei, un anume Becker, student în drept la Lipsca, e fiul unui funcționar din Odesa și „naturalizat în Moldova“ (p. 215): pretindea că în rege văzuse un dușman al unirii germane.

N. Iorga.